

Камэнтары

У гэтай кнізе публікуюцца рэфлексіі Яна Станкевіча з галіны фанэтыкі, фаналёгіі, артаэпіі, марфалёгіі і сынтаксу, словаўтварэння і лексыкалогіі, анамастыкі, фразэалёгіі, дыялекталёгіі, этымалёгіі, моўнай стылістыкі і лексычнай сэмантыкі, лінгвістычнай тэрміналогіі, лінгвагеаграфіі і г.д. беларускай мовы, рэалізаваньне ў форме кароткай газэтнай зацемкі, разгорнутага навуковага аналізу, палемічнага нарысу, інтэрдyscyплінарнага гуманітарнага дасьледаваньня, крытычнага водгуку, кніжнага агляду, тэзыснай пастаноўкі праблемы, інтэлектуальнай правакацыі.

Не ўвайшлі ў выданьне тэксты з выразна ўтылітарнымі мэтамі, прызначаньня для выкладаньня беларускай мовы ў школе, таксама шэраг слоўнікаў. Напрыклад, „Новы лемантар беларускі“, які з 1918 і да 1934 г. вытрымаў чатыры перавыданьні, выдадзеныя ў суаўтарстве з Антонам Луцкевічам у жніўні 1918 году ў Вільні „Biełaruski prawapis“ і ў суаўтарстве зь нямецкім славістам Рудольфам Абіхтам у чырвені таго самага году ў Брэславе „pròsty spòsab stàcca ŭ karòtkim čàse hràmat-pum“, „Беларуская правапісь з практыкаваньнямі“ (Вільня, 1921), „Lemantar pierachodny z łaciny na kirylicu“ (Менск, 1942), „Кніжка вучыцца чытаць і пісаць лацініцаю з укладаньнямі“ (Менск, 1943), „Падручнік крывіцкае (беларускае) мовы: граматыка, правапіс, укладаньні, прытарнаваньня вучыцца ў школе й дома“ (Рэгенсбург, 1947), „Беларуска–расійскі (Вялікалітоўска–расійскі) слоўнік“ (Нью-Ёрк, [1988]). У кнігу не ўвайшла брашура „Правапіс чужых словаў“ (Вільня, 1921), бо яна была зь зьмяненьнямі і дапаўненьнямі перадрукаваная ў часопісе „Родная мова“ (1930, № 1, 3—4) пад назовам „Да вымовы й правапісу чужых словаў“, адкуль і ўзятая ў наша выданьне.

У працэсе падрыхтоўкі кнігі быў абсьледаваны асабісты архіў Я. Станкевіча ў Цэнтральнай бібліятэцы Акадэміі навук Летувы (ф.21, адз.зах.574—576, 585). Ён складаецца з прыватных дакумэнтаў, школьных укладаньняў пачатку XX ст. (на расейскай мове), а таксама карэктарскіх гранах рэдагаваных ім кнігаў, упаасобку „Беларускай музычнай культуры“ Міколы Шчаглова, якая мелася выйсьці ў 1943 г. (і ня выйшла). На жаль, гэтыя матэрыялы немагчыма было выкарыстаць у гэтай публікацыі.

У кнігу таксама ўвайшлі дзьве публікацыі, якія намінальна нельга залічыць да лінгвістыкі („Беларускія мусульмане і беларуская літаратура арабскім пісьмом“, „Першыя друкаваньня памятки вялікалітоўскія (беларускія) і іх друкар“) дзеля таго, што ў іх засяроджаны багаты моўны матэрыял.

Публікуюцца таксама тэксты, у якіх Ян Станкевіч быў суаўтарам або ўкладальнікам („Як правільна гаварыць і пісаць пабеларуску. Пас-тановы Зборкаў Чысыціні Беларускае Мовы“ (Вільня, 1937), „Маленькі маскоўска-беларускі (крывіцкі) слоўнічак фразеолёгічны і прыказкаў ды прывітаньні, зычэньні і інш.“ (Менск, 1944, разам з Антонам Адамо-вічам), а таксама пастановы зборак пазнаньня беларускае мовы ў нью-ёрскай ‘Ведзе’ (1951—1953 гг.).

Асобна трэба сказаць аб праблеме атрыбуцыі тэкстаў. У якасьці публікацыяў Я. Станкевічава былі атрыбутаваныя тэксты, падпіса-ныя:

а) ягоным імем і прозьвішчам, часам з пазначэньнем яго навуковай і пэдагагічнай годнасьці, а таксама вытворнымі ад іх крыптонімы (**Я. Станкевіч, Янка Станкевіч, Станкевіч Янка, Філ. канд. Я. Станкевіч, Dr. J. Stankievič, Д-р. Я. Станкевіч, -іч, Phil. Dr. Я. Станкевіч, Праф. Я. Станкевіч, Проф. Я. Станкевіч, Prof. D-r. J. Stankievič, J. St., С. Я., J. S., Я.С.**). Калі да сярэдзіны ХХ стагодзьдзя найчасей наш аўтар падпісваўся як **Янка Станкевіч** (варыянт — **Янка Станкеўчык**, рэдактар двух выданьняў (1919 і 1921 гг.) „Невялічкага беларуска-маскоўскага слоўніка“ Максіма Га-рэцкага, то ў сталым веку ён аддаў перавагу подпісу **Ян Стан-кевіч**. У якасьці нарматыўнага тут узятае пазьнейшае напісаньне.

б) псеўданімамі і вытворнымі ад іх крыптонімамі (**Брачыслаў Скарыніч, Бр. С., Д-р. П. Вайцюлевіч, Філёлёг, М. Піліпё-нак**).

На падставе тэксталагічнага аналізу былі атрыбутаваныя непадп-ісаньня публікацыі зь „Беларускай газеты“, „Biełaruskaha Hołas“ і нью-ёрскай „Веды“.

У гэтай кнізе зьмешчаная ўсяго адна публікацыя, атрыбуцыя якой выклікае сумневы. Гэта артыкул „Пераглядаючы этнографічныя зборнікі“ (Веда. 1952. № 11—12; 1953. № 1—2; 3), падпісаны крыпто-німам **А. Крыптонім А.** ніколі больш не ўжываўся Я. Станкевічам для пазначэньня сваіх твораў. Магчыма, яе суаўтарам або нават адзіным аўтарам быў Антон Адамовіч або нехта яшчэ з блізкіх супрацоўнікаў Яна Станкевіча гэтага часу.

Апублікаваньня ў кнізе тэксты ня ёсьць „люстранымі адбіткамі“ сваіх першапублікацыяў. У іх былі выпраўленыя відавочныя памылкі друку, „разнабойныя“ напісаньні ў межах аднаго і таго ж тэксту былі ўніфікаваныя на карысьць найбольш частотнага (напрыклад, калі ў межах адной публікацыі прыслоўе **там** і часьціца **жа** пішацца то злуч-на (**тамжа**), то асобна (**там жа**), але больш частотным ёсьць другое напісаньне, то першае ўніфікуецца на карысьць другога). Была зробле-ная мадыфікацыя апарату спасылак, а таксама ў паасобных выпадках праведзеныя зьмены ў аўтарскай пунктуацыі і правапісе.

Да канца 30-х гадоў ХХ ст. Я. Станкевіч у ілюстрацыйных матэры-ялах на расейскай мове карыстаўся дарэформавым расейскім правапі-сам. Артаграфія гэтых ілюстрацыйных матэрыялаў мадэрнізаваная. Тое ж самае датычыць ілюстрацыйнага матэрыялу на польскай, чэскай, ан-гельскай і інш. мовах.

У некаторых першапублікацыях дзеля адсутнасьці тэхнічнай маг-чымасьці **Ў** (у вялікае нескладовае) паслядоўна не пазначалася, у на-шым выданьні яго напісаньне ў становішчы пасля галоснага на стыку словаў праведзенае паслядоўна.

Пэўная частка тэкстаў, зьбяртых у нашай кнізе, ужо пры першапуб-лікацыі паддавалася зьменам (у ковенскім „Крывічы“, мюнхенскай „Бацькаўшчыне“ і тамтэйшым „Беларускім зборніку“ або нью-ёрскім „Беларусе“). Рэдактары гэтых выданьняў дазвалялі сабе матываваныя толькі асабістым моўным пачуцьцём папраўкі ў аўтарскай лексыцы, сынтаксе, словаўтварэньні і г.д. Ян Станкевіч рэзка крытыкаваў гэтыя захады (гл., напрыклад, яго палемічны водгук з нагоды публікацыі яго-нага допісу „Надзвычайная патрэба“ у нью-ёрскай газэце „Беларус“). Пры публікацыі такіх матэрыялаў у нашай кнізе спробы рэканструя-ваць першапачатныя аўтарскія напісаньні не рабілася.

Пры перадруку тэкстаў у Зборы твораў быў захаваны іх арыгіналь-ны графічны рэжым (кірыліца ці лацініца). У якасьці мэтамовы ўжыва-ецца сучасная рэдакцыя новаклясычнага беларускага правапісу.

Нягледзячы на вялікае значэньне мовазнаўчай спадчыны Станке-віча, нельга забывацца, што ён быў дзіцем свайго часу. Некаторыя пра-панаваныя этымалёгіі на дадзены момант ужо састарэлі, шэраг адстой-ваных ім інтэрпрэтацыйных мадэляў зрабіўся неактуальным, ужыва-ная ім лінгвістычная тэрміналёгія часткова выйшла з навуковага абы-ходку, а пэўныя прапанаваныя гіпотэзы яшчэ пры ягоным жыцьці мелі характар яўнага візіянэрства.

Валер Булгакаў

Гэтая кніга становіць сабою другое, істотна перапрацаванае, выдань-не лінгвістычных прац Яна Станкевіча. Калі першае выданьне засноўва-лася на храналёгічным прынцыпе, дык у аснову данае кнігі пакладзены прынцып тэматычнасьці, які мусіць палегчыць знаёмства чытача з разнастай-най праблематэкай лівістага, наблізіць яе да манаграфічнага, сыстэмна-га выкладу. Ведама, ухіліцца ад паўтораў і няроўнасьцяў немажліва з пры-чыны вялікай часовай дыстанцыі ў напісаньні розных прац, а таксама — зь неаднолькавасьці заданьняў, якія ставіў перад сабою аўтар. Выданьне за-

бясъепчана падрабязным камэнтаром, які ўводзіць чытача ў кантэкст беларускага моўнага пурызму за цэлае стагоддзе. Камэнтар мае на мэце паказаньне як слабых, так моцных мясцінаў аўтаравых, шырэйшае разгортваньне некаторых актуальных тэмаў беларускае мовы, а таксама збурэньне стэрэатыпага ўяўленьня пра самотнасьць постаці Я. Станкевіча, „экзатычнасьць“ ягоных уяўленьняў пра мову.

Ладная частка Станкевічавых прац мае чыста рэкамэндацыйны, практычны характар. Іх адметнае хараство ў тым, што тыя становяць сабою згустак волі асобнай людзіны — ведама, не шараговай, а той, якая пазьбаецца на ролю кадыфікатара мовы. Гэта свайго роду тэлеалегічная лінгвістыка. З гледзішча лінгвістыкі дэскрыпцыйнае яна нелегітымная, бо парушае юрысдыкцыю навукі, спрабуе насуперак закону Д. Юма перакінуць масток ад *бытнасьці* да *мусовасьці*. Аднак ня варта забывацца, што ўсе прыроднікія навукі ад досьледаў рана ці позна пераходзяць да практыкі, ад навукі — да тэхналёгіі й тэхнікі. Без інжынерыі навук ператвараецца ў прыватнае хобі. Гуманітарыі, калі хочучы канкураваць з натуралістамі, ня мусяць шукаць сабе прывілеяў. Моўная інжынерыя не супярэчыць дэскрыпцыйнай навучы, а ўдзержуе яе ў сабе як грунт, як базавы матар’ял. І чым трывалейшы гэты грунт, тым трывалейшыя канструкцыі ў кадыфікатара мовы.

Аднак жа камэнтаваньне рэкамэндацыйных прац замыкае ў сабе адну, здавалася б, неадольную складанасьць: іх можна або прымаць, або не прымаць, і годзе. Унівэрсум прапаноў такі неабсяжны, што ўсе выракі розуму няўхільна абяртаюцца выракамі густу. Мала таго, усякі пурысты лучае ў сытуацыю благой бясконцасьці, калі ачышчаньне мовы ператвараецца ў банальныя ўцёкі ад рэальнасьці. Прыкладам, калі б мы захацелі вызваліць беларускую мову ад палянیزмаў, дык мусілі б вярнуць яе ў стан Смаленскае граматы 1229 г. Але й там не адзяржалі б чаканага адхланьня, бо намест палянیزмаў знайшлі б невялікую жменьку царкоўнаславянیزмаў. Таму як для самых рэкамэндацыяў, так і для іх ацэны, мусіць быць устаноўленая нейкая тэарэтычная рама. Гэтай тэарэтычнаю рамаю ёсьць сыстэмнасьць мовы. Сыстэмнасьць можа дасягацца дваякім спосабам: тэарэтычным, праз пазнаньне законаў мовы, і практычным, праз апісаньне народнага маўленьня, якое, супраць кніжнага, „інтэлігенцкага“, ісьніць сабою тыя законы. Дык жа хібы тэорыі, недакладнасьці ў апісаньнях — гэта й ёсьць пляцоўка для камэнтатарства.

Усякая сыстэма мовы ёсьць яе гісторыя й у зьнятым выглядзе. А гісторыю ўжо нельга перамяніць. У гэтым — апраўданьне пурызму. І аб гэты ж камень пурыстыя найчасей спатыкаюцца. Рэч у тым, што ў кожнай пісьмовай мове апрача базавых адзінак ёсьць пласт адзінак культурных, якія становяць *суб-*, а лепш сказаць, *супэрсыстэму*. Яны, у той ці іншай меры, пазычаныя і аказуюць ня этнас, а той культурны рэгіён, у якім этнас абарацаецца. Радзкі пурызм заўжды рызыкае зьмесьці

гэты пласт — што абяртаецца стратай стылёвай гіерархіі й аняменьнем стылёвых рэгістраў. І наадварот, сфармаваная мова, дзе базавыя й культурныя адзінкі ўстаяліся, вельмі балюча рэагуе на зьмену культурнага кантэксту — яна ня мае патрэбы ў радыкальным запазычваньні, якое ўжо нічога новага ня можа ёй прапанаваць, але неадменна пагражае збурыць тое добрае, што ў ёй ёсьць, множыць грувацкія гібрыды й таўталёгіі. Ад такіх „гасьцей“ мову трэба бараніць.

Тэарэтычнай пабудовай, якая дазваляе сыстэматызаваць факты беларускага маўленьня (як гутарковага, так і кніжнага), вызначыць граніцы пурыстычнае чыннасьці, ёсьць ідэя балтыйска-чарнаморскага моўнага хаўрусу. Яна вызваляе нас ад мэханістычнага ваганьня паміж Усходам ды Захадам, ратуе ад наканаваанасьці „ўсходнеславянскіх“ ідэалёгіяў. У сьвятле гэтае тэорыі беларуская мова становіць сабою два гіерархічна неаднародныя пласты: 1) базавых аўтэнтчных адзінак, узрослых з праславянскага дыялекту, палеглага на балцкім субстраце, і 2) адзінак культурных, перш-наперш — палянیزмаў, германізмаў ды лацінізмаў, якія наслаліся на аснову. Кадыфікацыя мовы завяршалася ў абсягах колішніх Рэчы Паспалітае. З гэтае прычыны дэмаркацыя польскіх, беларускіх і ўкраінскіх элемэнтаў — няпростая й небясъепчая для сыстэмы стыляў. Затое няма жаднага расейнізму, у якім была б пільная патрэба. Беларуская літаратурная мова скадыфікавалася раней за расейскую й незалежна ад яе. Так, нельга не прызнаць блізкасьці некаторых базавых элемэнтаў расейскае й беларускае моў, але іх культурны пласт цалком адрозны й нават несумяшчальны.

Беларуская мова мае такую багатую гісторыю, што ў ёй практычна няма нераспрацаваных пластоў, але іх эфэктыўнаму тарнаваньню замінае пагалоўная неведзь, якая выдаецца за нераспрацаванасьць самой мовы. Таму Станкевіч, што цэлы век збіраў моўныя скарбы, сёньня актуальны больш, ніж гэта можа падацца на першы пагляд. Праўда, засваеньню ягонае спадчыны замінае, з аднаго боку, ленасьць і нядбальства, з другога — пэўныя каляніяльныя стэрэатыпы. Нельга сказаць, што кожная рэкамэндацыя ў Станкевіча слухная й карысная, але павярхоўнае адпрэчваньне ягоных прац, ідэалізацыя сучаснага узусу — дарога тупіковая. Дарэчы, палкія абаронцы узусу мусяць сабе зацеміць: узус — гэта тое, што ня мае патрэбы ў абароне. Бараніць можна аўтэнтчнасьць, сыстэмнасьць, нарматыўнасьць, але толькі не ўзуальнасьць. Апошняя сама сабе прабівае дарогу. Добрага ў узусе — пурыстыя й чапаць ня стануць, а благога — у кожным разе не шкада.

Нашыя разыходжаньні з Станкевічам палягаюць у непрыняцьці ягонае ўтопіі „чыстае“ беларускае мовы. Ні ў дыялектным распаздзеле мовы, ні ў сваіх пурыстычных рэкамэндацыях ён не аддзяляе этнічнага пачатку ад культурнага, не вылучае асобна заданьняў нарматыўных і заданьняў стылёвых. Адна справа зражаваньне расейнізмаў, якія занялі месца

тутэйшае лексыкі ды разьядаюць мову, ці, скажам, выкрышчэ палянізмаў, украінізмаў, якія выдаюцца за беларускія словы, і зусім іншая рэч лексэмы, няхай сабе й пазычаныя, што адвеку займаюць апырчоныя сэмантычныя вузы, утвараючы адметныя сынанімічныя шэрагі. Адзінкі, якія ёсць супольным набыткам моўнага хаўрусу, нельга скасоўваць, бо пурыстычная практыка абярнецца самаедствам. Заразом трэба адрозьніваць інжынэрыю мовы як дзею рэвалюцыйную і культуру маўленьня як чыннае рэстаўратарства. Калі культура маўленьня неадменна йдзе побач з стылістыкай, дык моўная інжынэрыя часта ўступае з апошняй у канфлікт — адсюль і непрыняцьце Я. Станкевіча з боку У. Жылкі.

Колькі слоў трэба сказаць пра беларускі пурызм наагул. Першым паслядоўным пурыстым, быў, як ведама, В. Ластоўскі. Я. Станкевіч улічыў ягоныя як дадатныя, так адмоўныя досьвед і надумаўся паставіць свой пурызм ужо не на рамантычны, а на пазытывісцкі грунт. Асноўнай рысаю Я. Станкевіча быў радыкалізм: за што ён ні браўся — ці за чысьціню мовы, ці за моўны арэал — усюды йшоў да крэсу. Фактычна — гэта моўная інжынэрыя ў чыстым выглядзе. Адварот Станкевічаваму пурызму складаў у БССР пісьменьніцкі пурызм К. Чорнага, які, хутчэй, можна аднесці да культуры маўленьня. Дарэчы, калі Станкевіч свой ідэал мовы бачыў пазытыўна і канкрэтна, дык Чорны аказаваў толькі нэгатыў, абуджаючы творчую волю да пазытыву. Дзеля прыраўнаньня варта зацяміць матывацыйную, і нават катэгарыяльную, розніцу між беларускімі пурыстычнымі праектамі: Я. Станкевіч — „чысьціня мовы“, К. Чорны — „лад мовы“, М. Лужанін — „магчымасьці мовы“, Я. Скрыган — „праўда мовы“. Заўважым, гэта не адвольныя характарыстыкі, а тыя падставовыя словы, якімі кожны з пурыстых абгрунтоўваў свае парадкі.

На эміграцыі побач зь Я. Станкевічам разгортваўся пурызм Ант. Адамовіча, ці не найлепшага беларускага стылізатара мовы навукі. У савецкай, а далей постсавецкай Беларусі цэлыя пурыстычныя школы заснавалі — спачатку Ф. Янкоўскі, потым — А. Каўрус і П. Сыцяцко. У беларускага пурызму ёсць ужо традыцыі, апырчоная праблематыка й свае ворагі — антыпурыстыя, матывацыя ўчынкаў якіх часамі досыць — такія загадкавая. На жаль, з кожным годам заўважаецца паслабленьне пурыстычнага імтэту. Нават мова эміграцыі, у тым ліку й старой, шмат у чым савецкавалася. А ў самых пурыстычных праектах спакойна прыжываюцца савецкія матывы. Дзейнасьць пурыстычных школаў набывае кропкавы характар: кожны распрацоўвае сваю галіну, а на рэшту мовы — даўно махнуўшы рукою. У гэтым кантэксьце публікацыя працаў Я. Станкевіча ёсць раскрышчэньнем таго залатога фонду, які закладваўся на вякі, ёсць вяртаньнем да неадменнае сыстэмы каардынат, безь якой ня можа быць адраджэньня беларускае мовы.

Юры Пацюпа

СКАРОТЫ

- БНсл.* — Байкоў М., Некрашэвіч С. Беларуская-расійскі слоўнік. — Мн., 1925.
БРсл. — Беларуская-рускі слоўнік. — Мн., 1988—1989.
Бсл. — Бялькевіч І. Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны. — Мн., 1970.
Гістсл. — Гістарычны слоўнік беларускай мовы. Т. 1—19. — М., 1982—2000.
Грсл. — [Григоревич И. Словарь западнорусского наречия.] Паводле: Гуліцкі М. 3 гісторыі нашай лексікі // Польша, 1971, № 11. С. 238—244.
Датл. — Дыялекталагічны атлас беларускай мовы. — Мн., 1963.
Лексатл. — Лексічны атлас беларускіх народных гаворак. У 5 т. Т. 1—5. — Мн., 1993—1996.
Лсл. — Ластоўскі В. Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік. — Коўна, 1924.
ПЗБсл. — Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча. У 5 т. Т. 1—5. — Мн., 1979—1986.
РБсл. — Русско-белорусский словарь. — Мн., 1953 (інш. выд.: 1982).
Сксл. — Слоўнік мовы Скарыны. У 3 т. Т. 1—2. — Мн., 1977—1984.
Сс. — Сіноніма славена-роская // Старабеларускія лексіконы. — Мн., 1992.
Ссл. — Станкевіч Я. Беларуская-расійскі (Вялікалітоўска-расійскі) слоўнік. — Нью-Ёрк, [1988].
СПБ — Социально-политическая борьба народных масс Белоруссии. Кон. XIV в. — 1648 г. Т. 1. — Мн., 1988.
Сцисл. — Сцяшківіч Т. Слоўнік Гродзенскай вобласці. — Мн., 1983.
Тсл. — Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. У 5 т. Т. 1—5. — Мн., 1977—1984.
Тсл. — Тураўскі слоўнік. У 5 т. Т. 1—5. — Мн., 1982—1987.
Этсл. — Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Т. 1—10. — Мн., 1978—2005.
ЭШсл. — [Эпімах-Шыпіла Б.] Слоўнік Эпімаха-Шыпілы // Польша, 1969, № 7. С. 225—229.

Язык і языкаведа

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Родная мова“, 1930, № 1, дзе падпісаны крыптонімам Я.С. Пры перадруку былі зробленыя змены ў графіцы, выходзячы з традыцыі перадруку Станкевічавых тэкстаў гэтай пары, запаткаванай менскім часопісам „Спадчына“. Не адлюстроўваюцца асобныя графічныя і правапісныя асаблівасці арыгіналу: *j* заменена на *й*; напісаньне *ji* перадаецца як *i* (*сваі́м* — *сваім*, *да jiншых* — *да іншых*). Такую перадачу *й* як *j* і напісаньне *ji* ў азначаным становішчы Станкевіч ужываў у сваіх публікацыях, датаваных 1930—1931 гг.; пазней ён адмовіўся ад яго. Для параўнаньня артыкул „Язык і языкаведа“ ніжэй падаецца ў арыгінальным графічным абліччы.

У кожнага культурнага народу зь языка, мовы народнае або — тачней — з розных нарэччаў мовы народнае творыцца мова літаратурная. І ў Беларусі ўтварылася літаратурная мова. Маём старую беларускую мову літаратурную, што была ўрадовай у беларускім гаспадарстве, званым Вялікім Княствам Літоўскім. І цяпер маём новую беларускую мову літаратурную, створаную за час Беларускага Адраджэння.

Разгледзім, ці літаратурныя мовы ў сваім развоі патрабуюць помачы навукі аб мове, г. зн. лінгвістыкі або языказнаўцы. Мы ведаем, што навет літаратурныя мовы, каторыя ўтварыліся і развіваліся ў найспягаднейшых варунках, як прыкладам мова нямецкая, польская, маскоўская, і тыя карыстаюцца помачай языказнаўцы. У жыццё зьяўляецца шмат новых рэчаў, зьяўляюцца новыя поўны, назовы для каторых далёка не заўсёды карысна браці з моваў, дзе гэныя поўны ўзніклі. Але напару і рэч узніклая ў сваім народзе ня мае адразу сабе назову; бывае гэта пры розных вынаходах. Трэба назовы новых поўмаў утварыць, прытарнаваўшы дзеля гэтага існуючыя назовы іншых поўмаў або зусім зрабіўшы новае слова, паводле законаў свае мовы. А гэтыя законы падае нам языказнаўца (лінгвістыка), званая часта філалёгія ў шырышым значэнні.

Але ня толькі пры тварэнні назоваў новых поўмаў памагае нам языказнаўца. Патрэбна яна такжа наагул пры тварэнні або дасканаленні літаратурнае мовы. Тут можна сустрацца і з закідамі, што мову літаратурную твораць пісьменьнікі, а не навука. У ладнай меры гэта праўда. У народаў, каторых мова не падпала пад уплыў чужы, пісьменьнікі запраўды могуць стварыць літаратурную мову і языказнаўца прыйдзе з помачай тады, калі трэ́ будзе даваць назовы новым поўмам. Гэтым, так сказаць ішчаслівым мовам трэба языказнаўца яшчэ на тое, каб устанавіць законы дадзенае мовы, ды паводле зноўдзеных законаў апрацаваць граматыку і правапіс, патрэбныя чужніком дзеля навучэння гэтае мовы і дзеля сьведомых адносінаў да яе сваіх.

Шмат патрэбнейшая помач языказнаўцы літаратурным мовам народаў, каторых мова падпала пад чужы ўплыў. Да гэтых моваў належа цяперака і мова нашая. Ня толькі з прычынаў дыялекталёгічных, але і з прычыны чужых уплываў нашая мова не на ўсім сваім прасторы аднолькавая. Вялізарная большасць нашае мовы асталася наагул добра, чыстая беларуская мова, але ё частка і ладне папсаваная, ё і вельмі папсаваная, ё, напасьледак, такія мясцовасці, дзе асталіся адно сьляды, паказуючы, што тамака ўперад была беларуская мова; гэтыя сьляды сьведчаць, што тамака жывуць Беларусы, каторыя сваю мову ўтрацілі. Калі-б мы далі поўную волю пісьменьнікам пісаць так, як дзе гамоняць, дык стварылася-б гэтулькі літаратурных моваў, ці, праўдзівей, гэтулькі літаратурных дыялектаў беларускае мовы, колькі ё розных зь языковага гледзішча мясцовасцеў. Можна на гэта адказаць, што трэба на аснову беларус-

кае літаратурнае мовы ўзяць тыя яе мясцовасці, дзе яна захавалася найчыстшай. Добра, але хто-ж з пэўнасьцяй даведзе, дзе найчыстшая, калі не языказнаўца. Справа забытуецца яшчэ тым, што чыстая мова захавалася не на адным вялікім суцэльным прасторы, але асобнымі часцямі: далей ад мястоў — чыстшая, бліжэй да іх — папсаваная. Апрача таго, навет у мясцох і з харошай, чыстай моваю беларускай частка Беларусі — звычайна мужчыны — побач і з роднай моваю крышку ўмеюць мову маскоўскую або польскую і пры нашай неахайнасьці ў мове нярэдка без патрэбы чужыя словы ўжываюць.

Трэба, праўда, адцёміць, што беларуская мова літаратурная ўзнікла ў мясцовасці з прыраўнальна добраю моваю народнаю, што пісьменьнікі зь мясцовасцеў з моваю прыпсаваную вучацца зь літаратуры ўжо створанай; гэта аднак толькі зьмяншае небяспечнасьць, але не прычыць патрэбу беларускае языказнаўцы дзеля дасканалення беларускае літаратурнае мовы.

Закон матэматычны заўсёды ё консэквэнтны. Закону лінгвістычнаму адпавядаюць зьявы ў дадзенай мове, але не заўсёды, дзе паводле языковага закону спадзяемся адпаведнае зьявы, яе знаходзім, яна можа быць, але ня мусіць. Расьцяг языковага закону будзе заўсёды залежыць ад колькасці фактаў у дадзенай мове, адпавядаючых гэтаму закону. Гэтак прыкладам *l* (ль) у беларускай мове перад *c* (ц) перайшло ў *l* у такіх словах, як — салца, колца, шылца, стралцы, але перад такім-жа *c* (ц) у словах — Юльцы, матульцы, Ганульцы *l* (ль) не адвядзела. Сугукі перад прыадне-паднябенымі самагукамі (*e*, *i*, *ь*, *ѣ*, *a* з прас. *e*) мяккія, але маём *p* толькі цвярдое. За прасл. *-or-*, *-er-* і з складовым *g* у беларускай мове ёсьць — *-ogo-*, *-ere-*, але маём верабей замест спадзяванага верабей з воробей; побач і з словам дзерава ёсьць дзерва ў іншым значэнні (застраміць у палец дзерва). Гэта ня значыць, што тут маём водхіны ад языковых законаў або т. зв. выняткі, бо ў языковых законах выняткаў няма; толькі адныя зьявы маём паводле аднаго языковага закону, а другія паводле іншага. Языковы асаблівасьці, як жывыя зьявы ў мове, адначасна пашыраюцца ў розных кірунках і адныя захапляюць адну групу гукі або словаў, а другія могуць захапіць іншую падобную групу. Значыцца языковы закон выводзіцца зь ведаемых фактаў і расьцяг ягоны агранічэнецца тымі-ж фактамі.

Скуль браць языковы матар'ял дзеля ўстанаўленьня або правэркі языковага правіла? Можна браці і з свае собскае індывідуальнае мовы, але гэткае назіраньне можа быць суб'ектыўным. Можна рабіць назіраньне над моваю нашых знаёмых, але трэба ведаць, што мова нашае інтэлігенцы часта бывае запсаваная. Наіляпей назіраць мову простага наро-

ду, асабліва жанок, тых мясцовасцеў, дзе беларуская мова харошая, чыстая. Вельмі добра такжа выбіраць языковыя асаблівасці зь лінгвістычных або этнографічных зборнікаў — запісаў казкаў, песняў і пад. Надзвычайна дарагім матар’ялам ё старыя памяткі беларускае мовы (рукапісныя і друкаваныя кніжкі, граматы і іншыя), але дзеля карыстання імі патрэбная большая языкаведная прыгатава.

Ня ўсё, ведама, знайдзенае ў беларускіх зборніках этнографічных будзе чыста беларускім. Можа сам апавадальнік ужываць заўсёды якія барбарызмы, мог іх ён ужыць, каб падабацца гамонячаму чужој мовај запісавальніку, мог, напасьледак, запісавальнік добра не пачуць, асабліва, калі ён ня ўмее добра беларускае мовы. Аб гэтым (апошнім) шчыра прызнаецца Раманаў.

Калі мы сустракаем асаблівасць, што не магла з’явіцца з прычыны чужых уплываў на нашу мову, дык можам яе сьмела занесці ў лік асаблівасцеў нашае мовы, у праціўным прыпадку трэба адносіцца да яе асьцярожна, бо можа быць чужою. Зь дзвюх асаблівасцеў, з каторых адна свая, а другая чужая, выбіраем, ведама, сваю. Але як зрабіць, калі ў тых-жа прыпадках ё дзье розныя асаблівасці ў гуках, ці ў хвормах і абедзьве беларускія, значыцца, калі маем розніцу ў дыялектах альбо ў гаворках альбо навет тыя самыя людзі адзін раз скажуць гэтак, а другі раз гэтак? Тады для літаратурнае мовы трэба выбіраць тую асаблівасць, што згаджаецца з агульным імкненьням мовы ў дадзеным прыпадку. Прыкладам: у вадным месцу ад авёс скажуць родны склон адзін. л. аўсу, а ў другім аўса; трэба ўжываць аўсу, бо іміёны мускія матар’яльныя маюць у родным склоне адз. л. канчатак — у; гэты канчатак — у ў родным склоне здаўна пашыраецца, абыімаючы ўсё большую і большую колькасць словаў.

Я. Станкевіч вельмі рэдка выяўляў тыя тэарэтычныя настановы, якія служылі нутранымі спружынамі яго дзейнасці. Даны артыкул адзін зь лічаных, дзе раскрываецца філязофія Станкевічавага пурызму. Нават гэтая, чыста тэарэтычная, праца вылучаецца гранічнаю яснасьцю, прастатою і нешматслоўнасьцю, можна сказаць — нейкім пазытывісцкім „аскетызмам“. Яна мусіць уважацца за прэлюдыю да ўсяго наробку Я. Станкевіча, і, у прыватнасці, за ўводзіны ў тэму „барбарызмы“ ды „зборкі пазнаньня беларускае мовы“. Гэт’та мы можам зацяміць уплыў на аўтара як некаторых падставовых ідэяў нэаграматызму, так і, часткова, больш новае Сасюравае лінгвістыкі.

С. 12. *У кожнага культурнага народу зь языка, мовы народнае або — з розных нарэччаў мовы народнае творыцца мова літаратурная.* — Я. Станкевіч быў ці ня першым зь беларускіх лінгвістых, хто стаў чынна практыкаваць Сасюрава апазыцыю *langue i parole* — *язык і*

мова (рас. *язык і речь*). Неразуменьне гэтага моманту выклікае мноства недаўменьняў. Фактычна, Станкевіч прытарнаваў паўзабыты старабеларускі тэрмін *язык*, замяняны не зусім дакладным адпаведнікам *мова* (рас. *речь*). Першы з карэлятаў апазыцыі с’ягае элінскага слова *ethnos*, якое па-стараславянску аформілася як *языкъ* і перайшло ў іншыя славянскія культуры. Слова *язык* ужываў яшчэ Ф. Скарына, а Л. Сапега ў прадмове да Статуту пісаў: *Катораму народу ўстыд праў сваіх ня ўмеці, пагатою нам, каторыя ня обчым якім языком, але сваім уласным права сьпісаныя маем.* (Зацёмім, элінскае *logos* па-царкоўнаславянску перакладалася як *слово*, а па-беларуску як *мова*.) Само сабою, на Я. Станкевіча найболей паўплывала чэская традыцыя, часткова — польская, дзе таксама існавалі адпаведныя паняткі *jazyk* ды *język*.

Савецкія беларускія мовазнаўцы доўгі час неяк абходзіліся без Сасюравае апазыцыі, што сьведчыць пра іх абмежаванасьць. Аднак у 60–я гг. Б. Лапаў абгрунтаваў тэрмін *маўленьне* (гл.: Лапаў Б. У абарону некаторых лінгвістычных тэрмінаў // *Беларуская мова.* — Мн., 1965. С. 26—29), пасля чаго ўсталявалася іншая апазыцыя: *мова* й *маўленьне*. Відавочна, слова *мова* цяпер стала адпаведнікам першага карэляту апазыцыі. А. Каўрус успамінаў, як ставіліся да новага тэрміну: „Было й непрыманьне, ганьбаваньне яго. Памятаецца, у рабочай гутарцы адзін адказны акадэмічны навуковец прапаноўваў замяніць яго словам *размова*. Апанэнт пірэчыў: «*Вусная размова* — яшчэ туды-сюды (хоць і адчуваецца ў выразе таўталёгія). *Апісьмовая размова?*..» Сёньня можна канстатаваць: словы *маўленьне*, *маўленчы* прыняты мовай. А што іх ня часта бачым у пэрыядычным друку, дык гэта зразумела: іх месца ў навуковых працах“ (Каўрус А. *Мова народа, мова пісьменніка.* — Мн., 1989. С. 237). Праўда, падобнае, хоць і ня тоеснае, слова ёсьць ужо ў старабеларускіх тэкстах, прыкладам: *І многа вокала таго ўсяго на абедзьве староне мовеньня было* (СПБ).

Як бачым, Станкевічаў пачын не атрымаў працягу, дык жа ў паваенную аўтар і сам адмовіўся ад тэрміна *язык*. Ведама, пад ахвоту можна было ягоную традыцыю разьвіць, пагатоў што ў Ф. дэ Сасюра тарнуюцца ня два, а *тры* аб’екты лінгвістыкі: 1) як сацыяльная зьява, 2) як індывідуальная праява, 3) як пэўная чалавечая дзейнасьць. Зрэшты, тут таксама няма канечнае патрэбы ў тэрміне *язык*, бо можна ўкласці трыяду: *мова*, *маўленьне*, *моўнасьць*. Ёсьць давады й „за“, „супраць“. З гледзішча мэтадалягічнага наміналізму наагул неістотна, якімі тэрмінамі мы абазначаем аб’ект. Пры гермэнэўтычным жа падыходзе, наадварот, у пару гаварыць пра ўплыў нутраной формы слова на нашыя разуменьні, маўляў, слова *мова* як было тоеснае панятку *речь*, так і засталася, а *маўленьне* — зусім ня „речь“, а нешта іншае. Але й на гэта, урэшце, можна запырэчыць, апэлюючы да эстэтыкі: вельмі добра, што ў беларускім узусе ўсталялася апырочная сыстэма лінгвістычных катэго-

рыяў — празь яе ісьніцца адметнае моўнае бачаньне. А тэрмін Станкевічаў мы мусім успрымаць з папраўкаю на час, аддаючы аўтару, як піянэру, даніну павагі.

...зьв’яляюцца новыя пойма, назовы для каторых далёка не заўсёды карысна браці з моваў, дзе гэныя пойма ўзьніклі. — Гэтая чыста пурыстычная ўстаноўка з гледзішча эпістэمالёгіі можа быць названая канцэптуалісцкай. Аднак, калі пільнавацца паслядоўнага наміналізму ці, наадварот, скрайняга рэалізму, дык не заўсёды карысна падганяць катэгарыяльны апарат аднае мовы пад катэгарыяльны апарат іншае мовы, яшчэ горш множыць маластраўныя калькі, якія, мяшаючыся з аўтэнтычным лексыконам, будуць толькі чыніць блытаніну, разбураць свае ўласныя дэрывацыйныя мадэлі. Таму дамэтна некаторыя вузкаспэцыяльныя тэрміны пакідаць безь перакладу. Ідэя аб тым, што панятка ёсьць прадуктам пэўнага моўнага мысьленьня, і таму ўва ўсякім выглядзе застаецца імплянтантам для культураў-рэцыпіентак, ёсьць устаноўкай беларускай матэматычнай школы С. Новікавай.

Тут можна сустрэцца з закідам, што мову літаратурную твораць пісьменьнікі, а не навука. — Надзвычайнае месца мастацкае літаратуры ў разьвіцці літаратурнае мовы асабліва падкрэсьлівалася ў расейскай традыцыі, бо расейская літаратурная мова складалася ў XVIII — XIX стст., эпоху найбольшага росквіту слоўнага мастацтва. Апрача таго літаратура ў Расеі выконвала іншыя неўласцівыя ёй функцыі. За Саветамі кадыфікацыйная роля літаратуры аформілася ў афарыстычным імператыве М. Горкага аб пісьменьніку, які апрацоўвае народную „мову-сыравіну“. Насамрэч, для розных культурных эпохаў і нацыяў уласцівыя розныя чыньнікі кадыфікацыі. У Сярэднявеччы гэтую ролю выконвалі тэксты Сьвятога Пісьма. А старабеларуская мова ці не цалком сфармавалася ў рэчышчы справовага пісьменства. На жаль, расейская ўстаноўка на мастацкую літаратуру не заўжды дадатна ўплывала на кадыфікацыю мовы. Я. Станкевіч быў адзіночным у сваім імкненьні абмежаваць літаратурацэнтрызм і пераарыентаваць моўную інжынэрыю з слоўнага мастацтва на навуку, абапіраючыся пад тое на чэскі досвед. Зрэшты, у савецкіх умовах гэта дало б яшчэ горшыя вынікі, бо найрэакцыйнейшую ролю пры кадыфікацыі беларускае мовы адыгрывала (і дагэтуль адыгрывае) афіцыйная лінгвістыка. А якраз пісьменьнікі выступалі якімі-нікімі захаваньнікамі ідэяў пурызму.

С. 13. Вялізарная большасьць нашае мовы асталася наагул добрай, чыста беларускай моваю, але ё частка й ладне папсаванае... — Падзел мовы на „добраю“ і „папсаваную“ з навуковага гледзішча ня надта карэктны і без канкрэтызацыі гучыць двухсэнсоўна. Практычны ж сэнс пытаньня ў тым, якой пары тыя ці іншыя пазычаны і наколькі сыстэмна яны засвоеныя. Тут Я. Станкевіч паказуе сябе сынам свайго часу (і ня толькі пурыстыям), калі катэгорыя „чысьціні“ мовы служыла

мераю яе „вартасьці“, „пэрспэктыўнасьці“ й да пад. І ў XIX ст., і нават у пару „Нашае Нівы“, незьгліўцы розных масьцей і рознае ступені асьветы казалі, быццам у беларусаў „усё запазычанае або ў расейцаў, або ў палякаў, або ў маларусаў“, спрабуючы тым самым адмовіць беларускай мове ў праве на існаваньне. (Пр. палеміку ў кн.: Арол М. Лірнік: Творы. — Мн., 1991. С. 112—117.) Прыхільнікі мовы, як у свой час А. Міцкевіч, наадварот, гаварылі праз беларускую мову як „найбагацейшую й найчысьцейшую гаворку“, якая „захавала найбольшую колькасьць агульнаславянскіх рысаў“.

П. Шпілеўскі стварыў нават тэорыю, быццам ад беларускае мовы паходзяць усе іншыя славянскія мовы: „Яны ці разгаліноўвалі, збагачвалі і ўтваралі з агульнаславянскае-крывіцкае новыя гаворкі, прыкладам вялікарускую, ці падпадалі ўплыву чужых элемэнтаў, згладжвалі, бурлілі пачаткі даўнейшае мовы, адзеўшы яе ў формы чужыя, утваралі, прыкладам, польскую, чэскую, краацкую ці ілірыйскую гаворкі. Тым часам крывічы <...> жылі ціха, асела і дзеля таго перахавалі ў чыстасьці і цэласьці <...> сваю крэўную мову. <...> Такім парадкам, калі ў новых вялікарускіх уладаньнях даўнейшая славянская мова ўсё больш і больш абнаўлялася, у Беларусі яна перахавалася нечাপанаю пераз 18 стагодзьдзяў і цяпер паўстае мала не такою самаю, як была ўперад, гэта значыць старажытнаславянскаю, ці пасьлей беларускаю“ (Шпилевский П. Путешествие по Полесью и белорусскому краю. — Мн., 1992. С. 99—100). А ў першай палове XX ст. сучаснік Я. Станкевіча расейскі лінгвіст Л. Шчэрба падагуліў падобныя ўстаноўкі: „Мы яшчэ помнім, якая вялікая значнасьць надавалася ў свой час як чысьціні расы, так і чысьціні мовы“ (Щерба Л.В. О понятии смешения языков // Щерба Л.В. Избранные работы по языкознанию и фонетике. Т. 1. — Ленинград, 1958. С. 40).

Калі-б мы далі поўную волю пісьменьнікам пісаць так, як дзе гамоняць, дык стварылася-б гэтулькі літаратурных моваў, колькі ё розных зь языковага гледзішча мясцовасьцеў. — У гэтым выказе замькаецца найбольшы парадокс Я. Станкевіча: кшталтуючы свой пурыстычны праект ідэальнае беларускае мовы, ён тым самым фактычна адмаўляе ўсякае індывідуальнае маўленьне. І ня дзіва, што менавіта сярод пісьменьнікаў як сама індывідуалістычнае часткі носьбітаў мовы ягонае дзейнасьць выклікала найбольшае абурэньне. Цьверджаньні аб „манатоннасьці“ Станкевічавай стылістыкі — гэта натуральны вынік поўнага скасаваньня ідыялектаў як таковых. Гэткая практыка, не глядзя на пратэсты, насамрэч давала шмат карысьці як пэрспэктыўнае мадэль неаднаразовага выкарыстаньня.

Тым часам, К. Чорны, што, як і Я. Станкевіч, быў чынным пурыстыям, катэгарычна не пагаджаўся, быццам „сам аўтар ня можа быць рэдактарам сваіх твораў“: „Дзе гэта ёсьць, каб культурны пісьменьнік дазволіў каму-небудзь правіць стыль і мову свайго твора? Стыль і

мова — гэта ж выяўленчыя мастацкія сродкі пісьменніка. Ніякіх жа стыляў тады ня будзе, а будзе «наогул» (Чорны К. Збор твораў. У 8-і т. Т. 8. — Мн., 1975. С. 85). Тут, як у кроплі вады відаць розніца між культурай маўленьня, празь якую дбаў пісьменнік, і моўнай інжынэрыяй, якую тарнаваў лінгвісты.

...але маем верабей замест спадзяванага **варабей** з **воробей**... — Далёка не для кожнай беларускай гаворкі ўласцівае літаратурнае *варабей*, прыкладам, у в. Дамэйкі, што на Лідчыне гавораць менавіта *варабей*, а ў в. Азёры пад Гораднам — *варабяк* (а таксама *жыд*).

...побач із словам **дзерава** ёсць **дзерва** ў іншым значэнні (застраміць у палец дзерва). — Арэалы сынонімаў да слоў *стрэмка*, *застраміць* гл.: Лексатл.—1, № 77; 78. Адменьнікі з даным коранем пашырэння на Палесьсі, праўда, ёсць толькі ў формах *дзерава*, *дэрыво*, *дэрво*, і пад. — *дзерва* (праз дз) не фіксуецца.

С. 14. ...у языковых законах выняткаў нямашака; толькі адныя зьявы маем паводле аднаго языкавога закону, а другія паводле іншага. — Гэта першы з трох асноўных пастулятаў нэаграматыкаў, два астатнія — *закон аналёгіі* як падстава адменаў у мове і арыентацыя на *жывую дыялектную мову* як непадлеглую кантролю. Усе гэныя тры імпліцытна трываюць у Станкевічавай лінгвістычнай практыцы.

...языковы закон выводзіцца зь ведамых фактаў і расцяг ягоны *агранічэўца тымі-ж фактамі*. — Тут Я. Станкевіч паказуе сябе як тыповы пазытывісты (ці — чалавек эпохі пазытывізму), які з факту пачынае й на факце замыкаецца. Заразом з-пад вока абы час знікае постаць самога назіраньніка й той папярэдні тэарэтычна-практычны досвед, зь якім ён бярэцца назіраць факты — тым самым знікае варыянтнасьць інтэрпрэтацыі фактаў. Прыкладам і дадатных і адмоўных вынікаў „веры ў факты“ можа служыць ягоны артыкул „Дыспалатызацыя *l* у беларускай мове“. (Гл. зацэмы да с. 200—226.)

Можна браць із свае собскае індывідуальнае мовы, але гэткае назіраньне можа быць суб'ектыўным. — Б. Расэл з тае самае нагоды пісаў: „Лічаць, маўляў, «саманазіраньне» ня ёсць запраўдным навуковым мэтадам і, маўляў, нішто ня можа быць пазнае праз навуку; апрача таго, што адзержуецца з грамадзкіх даньняў. Гэты пагляд падаецца мне такім абсурдным, што я б ігнараваў яго, калі б ён ня быў так пашыраны“ (Russell B. Human knowledge: Its scope and limits. — London, 1948. Цыт паводле: Рассел Б. Человеческое познание: Его сфера и границы. — Киев, 1997. С. 58). У галіне мовы разрозьненне паміж „суб'ектыўным“ і „аб'ектыўным“ досыць-такі няпэўнае. Але калі пад „суб'ектыўным“ разумець гаворку роднае мясцовасьці, дык трэба зацэміць, што Я. Станкевіч ніколі насамрэч не цураўся „суб'ектыўнага“ й такім спосабам, г. зн. з дапамогаю мовы в. Арляняты, пасыпяхова вэрыфікаваў „аб'ектыўныя“ назіраньні.

Найлепей назіраць мову простага народу, асабліва жанок... — Пр.: „Пераважная большасьць інфарматараў, зь якімі прыходзіцца сутыкацца падчас экспэдыцыяў, — гэта жанчыны, у веку недзе за 50 гадоў. На перавагу жанчын, з аднаго боку, уплывае дэмаграфічная сытуацыя: павышаная сьмяротнасьць мужчын <...>. Зь іншага боку, жанчына, зазвычай, больш пэўны інфарматар, яна ахвотней ідзе на кантакт, дзеліцца сваімі ведамі. Увогуле, складваецца ўражаньне, што для сялянскае жанчыны характэрная паўнейшая, як у мужчыны, прасякнутасьць традыцыйнаю культураю, большая кансэрватыўнасьць у пляне перайманьня й захаваньня фальклёрнае традыцыі“ (Емельянчык В. Жанчына ў традыцыйнай культуры Беларусі // Роля жанчыны ў беларускім грамадстве: Матар'ялы канфэрэнцыяў. — Гродна, 2001. С. 39—40).

...мог іх ужыць, каб падабацца гамонячаму чужой мовай запісвальніку... — Ня толькі мова, а нават вонкавы выгляд „панскі“, пазней — „гарадзкі“, як сьведчаць многія факты, уплывае на маўленьне інфарматара.

...для літаратурнае мовы трэба выбіраць тую асаблівасьць, што згаджаецца з агульным імкненьнем мовы ў дадзеным прыпадку. — Гэтая выснова становіць альгарытм Станкевічавай пурыстычнай практыкі, які дагэтуль можа служыць узорам навукова-рацыянальнага, ці проста — ашчаднага стаўленьня да рэсурсаў роднае мовы. Тыя, хто ўпкіае Я. Станкевіча за валюнтарызм, павінны не забывацца, што запраўды валюнтарысцкім ды каляніяльным можна назваць савецкі антыпурыстычны праект, сфармуляваны К. Крапівом: „Беларуская мова склалася гістарычна, зьяўляецца мовай беларускай нацыі. Яна мае свой адменны граматычны лад, асноўны слоўнікавы фонд і слоўнікавы састаў. Што да слоўнікавага саставу, то мы й раней папаўнялі яго за кошт *больш багатай* (??? — **Ю.П.**) і *роднай нам рускай мовы* (падкрэсьленьне наша. — **Ю.П.**), і далей таксама будзем гэта рабіць, але не без разбору. Перш за ўсё мы будзем глядзець, ці няма ў нашай мове адпаведнага па значэнні слова. Калі няма, паспрабуем стварыць яго *па ўзору рускага* (падкрэсьленьне наша. — **Ю.П.**) *на беларускай аснове* (??? — **Ю.П.**). А калі й гэта ня ўдасца, тады можам узяць рускае слова цалкам. Так мы вельмі часта й робім, калі маем справу з навукавай, тэхнічнай і іншай тэрміналёгіяй“ (Крапіва К. Аб некаторых пытаннях беларускай мовы // Збор твораў. У 3-х т. Т. 2. — Мн., 1956. С. 503). Так фармаваўся савецкі узус, які сёння некаторыя спрабуюць бараніць.

Дадатнаю альтэрнатываю гэтаму асьміляцыйнаму афіцыйнаму праекту й апірышчам для савецкіх пурыстых служб ўобразны напамін Я. Коласа, выракаваны ім незадоўга да сьмерці: „Перад увядзеньнем кожнага новага слова трэба добра абшарыць кішэні свае памяці, перагледзець слоўнікавыя і фальклёрныя крыніцы, прыслушацца да жывой

гаворкі — а можа, і знойдзецца якраз тое, што неабходна, што ўжо ўжывалася і чамусьці забыта ці ўжываецца й невядома нам“ (Колас Я. Збор твораў. У 14 т. Т. 12. — Мінск, 1976. — С. 133.) На жаль, на практыцы да яго зьвярталіся скрайне рэдка.

Праваніс і граматыка

Тэкст друкуецца паводле газэты „Гоман“, 1918, № 30, 31, 32, 35, дзе падпісаны *Я. Станкевіч*. Пры перадруку былі зробленыя нязначныя пунктуацыйныя і артаграфічныя зьмены (у шэрагу выпадкаў (непаслядоўна) было праведзенае аканьне ў першым складзе да і пасля націску (не кажучы → ня кажучы, злучэньх → злучаньх).

Гэтая праца становіць сабою слова ў дыскусіі прась беларускі правапіс, якая разгарнулася ў 1918 г. Тэзы, выказаныя ў даным артыкуле, Я. Станкевіч разьвіваў у сваіх падручніках і тэарэтычных допісах.

Тут на асобную ўвагу заслугоўвае кшталт мовы раньняга Я. Станкевіча, яшчэ найўна-самабытны, неадрэфлексаваны, ён прыкметна розніцца ад мовы пазьнейшых публікацыяў. У гэтым рыска, уласцівых паўночна-заходняму рэгіёну Беларусі на прасцыягу Вільня — Полацак, прыкладам: *робіць* (пр. ч.: *зробіў*, буд. ч.: *зробіць*), *гукаць* ‘гаварыць’, *пужаць*, *пекната*, *любовы*, *брацітка*, *узмацоўваць* і да т. пад.

С. 15. ...*Заняты практычным разьвязаньнем справы нашага правапісу і граматыкі...* — Першая ўласна беларуская граматыка была напісаная ў 1643 г. у Сарбоне Іванам Ужэвічам (гл. с. 357—373). Другою спробаю, ужо на новым этапе станаўленьня беларускае мовы, можна ўважаць граматыку Паўла Шпілеўскага (рукапіс захоўваецца ў Пецярбурзе). Трэцюю спробу ўкладаньня беларускае граматыкі зрабіў Карусь Каганец (Казімер Кастравіцкі) — на жаль, ад яе застаўся толькі чарнавы рукапіс (захоўваецца ў Вільні). Цікавыя былі тэарэтычныя настановы да правапісу, якія Каганец выказваў у лісьце ў „Нашу Ніву“: „Пазвольце мне палажыць адзін варунак, а менавіце: стацыі, каторыя буду пісаць, друкуйце так, як яны напісаны, ня зьменеваючы правапісу. Я, бачыце, хачу, штобы вашу газэту ўсе беларусы маглі чытаць і штобы мелі зь яе карысьць, а не адна Барысаўшчына й Вілейшчына...“ (Каганец К. Творы. — Мн., 1979. С. 238). Відаць, паэт аддаваў перавагу марфалогічнаму прынцыпу правапісу, які б аднолькава слушна перадаваў разнастайныя асаблівасьці беларускіх гаворак. Наступныя граматыкі пойдучь прасцейшай дарогай. Пра іх узнікненне сысьцла сказана ў В. Вячоркі:

„Насыпела патрэба ў пісанай граматыцы, і зьявілася іх адразу некалькі: «*Jak prawilna pisać pa-biełarusku*» Антона Луцкевіча (Вільня, 1917), «*Biełaruski prawarpiś*» Антона Луцкевіча і Янкі Станкевіча, граматыка Баляслава Пачобкі, арыгінальная кніжка нямецкага прафэсара Ру-

дольфа Абіхта і Янкі Станкевіча «*pròsty spòsab stàcca ŭ karòtkim čàse hràmatnym*» <...>. Кніжка выйшла ў Брэславе (Уроцлаве) у 1918 г. Усе граматыкі імкнуліся да фанэтычнага напісаньня, г.зн. да адпаведнасьці яго вымаўленьню, але, мусіць, адным аўтарам бракавала паслядоўнасьці, праца ж іншых была занадта смелая на тыя часы. «Беларуская граматыка для школ» Браніслава Тарашкевіча, што выйшла абедзвюма азбукамі ў 1918 г., шчасьліва пазьбегла крайнасьцяў, вытрымала навуковы ўзровень і зусім дакладна выбрала за асноўны віленска-маладзечанскі дыялект беларускай мовы, які па сучаснай клясыфікацыі адносіцца да сярэднебеларускіх гаворак. <...> На падставе граматыкі Тарашкевіча пачалі ствараць падручнікі беларускай мовы браты Лёсікі, Радаслаў Астроўскі, іншыя. Працым Я. Лёсік разьвіваў і ўдакладняў абыдзеныя ўвагай Б. Тарашкевіча або недастаткова разгледжаныя ім моманты, напрыклад, правапіс чужаземных словаў“ (Вячорка В. Правапіс — лустэрка гісторыі... // Спадчына, 1991, № 4. С. 3; 5). З 1918 па 1931 гг. граматыка аднаго толькі Б. Тарашкевіча вытрымала пяць выданьняў.

Малады філёляг Тарашкевіч пры помачы проф. Шахматава... — Славутага расейскага лінгвіста А. Шахматава нездарма называлі „сябрам беларусаў“. У 1911 годзе прафэсар, шукаючы сабе вучня-беларусістага, зьвярнуўся ў рэдакцыю „Нашае Нівы“. Газэта нараіла за кандыдата М. Багдановіча. Але сям’я Багдановічаў ня мела спосабаў вучыць далёка ад дому ўсіх дзяцей. Бацька лічыў найбольш таленавітым зь сям’і Лёву, які выдатна паказаў сябе ў матэматыцы. Таму вучыцца — праз год — паехаў Лёва, а не Максім. А студэнтам А. Шахматава крыху пазьней стаў Б. Тарашкевіч, якому суджана было зрабіцца падставоваю асобаю ў гісторыі беларускага мовазнаўства. Я. Станкевіч ня раз выказваўся крытычна як на адрас граматыкі Б. Тарашкевіча, так і на адрас глётагенэтычных ідэй самога А. Шахматава. (Гл.: с. 215—216; 607.)

...*рабачай на ніве беларускай А. Луцкевіч...* — Да пачатку 30-х гг. дачыненні Я. Станкевіча з А. Луцкевічам былі прыязныя. У 1918 годзе Я. Станкевіч у суаўтарстве з А. Луцкевічам нават выдаў „*Biełaruski prawarpiś*“. Яшчэ ў 1930 г. газэта „Беларуская крыніца“ крытыкавала А. Луцкевіча, маўляў, ён у сваёй „дэфэнзіўнай газэце“ „Наперад“ папулярызуе асобу Я. Станкевіча як меркаванага пасла ў сойм. А ўжо ў 30-я гг. паміж Станкевічам ды Луцкевічам разгортваецца неспрыяльная лінгвістычная палеміка (гл. ніжэй: „Дзеля абароны беларускага языка“, „Адказ маім крытыкам“).

„*Як правільна пісаць па беларуску*“ — Маецца наўвеце брашура: Luckiewicz A. *Jak prawilna pisać pa-biełarusku*. — Wilnia, 1917.

С. 16. ...*асабліва М. Гарэцкі...* — М. Гарэцкі стаўся аўтарам і суаўтарам першых чыста перакладных айчынных слоўнікаў: *Гарэцкі Г., Гарэцкі М.* Маскоўска-беларускі слоўнік. — Смаленск, 1918 (др. выд. —

Вільня, 1920); *Гарэцкі М.* Невялічкі беларуска-маскоўскі слоўнічак. Рэд. *Я. Станкеўчык*. — Вільня, 1921; *Байкоў М., Гарэцкі М.* Практычны расійска-беларускі слоўнік. — Масква, 1924. Я. Станкевіч, які выступаў рэдактарам ды зычлівым крытыкам М. Гарэцкага, і пазней прыхільна ставіўся да наробкаў пісьменьніка. Працуючы над фундаментальным Ссл., ён спасылаўся на слоўнікі М. Гарэцкага, яго аповесыць „Дзьве душы“ як на падставовыя жаролы. (Гл. с. 827—828 і зацэмы да г. сс.)

Выступленьне Я. Лёсіка ў „Вольнай Беларусі“... — Маецца на ўвазе артыкул Я. Лёсіка „Наш правапіс“, надрук. пад крыпт. *Я. Л-к* (газэта „Вольная Беларусь“, 1918, 28 студз.).

...*крытыка яго стацыі А. Луцкевічам у „Гомане“*... — Маецца наўвазе водгук А. Луцкевіча „Ab paŭ prawòpis“ („*Номан*“, 1918, 9 крас.). Дыскусія атрымала працяг у яшчэ адным артыкуле Я. Лёсіка „Наш правапіс“ („Вольная Беларусь“, 1918, 21 крас. [№14]), а таксама ў рэцэнзіі на кнігу А. Луцкевіча і Я. Станкевіча „Беларускі правапіс“ (Тамсама, 14 ліп.).

...*прымаючы фонэтычны правапіс, усе робюць некаторыя выняткі*... — Як паказуе практыка — жадны прынцып, пакладзены ў грунт правапісу, ці то фанэтычны, ці марфалагічны, ня можа быць вытрыманы да канца. Бадай што, у гісторыі беларускага правапісу брашурка нямецкага славіста Р. Абіхта й Я. Станкевіча „*prösty sprösaß stässa ū karòtkim čäse hràmatnym*“, „якая прапаноўвала для нашае мовы «ідэальны альфабэт», дзе кожнаму гукі адпавядала б адна літара і не было б асобнага выгляду рукапісных і друкаваных, вялікіх і малых літараў“, ёсць найпаслядоўнейшай спробай фанэтызацыі айчыннага пісьма, якая, зрэшты, таксама не дасягнула свае свае мэты. (Вячорка В. Тамсама. Гл. падраб.: Крамко І. Юрэвіч А. Яновіч А. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы. Т. 2. — Мн., 1968. С. 161; Smułkowa E. Informacja o mało znanej propozycji pisowni białoruskiej z 1918 r. // *Studia polsko-litewsko-białoruskie*. — Warszawa, 1988. S. 305—310.)

І пазней з усіх беларускіх лінгвістых менавіта Я. Станкевіч выступаў сама шчырым прыхільнікам фанэтызму. Гэтая тэндэнцыя, пэўна што, невыпадковая. З „гледзішча вечнасьці“ фанэтычны прынцып — найгоршы, з гледзішча імгненных патрэбаў мовы — ён найлепшы. Марфалагічнае напісаньне, у купе з гістарычным, рэпрэзэнтуюе найглыбейшыя пласты мовы, тым часам „паверхневыя“ зьявы разумеюцца ў ім як нешта элементарнае, агульна ведамае. Такую раскошу могуць дазволіць сабе мовы, дзе багата носьбітаў і моцная гістарычная памяць. Нованацыянальныя мовы, а таксама тыя, якія чынна працівяцца асыміляцыйным працэсам, мусяць звяртацца да фанэтычнага прынцыпу, што купуе ўвагу на дэталі маўленьня. Пасьлядоўны пурызм Я. Станкевіча вымагаў правапісу, пільнага да крыхотных нацыянальных адметнасьцяў.

...*ім здаецца нашае вялікае аканьне якойсь какафоніяй*... — У XIX — пач. XX стст. скептычнае ўспрыняцьце аканьня нават сярод шчырых прыхільнікаў беларускае мовы было звыклым. Пр. меркаваньне В. Савіча-Заблоцкага, выказанае ў лісьце за 1886 г. да М. Драгаманава (ліста, дарэчы, Я. Станкевіч не чытаў, бо той ня быў апублікаваны): „Гэтыя [пісьменьнікі] любілі люд, зь ім жыўшы і братаўшыся; палюбілі яго ня дужа звучную, можа, не мэлядычную, бо *звук а дужа прыкры* (падкрэсьленьне маё. — **Ю.П.**), а ўсё ж такі людскую мову і ўсю сваявіцу...“ (Беларуская літаратура XIX стагоддзя: Хрэстаматыя. — Мн., 1988. С. 315).

...*штучна падразаюць аканьне ня толькі на пісьме, але і ў жывой гутарцы, кажучы: роно, позна, хутко, цяжко*... — Выпад, пэўна што, скіраваны супраць Б. Тарашкевіча ды Я. Лёсіка, які раіў: „Калі мы напішам словы: *горо, поле*, а ня *гора, поля*, то гэтым зазначым род і адначасна захоўваем фанэтыку слова, бо ў некаторых мясцовасьцях так і гавораць: *горо, сэрцо, моро*“ (Цыт. паводле: Лёсік Я. Творы. — Мн., 1994. С. 266). Або: „Таксама словы няпэўнага роду трэба пазначаць літарай *о*, напрыклад: стало зьмяркацца...“ (Тамсама. С. 267). Дарэчы, Я. Лёсік быў прыхільнікам „аканьня“ ня менш палкім за Я. Станкевіча. Цікава, што на правапіснай канфэрэнцыі 1926 г. ён нават упікаў Б. Тарашкевіча, М. Гарэцкага й С. Некрашэвіча за непасьлядоўнасьць у даным пытаньні, тарнуючы прыклады, падобныя да цытаваных вышэй, толькі ўжо на карысьць поўнага аканьня. (Гл.: Працы Акадэмічнай канфэрэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі. — Менск, 1927. С. 198–201.) Аднак і тут у Лёсіка й Станкевіча былі розныя матывацыі: першаму рупіла прастата правапісу, яго „даступнасьць масам“, а другі дбаў праз дакладнасьць перадаваньня нацыянальных адметнасьцяў на пісьме.

...*пытаньне аб аканьні можна разьдзяліць на аканьне „о“ і аканьне „е“*. — У сучасным беларускім мовазнаўстве адпаведна тарнуюцца паняткі „аканьне“ й „яканьне“.

С. 19. ...*у некаторых мясцох Беларусі тут стало ўжо этымолёгічнае „а“*. — Форма роднага склона адзіночнага ліку мужчынскага й ніякага роду прыналежных займеньнікаў — *майга, твайга, свайга* — спатыкаецца толькі на прасторы сярэднебеларускіх гаворак у раёне Мядзеля, Маладэчна, Вялейкі. (Гл.: Датл. № 139.) Нават, калі дапусьціць, што ў часы Станкевіча гэтая форма мела шырэньшы арэал, усё ж спадзевы, быццам тая „з часам возьме верх“ — занадта аптымістычныя і.

Нам скажуць, што ёсць месцы на Беларусі, дзе выгаварываюць неакцэнтаванае о, кажучы: лето, стало, дзіця хадзіло і г.д. Праўда, ёсць такія маленькія мясцовасьці (сумежныя з Украінай)... — Хоць меркаваньні Я. Станкевіча што да правапісу канцавога *а* на сёньняшні дзень не выклікаюць пырэчаньняў, усё ж ягонае цьверджаньне наконт арэалу галоснага *о* ў канцавым складзе не пад націскам — занадта тэн-

дэнцыйнае. Гэтыя „маленчкія мясцовасці“ абыхаюць сабою практычна ўсю тэрыторыю паўднёва-заходняга дыялекту ў купе з заходнепалескімі гаворкамі — гэта, бадай што, траціна сучаснае Беларусі (куды больш, чым арэал формаў *майга, твайга*). (Гл.: Датл. №14.)

С. 20. ...у чародных групах слоў неакцэнтаванае *е* пераходзіць у *а*. — Далей усе прыклады, прыцягнутыя да азначанае праблемы, ёсць праявамі, характэрнымі для гаворак зь недысыміляцыйным яканьнем, якое нешпырокаю паласою, штотраз звужаючыся, цягнуцца па дыяганалі ад родных Станкевічавых мясцінаў да Гомля. (Гл.: Блінава Э., Мяцельская Е. Беларуская дыялекталогія. — Мн., 1980. С. 40.)

С. 21. *Прадстаўнік* — слова робленае. Зробляю яно, як мне здаецца, добра. — У Сл. апрача слова *прадстаўнік* з гэтым самым значаннем падаецца яшчэ — *заступнік*.

С. 23. Чым далей беларуская мова ад месц, чым яна чысцейшая і характэрнейшая, тым часцей можна чуць *ня*. — Вакалізм ненацісненых складоў адмоўна не (няма / німа, ня буду / ні буду), відаць, становіць сабою апырчоную зьяву, якая ня зводзіцца да праблемы дысыміляцыйнага і недысыміляцыйнага яканьня. Ён адрозны ад вакалізму іншых складоў, замала вывучаны, як сам празь сябе, так і ў зьвязку з іншымі ўплывамі. Наагул, здаецца, час на яго грунтоўнае вывучэнне ўжо незваротна страчаны.

Можна зацеміць, што яканьне ў адмоўна не, ці лепш — „няканьне“, яскравей чуваць на тэрыторыі паўночнаўсходняга дыялекту, а для паўднёва-заходняга дыялекту сярэднебеларускіх гаворак — уласціва „ніканьне“, прыкладам: *Шкадуу вельмі, што Вас тут німа* (З. Верас); або: *у ём німа адмечаных мясцовасцяў* (Тамсама). (Цыт. паводле: Скарыніч. Вып. 3. — Масква — Менск — Смаленск, 1997.) Паслядоўна праводзіцца „ніканьне“ ў многіх беларускіх друках пачатку ХХ ст., прыкладам, у зборніку А. Гаруна „Матчын дар“: *Я брау, ні бачу і ні аддзячу // Табе нічым*; або: *Ты нішчасны і убогі*; або: *сябе ні трывож* і г. д. Нездарма Я. Лёсік, лябіяваньнік паўднёва-заходніх рысаў (рука якога адчуваецца і ў Гаруна) у сваіх першых правапісных зацэмах рэкамэндаваў: „У беларускай мове вельмі часта гаманок я бяз націску пераходзіць у і, напрыклад: *міне, цібе, ішчэ, ціпер*, заміж — *мяне, цябе, яшчэ, цяпер*. У гэтым выпадку трэба пісаць так, як гавораць“ (Лёсік. С. 268). Гэтыя ж *німа, ні буду, ішчэ, цібе, ціпер* (але — *цякла, цяргене*) спрэс спатыкаюцца на Лідчыне. А таму й заўважанае Я. Янушкевічам „паслядоўнае «ні»“ ў тэкстах Я. Купалы, нібыта „малахарактэрнае цэнтральным гаворкам Меншчыны, адкуль паходзіў Купала і ад якога бянтэжыўся славіст Лучыц-Федарэц“, не павінна нас бянтэжыць, бо яно „нехарактэрнае“ гэна толькі ў тэорыі. (Гл.: Янушкевіч Я. За архіўным парогам. — Мн., 2002. С. 135.)

У зборніку *Шэйна, т. 1...* — Відаць, маецца наўвеце зборнік: Матэрыялы для изучення быта і языка рускаго населения Северо-Западно-

го края, собранные и приведенные в порядок П.В. Шейном. Т. 1—3. — Санкт-Петербург, 1887—1902.

Беларуская Акадэмічная Канфэрэнцыя 14. — 21. XI. 1926 і яе працы дзеля рэформы беларускае абэцэды й правапісу

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Родныя гоні“, 1927, Кніжкі 5, 6, дзе падпісаны *Д-р Я. Станкевіч*. Пры перадруку былі зробленыя нязначныя пунктуацыйныя і артаграфічныя зьмены. Пры канцы першапублікацый стаіць „Далей будзе“, але артыкул ня быў ніколі дапісаны.

С. 85. *У радавай Беларусі дзеюцца вялікія здарэнні, каторыя рэхам адбіваюцца ў нас, у Беларусі Заходняй*. — Гэта досыць нечаканая для Я. Станкевіча высокая ацэна культурнае палітыкі Савецкае Беларусі. Яна сьведчыць пра аўтараву бесстароннасьць, схільнасьць да дыялёгу. На жаль, такі запал трываў ня доўга, неўзабаве прыйшло расчараваньне, і ўжо назаўжды.

...язык, мова. — Гл. зацем да с. 12.

...слоўныя мастацтвы — *славеснасьць і літаратура* — ёсць найвышэйшай і найхарошай галіною культуры кожнага народу. — Вылучэньне літаратуры з шэрагу іншых мастацтваў было ўласціва літаратурацэнтрычнаму ХІХ ст. Такое меркаваньне мела пэўны ўплыў недзе да другой паловы ХХ ст.

Інстытут Беларускае Культуры запрасіў на Канфэрэнцыю як Беларусаў, так і чужнікоў філёлягаў... — Зь беларускага боку на канфэрэнцыі былі філёлягі: М. Байкоў, Я. Барычэўскі, П. Бузук, Я. Бялькевіч, А. Вазнясенскі, В. Воўк-Левановіч, І. Замоцін, В. Ластоўскі (Коўна), А. Лёсік, Я. Лёсік, С. Некрашэвіч, М. Пятуховіч, У. Чаржынскі, А. Шлюбскі, Б. Эпімах-Шыпіла; заступнікі іншых навук: У. Ігнатоўскі, У. Пічэта, А. Смоліч; пісьменьнікі: З. Бядуля, М. Гарэцкі, М. Грамыка, У. Дубоўка, К. Езавітаў, У. Жылка, Ц. Гартны, Я. Купала, Я. Колас і г. д. З замежнага боку так ці гэтак бралі ўдзел у канфэрэнцыі: М. Біржышка (Літва), Е. Блэсэ (Латвія), П. Гарчынскі (Ленінград), Ю. Галомбэк (Польшча), К. Німчынаў (Украіна), Я. Райніс (Латвія), П. Растаргуеў (Масква), М. Фасмэр (Нямеччына). Некаторыя, як, прыкладам, Б. Лягуноў (Ленінград), А. Чэрны (Чэхія), І. Сьвянтыцкі (Украіна) даслалі свае выступы пісьмова.

С. 26. *На жаль, не было на ёй прадстаўнікоў Заходняе Беларусі...* — На канфэрэнцыю ня лучылі Б. Тарашкевіч, Я. Станкевіч, А. Луцкевіч ды І. Дварчанін, праўда, у разьвязаньні прынцыповых пытаньняў яны бралі завочны ўдзел.

С. 28. „Тэндэнцыя да замены чужаземнай стыліі...“ — Моцны пурыстычны імпульс пачатку ХХ ст. даў яскравыя вынікі ў тых мовах, якія мелі пэўную лякалізацыю й падлягалі большаму ці меншаму ра-

цыянальнаму кантролю, як, прыкладам, аддаленая ад шырокага сьвету ісьляндзкая мова, новаадроджаная — іўрыт і г.д. Аднак што да расейскае мовы, дык у ёй, дзеля шырокага ўжываньня, стыхія заўжды гуравала рацыю. І таму сярод лінгвістых выпрацавалася спэцыфічная ідэалёгія недаверу, нават варожасьці, да ўсякага рэгуляваньня моўных працэсаў. Апрача таго, тыпова савецкая неабазнанасьць у замежных мовах, як ні дзіўна, стымулявала пашырэнне барбарызмаў. Каб гэта спраўдзіць, досыць прымеркаваць да расейскага дарэвалюцыйнага падручніка рыторыкі сучасны, дзе барбарызмы аж кішаць. Сваім парадкам, расейская барбарызацыя, а фактычна — правінцыялізацыя лексыкі нездараво адбілася й на мове беларускай наступных часоў.

С. 28—29. „Слоўнік павінен адбіць як народную, гэтак і літаратурную мову...“ — Як ведама, задума так і ня спраўдзілася, бо ў выніку сталінскіх рэпрэсіяў 30-х гг. праца над слоўнікам спынілася, у час Другой сусьветнай вайны страцілася картатэка, а пазьней наагул зьмяніліся падыходы да мовы, перад мовазнаўцамі паўсталі іншыя, больш лякальныя праблемы. Адзіным чалавекам, які хоць у нейкай меры споўніў гэную задуму, быў аўтар Ссл. Я. Станкевіч. Б. Плотнікаў на гэты конт зазначаў: „Бадай, найбольш адметны й самы «беларускі» перакладны слоўнік пасляваеннага часу з рээстравымі беларускімі лексэмамі выйшаў у Нью-Ёрку (1989) і складзены Я. Станкевічам <...>, які ўключае па нашых падліках каля 30 000 загалоначных лексэм, аднак уваголе значна больш“. (Плотнікаў Б. Антанюк Л. Беларуская мова. Лінгвістычны кампендыум. — Мн., 2003. С. 448). „Матэрыялы слоўніка Я. Станкевіча патрабуюць глыбокага, усебаковага й стараннага лінгвістычнага аналізу, але відавочна іх вялікая культурная й навуковая каштоўнасьць. Праца ўяўляецца ўзорам адданасьці й бескарыснага служэньня беларушчыне, беларускай мове, тым болей пры працяглым знаходжаньні аўтара ў далёкім замежжы“ (Тамсама. С. 450).

С. 29. ...*краяведай — на старонках „Родных гонёў“*. — „Родныя гоні“ — ілюстраваны грамадзка-культурны й літаратурна-мастацкі часопіс, які выходзіў у Вільні з сакавіка па кастрычнік 1927 г., публікаваў арыгінальныя й перакладныя творы, дасьледаваньні, асьвятляў працу ТБШ.

...*слоўніка С. Некрашэвіча й М. Байкова*. — Маецца наўвеце: Байкоў М. Некрашэвіч С. Беларуская-расійскі слоўнік. — Мн., 1925.

...*улажэньне гістарычнага слоўніка беларускае мовы*. — Першы гістарычны слоўнік на заказ Расейскае Акадэміі навук уклаў І. Насовіч. На жаль, гэтая праца так і не пабачыла сьвету. Невялікія гістарычныя слоўнікі належаць І. Навіцкаму (Кіеў, 1871; 1872) і М. Гарбачэўскаму (Вільня, 1874). Далей даную праблему распрацоўваў Я. Карскі, рупіўся пра вывучэньне старабеларускае лексыкі У. Дубоўка. А пастанову аб укладаньні гістарычнага слоўніка беларускае мовы прынялі ў 1927 г., узорам паслужыла мэтадалёгія польскіх лексыкографаў. Узнавілася ж

праца над гэтай ідэяй толькі на пачатку 60-х гг. пад кіраўніцтвам А. Жураўскага. (Гл. падраб.: Гістэл. 1.)

...*асабліва будучы цікаўныя тыя, у каторых разглядаюцца беларускія дыялекты Чарнігаўшчыны*. — Я. Станкевічу заўжды рупіў арэал беларускае мовы, а таксама праблема яе дэмаркацыі, адсюль — цікавасьць да ўскраінных беларускіх гаворак. Гл. с. 863—866.

С. 30. ...*цяперака паміж пагранічнымі дыялектамі розных моваў ёсьць супольныя языковыя зьявы*... — Тут Я. Станкевіч у нейкай меры прагадвае ідэю дыялектнае зоны як зьяву культурна-гістарычнае еднасьці.

...*катарая пазьней была асьмільваная там мовай расейскай*. — Прыкладам, П. Растаргуеў таксама лічыў, што аснова гаворак заходняе Смаленшчыны беларуская. (Гл.: Расторгуев П. А. Говоры на территории Смоленщины. — Москва, 1960.) І. Кузьмін гаворкі паўднёвае часткі былога Тарапецкага павету разглядаў як пераходныя на расейскім грунце, а большае часткі Вяліскага павету — уважаў за беларускія. (Гл.: Кузьмин И. О. Отчет о поездке в Великолукский округ в 1929 г. // Труды Комиссии по русскому языку (АН СССР). Т. 1. — Ленинград, 1931. С. 149—169; Материалы для изучения говоров Велижского уезда // Известия по РЯС. Т. 3, кн. 1. 1930. С. 179—204.) Гл. таксама: Чернышев В. И. Псковское наречие // Труды Комиссии по русскому языку (АН СССР). Т. 1. — Ленинград, 1931. С. 161—186; Шавельский В. Да пытаньня аб этнаграфічным складзе насельніцтва Невельшчыны (Крытычны нарыс) // Наш край, 1928, № 11. С. 6—21; Шестаков П. Смоленский говор // Смоленские губернские ведомости, 1853, № 45. С. 353—358; № 46. С. 366—373; 1854, № 2. С. 11—15.

С. 31. ...*В. Воўк-Левановіч у сваёй працы „Беларускае аканьне“*... — Гл. сучас. публ.: Воўк-Левановіч Я. Беларуская аканьне // Беларуская лінгвістыка. Вып. 40. — Мн., 1993. С. 13—29.

...*паўднёвая граніца канчатку 1 ас. мн. л. на -ом (ненац. -ам) — правядом, пойдом*... — Пр.: „Мазыршчыну й Бабруйшчыну захапляе адна з найшпэрэйшых паўдн.-блр. ізаглёсаў, а менавіта, ужываньне форм 1 ас. множнага л. цяпер. і будуч. часоў з тэматычнай галоснай *o* (якое ў выніку аканьня можа зьмяніцца на *a*, а ў выніку ж поліфтонгізацыі на *-v*) перад канчаткам *-м* і зь непамяжонай зычнай перад гэтым *o*: *будом* (*-ам*), *паедом* (*паедам*), *ідом* (*ідым*), *правядом*, *жывом* і да т. пад. Зазначаныя формы лічым спадчынай прадгістарычнай, нават індаэўрапейскай эпохі“ (Бузук П. Да характарыстыкі дыялектаў паўднёва-беларускіх і пераходных да ўкраінскіх // Беларуская лінгвістыка. Вып. 40. — Мн., 1993. С. 9). Гл. таксама: Датл. № 150; Мацкевіч Ю. Марфалогія дзеяслова ў беларускай мове. — Мн., 1959. С. 144, 158, 184.

Паўднёвая-ж граніца саканьня — Пр.: „Нарэшце да самай граніцы УССР даходзіць (і нават уваходзіць у суседні Оўруцкі пав.) зьява, вядомая пад назвай саканьня. Для ілюстрацыі дадаю да артыкулу й карту гэтай асаблівасьці паўдн.-блр. дыялектаў (№ 2). Як можна бачыць з параўнань-

ня, граніца гэтай зьявы вельмі адрозьніваецца ад граніцы пашырэння форм *будам, ідом*“ (Бузук. П. Тамсама. С. 10). Гл. таксама: Датл. № 165; Мацкевіч Ю. Марфалогія дзеяслова ў беларускай мове. — Мн., 1959. С. 70—71.

...П. Бузук... прызнае, што беларуская мова ўзьнікла беспасярэдне з мовы праславянскае... — У замыкальным слове да гэтае тэмы П. Бузук заявіў: „Разьвіццё паўнагалосся, зьмена *tj* на *ч* і нават, калі б мы пагадзіліся з вучонымі, якія пачатковае *o < je* — лічаць усходнеславянскай рысай, — усё гэта зьявы, якія адбываліся ў розныя, вельмі адлеглыя адзін ад другога моманты: адна зь іх (*tj > ч*) здарылася не пазьней ад VI—VII стал., другая (разьвіццё паўнагалосся) — прыблізна ў VIII—IX вв., трэцяя (зьяўленьне пачатковага *o < je*) у XI стагодзьдзі яшчэ не была скончана. Такім чынам, бачым мы, прарускай эпохі, уласна кажучы, не было, бо паміж трыма зазначанымі момантамі, бязумоўна, адбываліся працэсы з шырэйшымі або з вузэйшымі ізгалёсамі“ (Працы Акадэмічнай канфэрэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі. — Менск, 1927. С. 110—111). У агульнатэарэтычным пляне ён жа зацэміў: „Можа для школьных мэтаў тэорыя радаводнага дрэва й зручная, але навуцы яна не прыносіць ніякай карысьці“ (Тамсама. С. 110).

С. 32. *Найбольшым абароньнікам тэорыі „праускага адзінства“ выступаў В. Воўк-Левановіч.* — Гл.: Тамсама. С. 90—96.

Німчынаў паказаў характэрны прыклад, як расейскія філёлягі дзівосна-розна выясьняюць тую самую зьяву, абі толькі захавалі тэорыю прарускае мовы. — Гл.: Тамсама. С. 96—104.

Гэта ясна паказаў проф. Г. Лынінскі... — Гл. на гэты конт с. 214—218.

С. 34. *Нельга не згадзіцца з вышмэнаванымі мотывамі абодвух рэфэрэнтаў...* — На гэты конт С. Запрудзкі зазначае: „Насуперак выразнаму рэфарматарскаму імтэту, які можна ўбачыць у прыведзеным Станкевічам самым пачатку прамовы П. Растаргуева на Акадэмічнай канфэрэнцыі, апошні даволі стрымана ставіўся да неабходнасьці рэфармаваць беларускую графіку й правапіс“ (Неюбілейныя думкі з нагоды юбілейных выданняў мовазнаўчай спадчыны // Беларускі гістарычны агляд. Т. 10. Сп. 1—2. С. 334). На жаль, С. Запрудзкі не зьвярнуў увагі, што й высновы, зробленыя ў рэцэнзіі Я. Станкевіча, зусім не вылучаліся „рэвалюцыйнасьцю“, прынамсі, у прыраўнаньні да імтэту Я. Лёсіка. Адзінае, чаго дабіваўся Я. Станкевіч — гэта як мага больш поўнага правядзеньня ў жыццё фанэтычнага прынцыпу дзеля захоўваньня беларускіх моўных асаблівасьцяў. Найрадыкальнейшым крокам было для яго ўвядзеньне літары *j*, дык жа за яе былі й Б. Тарашкевіч, і П. Растаргуеў, інш. лінгвісты тае пары.

С. 37. „*Калі сустракаешся з людзьмі...*“ — Цытата з выступу Дз. Жылуновіча (Ц. Гартнага).

С. 38. ...*Конфэрэнцыя паставіла абазначаць гукі дз, дж асобнымі літарамі...* — Пр.: „За астаўленьне *дз-дж*: за — 1; супроць — 17.

За сэрбскія значкі (праект Растаргуева): за — 10; супроць — 8. За дыякрытычныя значкі (праект Я. Лёсіка): за — 4, супроць — 14. За лігатуру: за — 5, супроць — 11“ (Тамсама. С. 182).

...*Конфэрэнцыя паставіла замест й увясыці лацінскую літару j.* — Пр.: „За ўвядзеньне *j* у пачатку складу пасья галосных: за — 19; супроць — 3. Даводзіцца да ведама, што за ўвядзеньне *j* выказаліся Б. Тарашкевіч, А. Луцкевіч, Дварчанін, Я. Станкевіч“ (Тамсама. С. 181).

Аргумэнты дзеля гэтае пастановы былі прыведзеныя гэтакія...

— У дакладзе Я. Лёсіка сьцьвярджалася: „*Лукавае* пісьмо вымагае, каб літара азначала адзін толькі гук, а ня два, бо калі некаторыя літары, як *я, е, ё, ю* азначаюць два гукі, то пісьмо становіцца мешаным: *гукавым* і *складовым*. Для аднаўленьня адзінства нашага гукавага пісьма і патрэбен нам ёт (*j*). Зь літараю *й* зрабіць нам гэта нельга, бо яна шырокая, займае шмат месца, а дзеля таго непрактычная. У навуковых працах заўсёды ў такіх разох ужываюць літару *j*“ (Працы... С. 120). У спрэчках М. Фасмэр дадаў: „У мяне зьявіліся меркаваньні на карысьць *j*: *й* можа набліжацца да *n* з рыскай зверху (*n*), каб адразьняцца ад *и*. З гэтай прычыны *j* будзе зьяўляцца больш выразнай літарай“ (Тамсама. С. 180). Меркаваньні ў пранумараваных Я. Станкевічам аргумэнтах належаць асобам: 1) Я. Лёсік, П. Растаргуеў, Цімчанка; 2) Я. Лёсік, П. Растаргуеў; 3) М. Фасмэр; 4) Я. Лёсік, П. Растаргуеў, А. Курьёла. (Тамсама. С. 120, 124, 129, 131, 178—181.) В. Воўк-Левановіч ды Т. Імшэньнік бачылі ў *j* крок да лацінкі. (Тамсама. С. 180—181.) С. Некрашэвіч ды У. Чаржынскі, а яшчэ Я. Купала й Я. Колас, пагаджаліся на ўвядзеньне *j* толькі пры поўным скасаваньні літараў *я, е, ё, ю*. (Тамсама. С. 133, 143, 429.) Заразом У. Чаржынскі, як і П. Бузук, быў палкім прыхільнікам лацінкі. Адметная аргумэнтацыя В. Ластоўскага супраць *j*: „Пахаджэньне ёта (сягаючае праз лацінскую азбуку з эгіпецкіх ерогліфаў) ёсьць фалічнае“ (Тамсама. С. 149).

С. 39. *Закіды аднаго вучыцеля — учасьніка Конфэрэнцыі...* — Маецца наўвеце выступ Я. Бялькевіча (на той час дырэктара Мсьціслаўскага пэдтэхнікуму), у якім гаворыцца: „Каб унесці ў выкладаньне азбукі больш навуковасьці й дакладнасьці, трэба было б прыняць прапанову паважаных дакладчыкаў і запісваць ятаваныя галосныя двума значкамі. З навуковага боку гэта будзе правільна, але з пункту гледжаньня пэдагогікі такой рэформы прыняць нельга. <...> Ці палягчае гэтая рэформа навучаньне граматы? Не, бо ўводзіць чатыры новыя значкі, якіх дзеці павінны будучь адбіць у сваёй памяці. Прыняўшы гэтую прапанову, мы абцяжаем працэс навучаньня, бо ўвядзем для т. званых мяккіх галосных па два значкі на кожную. Прыкладам, гук *е* на пачатку складу будзе запісвацца значкамі *jэ*, а пасья мяккіх зычных — значком *е*“ (Працы... С. 161). Прыкладна тое самае даводзіў і У. Чаржынскі: „Мне здаецца, што гэтыя два

моманты — момант практычнасці азбукі й момант навуковасці азбукі — ні ў якім выпадку нельга змешваць, асабліва, калі мы падыходзім да рэформы беларускай азбукі пад знакам спрашчэння яе“ (Працы... С. 133—134).

...проці гэтае ролі менаваных літараў выступалі некаторыя ўчаснікі Конфэрэнцыі. — Супраць літараў *я, ю, ё, е* выступіў П. Бузук (прапаноўваў для змякчэння зычных пісаць *j — nja*), В. Воўк-Левановіч (прапаноўваў увесці дзеля змякчэння зычных асобны значок), В. Ластоўскі (раіў пісаць *niux*). М. Фасмэр спачатку лічыў, што, раз ужо ўводзіць *j*, дык наагул трэба выкінуць *я, ю, ё, е*, а пасля падтрымаў П. Растаргуева на карысць гэтых літараў. Усяго „за“ выказалася 11 чалавек, а „супраць“ — 5. (Працы... С. 177, 181—182.)

Урадавае выданьне „Lemantar“ Станіслава Любіч-Маеўскага

Тэкст друкуецца паводле газэты „Народ“ 1928, № 4 (20), дзе падпісаны *Phil. Dr. Я. Станкевіч*. Пры перадруку былі зробленыя нязначныя пунктуацыйныя змены. Абяцаньне Яна Станкевіча разабраць „Lemantar“ „у адным із філэлёгічных часопісаў“ так і не было выкананае.

Б. Тарашкевіч. Беларуская граматыка для школ. Выданьне пятае, пераробленае і пашыранае. Вільня. 1929 г., бал. 132+IV

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Родная мова“, 1930—1931, № 1—2, 3—4, 5, 6, дзе падпісаны *Брачыслаў Скарыніч*. Пры перадруку не адлюстроўваюцца асобныя графічныя і правапісныя асаблівасці арыгіналу: *j* замененае на *й*; напісаньне *ji* перадаецца як *i*.

Разбіраючы першае выданьне Збору твораў Я. Станкевіча, С. Запрудзкі назваў гэтую рэцэнзію „ўзорам нецярпімасці“, згледзеў у ёй „элементы зайздрасці, непацешанай амбіцыі“, маўляў: „У выпадку з рэцэнзіяй Станкевіча на граматыку Тарашкевіча выпадае гаварыць пра моцнае раздражненне рэцэнзэнта, дробную прыдзірлівасць, суб'ектывнасць“ (Неюбілейныя думкі з нагоды юбілейных выданняў мовазнаўчай спадчыны // Беларускі гістарычны агляд. Т. 10. Сп. 1—2. С. 339—340). Я. Станкевіч стаўся вінным нават у тым, што напісаў рэцэнзію на Б. Тарашкевіча, а не на Я. Лёсіка. Адметна, што С. Запрудзкі агульнатэрэтычныя працы Станкевічавы замкнуў на праблему правапісу, прылучыў да іх Лёсікавыя праблемы і, фактычна, скрытыкаваў ня ўласна Станкевіча, а нейкі сымулякр, прадукт уласнага канструявання. Гэтак Я. Станкевіч, адзін з найадукаванейшых беларускіх лінгвістых свайго часу (прынамсі, яго кваліфікацыя істотна перасягала Лёсікаву), выйшаў нейкім недавучаным самадумам.

І ўжо зусім некарэктна выглядае такое цвёрджаньне: „Быўшы адарваным ад здабыткаў усходнебеларускай культурна-навуковай дзейнасці свайго часу, Станкевіч, падобна, затрымаўся на ўзроўні 1918 г. і ні troхі не хацеў разумець, што за дзесяць гадоў з часу першага выдання граматыкі Тарашкевіча сытуацыя моцна змянілася“ (Тамсама. С. 339). Няўжо гэта пра Я. Станкевіча, які больш, як хто іншы з айчынных лінгвістых быў улучаны ў сусветную мовазнаўчую праблематыку? У пару гаварыць пра тое, што беларуская савецкая лінгвістыка не цікавілася даробкам свайго заходнебеларускага калегі, а не наадварот. Але ў гэтым была яе бяда, а не віна, як не віна Станкевіча, што праз „жалезную заслону“ нешта да яго не даходзіла з савецкае лінгвістычнае прадукцыі. М. Гарэцкі пра гэта казаў: „Пасля міру ў Рызе (1921 г.) мяжа, якая аддзяліла Савецкую Беларусь ад Заходняй Беларусі, зрабілася кітайскім мурам... Ужо сёмы год адчуваецца гэтая страшэнная культурная адарванасць“ (Гарэцкі М. Творы. — Мн., 1990. С. 343).

Тым часам у Заходняй Беларусі Я. Станкевіч замяніў сабою цэлы інстытут мовазнаўства. Дзякуючы сваёй настойлівасці, грунтоўнасці, ён здолеў істотна паўплываць на узус у абсягах, наагул мала даступных адной асобе. Аб тым жа, у якіх умовах працавала лінгвістыка 20-х гг. (не 30-х!) і як адбывалася мена ідэяў, вымоўна сьведчыць гісторыя з артыкулам „Дыспаляталізацыя *l* у беларускай мове“ (гл. зацем да яго).

У ісьце, рэцэнзія Я. Станкевіча ёсць хутчэй *пэдантычнай*, а вось рэакцыя на яе С. Запрудзкага — *раздражнёнай* (што не скасоўвае слухнасці большыні заўваг першага й ладнай долі другога). Каб зразумець той пэдантызм (які, дарэчы, дорага каштаваў Станкевічу), варта прытачыць сынаву характарыстыку бацькі: „Ён не баяўся стаць адзінокім, займаць непапулярныя пазыцыі, калі быў перакананы аб іх правільнасці. Вось, хоць ягоныя духовыя правадыры й сябры, як Антон Луцкевіч і Браніслаў Тарашкевіч, былі кіраўнікамі Грамады, ён заняў супрацьлежнае становішча, хоць і прадаўжаў зь ім навуковую лучнасць“ (Станкевіч В. Бацькава Адысея // Скарыніч: Літ.-наук. гадавік. Вып. 2. — Мн., 1993. С. 170).

С. 43. *Выражэньне „больш навуковую“ беларуская грумадзкасьць зразумела як абяцаньне аўтарава навуковае высьніць і давесці тыя асаблівасці, каторыя ён практычна падаваў у сваёй „граматыцы для школ“...* — Апэляцыя да навукі была тыповай у 20-я гг. XX ст., калі яшчэ ня згас імпульс пазытывізму. Прыкладам, падобны патас можна згледзець у палемічных працах расейскіх фармалістых, якія мкнуліся да „спэцыфікатарства“ ў вывучэньні літаратуры. (Дарэчы, да навукі апэлявалі й многія найбуйнейшыя філэлягі, удзельнікі канфэрэнцыі па рэформе правапісу.) Пазьней у савецкай ідэалёгіі навуковасць заступіў „клясавы аналіз“. Заходняя думка таксама прыходзіла да крытыкі сцыянтызму, тымі ці іншымі спосабамі.

С. Запрудзкі спрабуе прыпісаць Я. Станкевічу нейкі наўны сцыентызм у справе рэфармавання правапісу (запраўды характэрны для Я. Лёсіка). (Тамсама. С. 336.) Але з тэксту відаць, што Станкевіч усяго толькі адштурхоўваецца ад Тарашкевічавай апэляцыі да навукі, і годзе. А што да правапісу, дык Станкевіч хутчэй быў канвэнцыялістызм-прагматыкам. Калі ён вымагае ад Б. Тарашкевіча „навукова выясьніць“ пэўныя „практычныя“ рэкамэндацыі, мае наўвеце тое самае, што й С. Некрашэвіч, які раў скадыфікаваць правапіс на падставе вывучэння дыялектаў і якога за гэтае самае хваліць С. Запрудзкі. (Гл.: Тамсама. С. 328.) Так, у іншых мясцінах Я. Станкевіч пісаў пра важнасць лінгвістыкі ў пляне агульнае кадыфікацыі мовы, але ж ня правапісу! Тут ён апэляваў да кампаратывістыкі, якая запраўды рабіла неймаверныя адкрыцці й якой ён быў проста зачараваны, апэляваў да маладой навукі лінгвагеаграфіі, да дыялекталёгіі. І нічога благога ў гэтым няма. Гэта быў час, калі узус яшчэ толькі фармаваўся, і ўсе (толькі кожны па-свойму) дзеля яго працавалі. Гэты пераходны час, дарэчы, пазней удала скарысталі балышавікі, каб як мага накінуць мове свой расеізатарскі узус.

С. 44. ...суфікс **-ыва-**, **-іва-** — чысты русыцызм або полёнізм. — Пераболышаньне. (Гл. зацем да с. 615.)

Каб раз назаўсёды выясьніць справу з гэтым суфіксам, я мушу балей на ім задзержыцца. — Крыху раней гэтай тэме быў прысьвечаны асобны артыкул С. Некрашэвіча „Правапіс спрэчных дзеяслоўных формаў“. (Адраджэньне: Літаратурна-навуковы веснік Інстытуту Беларускае Культуры. Сп. I. — Мн., 1922; суч. выд.: Выбраныя навуковыя працы акадэміка С.М. Некрашэвіча. Да 120-годдзя з дня нараджэння. — Мн., 2004.) С. Запрудзкі на гэты конт даводзіў: „Калі б Станкевіч ведаў усходнебеларускую навуковую й мэтадычна-пэдагагічную літаратуру лепш, то многія яго філіпікі на адрас Тарашкевіча былі б проста непатрэбнымі... У Савецкай Беларусі гэтая праблема была асьветлена яшчэ ў 1922 г. у артыкуле Некрашэвіча“ (Запрудскі С. Тамсама. С. 340). Дык жа Я. Станкевіч ня толькі ведаў памянёную працу, але й напісаў на яе зычлівую рэцэнзію, дзе выказаў шэраг каштоўных заўваг.

У прыватнасці, ён зацяміў: „Што да ст.-слав. суфіксаў **-ыв-**, **-ів-**, дык ім адпавядаюць у беларускай мове ня толькі **-ва-** (**-ьва**) і **-йва-**: *показывати* — *па-каз-ва-ць*, *высьме-ива-ти* — *высьме-йва-ць* (*паказваю* — *зваеш*, *высьмейваю* — *сьмейваеш* і г.д.), але і **-іва-**, **-ява-**: *паказываць*, *высьмейваць* (*паказую*, *-зуюш*, *высьмеюю*, *-сьмеюеш* і г.д.).

Першая форма ўжываецца балей меней на паўднявым захадзе (Горадзеншчына й часьць Меншчыны), другая ў цэнтры і на ўсходзе“ (Станкевіч Я. За родную мову й праўдзівы назоў: Выбранае. — Вільня, 2006. С. 53). Адметна, што назіраньні зусім яшчэ маладога навукоўцы пазней збольшага пацвердзяцца Датл.

С. 46. *Дык у беларускай граматыцы павінна быць пяць скланеньняў назойных імёнаў*. — Ведама, можна сумнявацца, ці дарэчы падобная клясыфікацыя, аднак і сучасная школьная практыка, якая тарнуе тры скланеньні, ня ёсць довадам супраць Я. Станкевіча, як тое бачыцца С. Запрудзкаму. (Тамсама. С. 338.) У спробе рэцэнзэнта прызнаць пяць скланеньняў праяўляецца яго недавер да агульных месцаў, жаданьне „йсьці ад вытокаў“, абапіраючыся на гістарычную граматыку, на факты мовы, а не на застарэлыя ўнівэрсаліі, якія, дарэчы, дагэтуль замяняюць бачыць мову ў згодзе зь яе ўласнай сыстэмнасьцю.

С. 48. *Але ё такжа й у гэтых словах народныя хвормы на -еў — коней і канёў, гасьцёў, людзёў, лапцёў, грошаў...* — Канчаткі на *-ей* (*-эй*) і *-оў* (*-ёў*), *-еў* маюць тэндэнцыю да сэмантычнага разьмежаваньня, а не супараваньня, як можа гэт’та падацца з кантэксту. Прынамсі, у в. Дамэйкі на Лідчыне, калі маецца наўвеце зборнае адзінства аб’екту, кажуць *трое коней*. Але калі йдзецца пра кожны аб’ект упаасобку, дык тады гаворыцца *трох канёў*. Пры пераносным значаньні, наагул, форма *коней*, як у родным склоне, так і ў вінавальным — непрыдатная. Прыкладам: *Дзеці выраслі, як коні*, а таму, адпаведна — *Выгадвала трох канёў* — г.зн. трох вялікіх сыноў, унукаў і да т.п. Пр. таксама: *Тройка (парка) коней*; *Тры (два) кані*; *Запрэжаны пара коні*. Нешта падобнае назіраецца і ў слове *госьць*, прыкладам: *Трэба ўжо запрашаць гасьцей*, але разам: *Поўна хата гасьцёў*.

Гэтую розьніцу найлепей можна паказаць на прыкладзе слова *сусед*. Калі гаворыцца абстрактна, нават недзе з высокім адценьнем, тады кажуць: *Трэба суседзей шанаваць*. Але калі маюцца наўвеце канкрэтныя асобы, ды бязь лішняя пашаны, тады можна пачуць: *Папрыходзіла сусядоў*. Далей, узяўшы шэраг падобных канструкцыяў, мы можам вылучыць: а) множны лік *пэўны*: *суседы* (*Не любіў ён двох суседаў*); б) множны лік *няпэўны*: *сусяды* (*Не любіў ён гэтых сусядоў*) і с) множны лік *зборны*: *суседзі* (*Не любіў ён сваіх суседзей*). Тое самае: а) *Згубіліся, і няма яшчэ трох лапцяў*; б) *Наплёў лапцёў* і с) *У нас не было лапцёў, а насілі абіякі*. Цікава, што даная мадэль захоўваецца нават там, дзе полісэмія пераходзіць у аманімію, прыкладам: *грошай* < *грошы* ‘банкавыя знакі’, але *грошаў* < *грош* ‘дробная манэта’. Зборны панятак *грошы* ў гэтым выпадку ўлучае ў сябе канкрэтную адзінку *грош*, а побач яшчэ бытуе няпэўны множны лік *грашы* (*Колькі ён там зарабляе! Грашы некія*), які замыкае сабою граматычную трыяду.

Паводле *маіх* дасьледаваньняў усі мускія назовы асобаў маюць у месн. скл. адз. л. канчатак *-у*. — У сучаснай літаратурнай мове тарнуюцца канчаткі *-е* й *-у*, у народнай гутарковай, назіраюцца *-у*, *-е*, *-аві*. (Гл.: Датл. № 79.)

С. 49. *Рэдкае і ў дадзеным прыпадку ў старой мове выясьняецца ўплывам царкоўна-славянскім, а ў некаторых цяперашніх гаворках*

уплывам расейскім. — Відаць, можна гаварыць толькі аб частковым царкоўна-славянскім ды расейскім уплыве. (Гл. таксама зацем да с. 70.)

...у імёнаў мускіх, у імёнаў ніякіх маюць ужывацца вылучна канчаткі –оў, (–аў), –еў, але толькі некаторыя імёны могуць вымавіць адначасна бяз гэтага канчатку. — Падобная ўніфікацыя канчаткаў не зусім адпавядае нават паўднёва-заходняму дыялекту, дзе яны пашыраныя. Апрача таго, паслядоўная ўніфікацыя можа выклікаць шмат нязручнасцяў у мове паэтычнай, ці прывесці апошнюю да разрыву з мовай літаратурнай. Пр.: „Вядома, у мове мае месца тэндэнцыя да ўніфікацыі, асабліва ў формах множнага ліку. Але ж такія працэсы ўніфікацыі не абмяжоўваюцца адным днём, а ідуць стагоддзямі. «Рэфарматары» ж вырашылі: нашто ж чакаць! Давай сёння: *хатаў, рукаў, ногаў!*“ (Шуба П. Польскі ўплыў на мову беларускіх сродкаў масавай інфармацыі // Роднае слова, 1997, № 10. С. 67.) (Пр. зацем да с. 615).

Таксама мае ўжывацца вачоў, вушоў (а не — вачэй, вушэй), як згодныя з агульнай тэндэнцыяй беларускае мовы... — Гэтая мясціна выклікала слухныя, хоць і занадта рэзкія, нараканні С. Запрудзкага. (Гл. яго: Неюбілейныя думкі... С. 338.) Пр. таксама: „Для нас ясна, што заданнем кожнага працаўніка слова набліжаць сваю мову, як па духу, які так чужы ўсім гэтым выправіцелям — «знаўцам законаў мовы», так і лексычна, да мовы беларускіх масаў“ (Жылка У. Выбраныя творы. — Мн., 1998. С. 190). Пазьней Я. Станкевіч, адмовіўся ад юнацкага пурыстычнага максымалізму — у Ссл. падаецца толькі форма мн. л. родн. скл. вачэй. Заразом трэба адрозніваць ужываньні: *вочы* *балюць* і *абодва вокі* *балюць*, а таму й адменьнікі *вачэй* і *вокаў* (але не *вачоў*). (Гл. зацем да с. 48.)

С. 50. Да такіх словаў адносяцца месцамі гара, двор... — У літаратурнай мове трэба адрозніваць формы на *двары* ‘на падворку’, і на *дварэ* ‘вонкі дома’, гэтаксама — на *гары* ‘на ўзвышшы’ і дыялектнае, якое можа трапляцца ў мастацкай літаратуры, на *гарэ* ‘на гарышчы’. Як ні дзіўна, але ў народных гаворках форма на *дварэ* дамінуе над формаю на *двары*, ёсць яшчэ мала пашыраныя дыялектныя формы на *дворы* і на *двару*. (Гл.: Датл. № 76.)

С. 51. ...і ў множным ліку — *стараны, барады, бараны, галавы; старанам, барадам, баранам, галавам...* — Нехарактэрныя формы, трэба: *староны, старонам, старонаў, старонамі, (аб) старонах; бароды, бародаў, бародам, бародамі, (на) бародах; бароны, баронаў, баронам, баронамі, (на) баронах; галовы, галоў, галавам, галавамі, (у) галовах*. Пр.: *Як для вінавацтва, так для абароны, // Каб былі ў час на месцы сьведкі і староны* (Стары Ўлас).

С. 52. ...із старога літаратуры і цяперашняе народнае мовы, відаць, прыкметы ў беларускай мове маюць прыраўнальную ступень на — шы... — Пр.: „Значна шырэй, чым у сучаснай беларускай мове, выкары-

стоўвалася ў старабеларускі перыяд форма вышэйшай ступені параўнання прыметнікаў на *–ш*-. Зараз яна ўтвараецца толькі ад некаторых прыметнікаў“ (Булыка А. Жураўскі А. Крамко І. Гістарычная марфалогія беларускай мовы. — Мн., 1979. С. 173). Заразом прыклады даўнейшых тэкстаў на *–ейш*-, якія падае А. Булыка, у бальшыні сваёй адносяцца да прыметнікаў з суфіксам *–ьн*- (гл. ніжэй у Я. Станкевіча). У нейкай меры патурае Я. Станкевічу й граматыка І. Ужэвіча, дзе пераважаюць формы *глубшы, шэрышы, вышышы*, а з суфіксам *–ьн*-, адпаведна — *чарнейшы, зацнейшы, смачнейшы, бачнейшы*. Аднак Ужэвіч вылучае й групу прыметнікаў на *–лы*, дзе назіраюцца дваюкага роду формы: *сталеішы* й *стальшы, трывалеішы* й *трывальшы*. („Граматыка славенская“ Івана Ужэвіча. 1645: Араскі рукапіс // Яскевіч А. Старабеларускія граматыкі: Да праблемы агульнафілалагічнай цэласнасці. — Мн., 1996. С. 303.)

На жаль, як генэтычная, так і арэальная праблематыка ступеняў прыраўнання досыць — такі заблытаная і супярэчлівая. Прыкладам, у А. Булыкі ўводзіцца нейкі фантомны панятак „старажытнаруская мова“, які з кантэксту можна ўтаясаміць і з царкоўнаславянскай і з расейскай мовамі. У дыялекталёгіі ня лепш. Адна мапа Датл. сьведчыць, нібыта рэкамэндаваныя аўтарам формы на *–шы* больш характэрныя для паўднёва-заходняга дыялекту. (Гл.: Датл. № 130; а таксама: Блінава Э. Мяцельская Е. Беларуская дыялекталогія. С. 96—97.) Іншая мапа прымушае ў гэтым засумнявацца. (Гл.: Датл. № 131.) А як у народзе пашыраныя формы на *–ейшы* — мы наагул з Датл. ня можам уведаць. Усё ўдае на тое, што якраз зусім нядаўна, а менавіта — пры жыцці Я. Станкевіча — ступені прыраўнання прыметнікаў хутка эвалюцыянавалі ад *–шы* да *–ейшы*. І, можа, каталізатарам служыла літаратурная мова.

Так яно ці гэтак, але сучаснае беларускае пісьменства, граматыкі — даўно ўжо прынялі формы на *–ейшы*. Хіба толькі сярод пісьменьнікаў час ад часу абуджалася настальгія па формах на *–шы*. Пр. „**Дальшы і блізшы** — для дыялёгу выдатна, хоць і здаецца менш мілагучным за абвыклія формы“ (Лужанін М. Пісьменьнік і мова // Збор твораў. У 4-х т. Т. 4. — Мн., 1981. С. 512). Або: „Апераджаем нават газэты, пішучы «дальні» замест «далёкі» ці «дальшы»“ (Скрыган Я. Некалькі хвілін чужога жыцця: Апавяданні, успаміны, роздум. — Мн., 1990. С. 300).

С. 53. ...пры ўпадку нацыянальнае сьвядомасьці Беларусы некаторых мясцовасьцеў пачалі надта крытычна адносіцца да роднае мовы, стараліся паддаць яе разумовай аналізе... — Неймаверна, нават з гледзішча псыхалёгіі. Масавы носьбіт мовы ня толькі не рэфлексуе над уласным маўленьнем, а наагул насыцяражана ўспрымае ўсякую вонкавую рэфлексію. Падобна, што Я. Станкевіч на гвалт ня хоча прызнаць дзеянні закону аналёгіі ў даным эгзмэне мовы.

...пры помачы займені „самы“, што ё чыстым маскалізмам. — Пр.: „Самым актыўным спосабам утварэння найвышэйшай ступені паранання прыметнікаў у старабеларускай мове было выкарыстанне спэцыяльнай прыстаўкі *най-*“. Гэта прыстаўка далучалася да форм вышэйшай ступені, у выніку чаго ўтвараліся прыметнікі тыпу *найвышэйшай, найменшай, найстарэйшай*. У найвышэйшай ступені прыстаўка *най-* ужывалася ў беларускай мове на працягу ўсяго старажытнага перыяду й шырока адлюстроўвалася ў помніках розных жанраў старабеларускай пісьменнасці XV—XVIII стст.“ (Булыка А. Жураўскі А. Крамко І. Гістарычная марфалогія. С. 174). У граматыцы І. Ужэвіча, наагул, ступень прыраўнання з „самы“ не падаецца, ёсць толькі з *най-*: *найчарнейшы, найзацнейшы, найсмачнейшы, найбачнейшы, найлепшы, найбольшы* і г.д.

І ўсё ж, Я. Станкевіч дэна перабольшвае — найвышэйшая ступень прыраўнання з займеннікам *самы* ў беларускай мове ёсць, іншае пытанне — наколькі яна прадукцыйная. Відаць, праблема ў тым, што пад уплывам расейскае мовы прадукцыйнасць аналітычнае формы з *самы* небяспечна ўзрастае. І менавіта гэта варта ўлічваць, навучаючы культуры мовы. Усё ж, спроба поўнага вынішчэння формы з *самы* — небяспечная фрустрацыя, у выніку якіх гэтая форма яшчэ мацней укараніцца. Балазе, С. Станкевіч прапануе кампраміснае выйсце з праблемы: „Пабеларуску апрача звычайнай формы з прыстаўкай *най-*, найвышэйшая ступень прыметнікаў можа быць створана таксама апісальным спосабам, пры дапамозе прыслоўя *сама*, але не пры дапамозе займенніка *самы*“ (Станкевіч С. Русіфікацыя беларускае мовы ў БССР і супраціў русіфікацыйнаму працэсу. — Мн., 1994. С. 30).

...пры помачы прыйма *ад* (87) ё полёнізмам. — Пурыстыя савецкай пары былі шмат памяркоўнейшыя: ступень прыраўнання з *ад* яны адносілі да другарадных формаў. Прр: „Прыназоўнік *ад* ужываецца ў такіх спалучэннях значна радзей, чым прыназоўнік *за*“ (Янкоўскі Ф. Пытанні культуры мовы. — Мн., 1961. С. 21). А таксама: „Прыназоўнік *над* у такіх спалучэннях ужываецца зусім рэдка“ (Янкоўскі Ф. Тамсама). Або: „Залежныя назоўнікі й займеннікі пры форме вышэйшай ступені стаяць у вінавальным склоне з прыназоўнікам *за* і куды радзей у родным склоне з прыназоўнікам *ад*“ (Кльшшка А. Гаворым і чытаем па-беларуску: Самавучак беларускай мовы // Маладосць, 1991, № 4. С. 147). Датл. № 225 вылучае куды больш канструкцыяў: *саладзейшы за мёд (за мёду; мёду; ад мёду; чым мёд; над мёд; як мёд)*. Форма з *ад* тут займае досыць малое месца, аднак жа арэал яе пашырэння прымушае засумнявацца ў польскім паходжанні канструкцыі.

С. 54. ...не падае *хвормаў* кага, чага... — Гл. зацем да с. 19.

С. 55. Гэтыя ўсі іншыя дзеясловы трэба падзяліць на 7 клясаў. — Сучаснае беларускае мовазнаўства, як і Б. Тарашкевіч, вылучае

два тыпы спражэння і, адначасна клясыфікуе дзеясловы паводле клясаў: прадукцыйных (**П.**), непрадукцыйных (**Н.**), а таксама вылучае формы індывідуальныя (**І.**). Дачыненыя паміж Станкевічавай клясыфікацыяй і сучаснай маюць наступны выгляд:

І.1 / Н.4: *весьці* — *вяду*; *грызці* — *грызу*; *расці* — *расту*.

І.2 / Н.5: *нячы* — *няку*; *сячы* — *сяку*; **І.**: *бегчы* — *бягу*; **Н.4:** *раўці* — *раву*.

І.3 / Н.4: *мерці* — *мру*; *церці* — *тру*; *дзерці* — *дзяру*; *жэрці* — *жару*.

І.4 / Н.6: *жаць* — *жну*; *пачаць* — *пачну*; *цяць* — *тну*; **Н.4:** *клясьці* — *клянну*.

І.5 / Н.7: *калоць* — *калю*; *палоць* — *пялю (палю)*; *малоць* — *мялю (малю)*.

І.6 / Н.10: *крыць* — *крыю*; *мыць* — *мыю*; **Н.9:** *віць* — *ую*; *ліць* — *лю (льлю)*.

І.7 / Н.11: *чуць* — *чую*; (**П.1:** *знаць* — *знаю*; *сьпець* — *сьпею*).

П.1 / П.2: *мінуць* — *мінуць*.

П.2 / П.2: *гнуць* — *гнуць*; *скокнуць* — *скокнуць*; *цягнуць* — *цягнуць*.

П.3 / П.2: *скакануць* — *скакануць*; *стукануць* — *стукануць*.

П.1 / Н.1: *драць* — *дзяруць*; *казаць* — *кажу*; *рваць* — *рвуць*; *сеяць* — *сеюць*.

П.2 / П.1: *бываць* — *бываюць*; *губляць* — *губляюць*; *назіраць* — *назіраюць*.

П.3 / П.1: *думаць* — *думаюць*; *кідаць* — *кідаюць*; *сьнедаць* — *сьнедаюць*.

І.1 / П.3: *злаваць* — *злую*; *каваць* — *кую*; *будаваць* — *будуюць*.

І.2 / П.3 (П.1): *паказаваць* — *паказую (паказваць — паказваю)*.

В. / П.1.6: *сінець* — *сінеюць*; *хварэць* — *хварэюць*; **І.**: *хацець* — *хочуць*.

І.1 / Н.2: *дрыжэць (дрыжаць)* — *дрыжаць*; *спаць* — *сьпяць*.

І.1 / П.4: *насіць* — *нашу* — *носяць*; *любіць* — *люблю* — *любяць*.

Досыць знадворнага пагляду, каб упэўніцца ў недастатковасці абедзвюх клясыфікацыяў. Тарнаваная ў падручніках версія, ведама, сыстэмнейшая за Станкевічаву, але й ёй шмат чаго бракуе. Кідаецца ў вочы мноства непатрэбных падрабязнасцяў, а таксама брак нутраной лучнасці й гіерархічнасці.

С. 60. *Дзеяпрыкметы на на-учы, -ючы і г.д. вельмі часта сустракаюцца ў гаманковай мове...* — Цвёрджанне перабольшанае, калі не абмыльнае. Імаверна можна прыпусціць спарадычныя выпадкі дзеяпрыметнікаў на *-учы, -ючы* як вынік польскага ўплыву. Прыкладам, у в. Дамэйкі Лідзкага раёну незалежны дзеяпрыметнікі цяперашняга часу бытуюць толькі з канчарамі *-онцы, -енцы (гаронцы, сьмярдзёнцы, трашчонцы* і г.д.), што не пакідае сумневу ў іх польскім паходжанні. Ніяна-

чай і ў старабеларускай мове процьма рознага кшталту адзінак на *-учы*, *-ючы* стымулявалася польскім уплывам, а не стараславянскім, як мяркуюць дагэтуль. Прынамсі, старабеларускія слоўнікі сведчаць, што многім царкоўнаславянскім прыметнікам адпавядалі беларускія дзеепрыметнікі, апошнія рэдка нават субстантыўваліся. (Гл. зацем да с. 602.) Вось жа, прыхільнае стаўленьне Я. Станкевіча да формаў на *-учы*, *-ючы* і непрыхільнае да формаў на *-емы*, *-імы*, як бы мы тое ні ўспрымалі, усё ж пагаджаецца з традыцыямі даўнейшага беларускага пісьменства. Тут трэба адрозьніваць пункты сходжаньня ды пункты разыходжаньня пазыцыі Станкевічавай, з аднаго боку, і пазыцыю антыпурыстых Г. Ключава, А. Жураўскага, П. Шубы й пад. з другога боку.

А. Жураўскі спрабаваў апісаць пачатак антыдзеепрыметнікавага пурызму раньнесавецкай пары гэтакім парадкам: „З тагачасных пісьменьнікаў асабліва часта ўжываў дзеепрыметнікі К. Чорны. У яго ранніх апавяданьнях звычайнымі зьяўляюцца дзеепрыметнікі (у розных склонавых формах) <...>. У канцы 20-х гадоў пачалася барацьба зь дзеепрыметнікамі, прычым не на навукавай, а на эмацыянальна-патрыятычнай аснове: адсутнасьць дзеепрыметнікаў у беларускіх народных гаворках (тады яшчэ ня ведалі, што дзеепрыметнікаў няма ў гаворках усіх славянскіх моў) дала падставу лічыць, што дзеепрыметнікі ў беларускай мове — непажаданы ўплыў рускай мовы <...>. У 1928 г. К. Чорны выступіў з артыкулам «Небеларуская мова ў беларускай літаратуры» („Узвышша“, 1928, № 5), дзе падверг крытыцы некаторых аўтараў за ўжываньне дзеепрыметнікаў“. Гэта, фактычна, стала пачаткам кампаніі. У абарону дзеепрыметнікаў выступіў П. Бузук. (Гл.: Бузук П., „Культура мовы“ ў „Узвышшы“ // Маладняк, № 5—6. 1929 г. С. 111—116.)

Адметна, што паміж П. Бузуком і К. Чорным як пісьменьнікам-пурыстым завязалася на гэты конт кароткая палеміка, дзе апошні зьдэліва высьмеяў навукоўца: „Мы, «саматужнікі», усё ж маем права сказаць прафэсару Бузуку, хоць ён і не «саматужнік», *боруцца*, прафэсар Бузук, каровы на выпане, а пурысты зь няўгоднымі ім плынямі *змагаюцца*. А што да навуковасыці, дык хіба ж можна вызнаваць за навуковасыць такі мэтад прафэсара Бузук: дзеяслоўныя прыметнікі павінны ўкараніцца ў беларускую мову, таму што ўва ўкраінскай мове іх ужываюць украінскія пісьменьнікі? Няўжо гэта навуковы довад, што ў беларускай мове трэба рабіць тое самае? А я вось з сваёй мовы выкараняю гэтакія формы і магу бязь іх выказаць беларускаю моваю, што хачу“ (Чорны К. Збор твораў. У 8-і т. Т. 8. С. 112). Тым часам Я. Станкевіч, хоць *de facto* й не ўлучаўся ў тую палеміку, напалову салідарызаваўся з П. Бузуком (на карысьць дзеепрыметнікаў незалежнага стану цяперашняга часу), а рэшта — з К. Чорным.

Неадменны інвэктывы супраць дзеепрыметнікаў сталі з часам галоўным матывам беларускага савецкага пурызму. (Гл.: Чорны К. Тамсама. С. 79; 95; 104; 110. Лужанін М. Збор твораў. Т. 4. С. 490; 415

Скрыган Я. Некалькі хвілін чужога жыцця. С. 311; 313; 353. Кльшкі А. Гаворым і чытаем па-беларуску. № 7. С. 158—159. Янкоўскі Ф. Пытаньні культуры мовы. С. 75.) Нават К. Крапіва наракаў на пісьменьнікаў, якія „злоўжываюць неўласьцівымі беларускай мове дзеепрыметнымі формамі“. (Крапіва К. Аб некаторых пытаньнях беларускай мовы // Збор твораў. У 3 т. Т. 2. С. 101.) Найбольш сыстэмна й пасьядоўна выкараняў, і выкараняе, дзеепрыметнікі А. Каўрус. Немалы ўнёсак у гэтую справу зрабіў П. Сыцяцко й ягоная школа. Вучань Сыцяцка, А. Багдзевіч, абараніў цэлую дысэртацыю аб прыметнікавых эквівалентах дзеепрыметнікаў.

У цэлым трэба прызнаць, што кампанія супраць данае формы дзеяслова больш прынесла карысьці, чым шкоды: беларуская мова пазбылася процьмы грувасткіх утварэньняў у тэрміналегіі ды ў публіцыстычным маўленьні. На жаль, час ад часу даводзіцца назіраць пэўную абэрацыю сьведамасыці, калі непрыняцьце дзеепрыметнікаў выклікае нічым неапраўданае непрыняцьце дзеепрыслоўяў, або, калі адносна бяскрыўдныя дзеепрыметнікі на *-учы*, *-ючы* ўдзяляюцца нават небясьпечнейшымі за куды горшыя, чужародныя і непатрэбныя дзеепрыметнікі на *-емы*, *-імы*. Пр.: „Атрымліваюцца словы-недарэкі кшталтам *рабіўшыся* і *публікуемыя*, або яшчэ горш — *прадстаячыя*“ (Лужанін М. Мова ў газеце // Тамсама. С. 490). Гл. таксама зацем да с. 71.

С. 61. ...у прыслоўю „*глыбака*“ ё націск на *-ы*, а не *-бо...* — У сучаснай мове ўкараніўся адменьнік *глыбока*, які, зацёмім, мае пашырэнне ў мове народнай.

„Сколькі“ і „*столькі*“ словы небеларускія (сваім пачатным *с*)... — На матар’але гаворкі в. Дамэйкі можна з пэўнасьцю пацьвердзіць і праясьніць тое, што гэт’та даводзіць Я. Станкевіч. Рэч у тым, што ў беларускай народнай мове прыслоўе й займеньнік, якія перадаюць колькасьць (рас. *столько*) — гучаць як *толькі*, а часыціца й злучнік, якія абумаўляюць граніцу (рас. *только*) — гучаць як *толька*. На жаль, сытуацыя неадменнага расейска-беларускага білінгвізму заблытала праблему слоў, відаць, назаўжды. Адпштурхоўваючыся ад расейскага *только* беларускае *толька* абярнулася ў „*толькі*“, а на месца колішняга *толькі* — прыйшло зрасейзаванае „*столькі*“. Цяпер усякая спроба вярнуць рэчы на месца ў масавай сьведамасыці выклікаліме непаразуменьні: *толька* будзе гучаць як расейнізм, а *толькі* — успрымацца двухсэнсавым.

...іх часта няправільна ўжываюць пад уплывам аднаго выдатнага публіцыстага. — Найменьня „публіцысты“ разам з эпітэтам „выдатны“, ды яшчэ той, які ўплывае на мову, мог заслужыць, бадай што, адно А. Луцкевіч. Запраўды, у А. Луцкевіча знаходзім адменьнік *сколькі*, прыкладам: *Мы заклалі беларускую бібліятэчку — ня гэтулькі беларускую на мове кніжак, бо такіх было йшчэ вельмі мала... сколькі на зьместу* (А. Луцкевіч).

С. 64. *У некаторых мясцовасцях ды, здаецца, большых, чымся дагэтуль думалі, гэтая звонкасць астаецца.* — Паводле Датл. (№ 45; 46) неадрозненне глухих–звонких згчных на канцы слова, а таксама перад глухімі згчнымі пашыранае на поўдні й паўднёвым усходзе — вакол Берасця, Пінску, Мазыра, Гомля ды Магілёва, абыхаючы мала не палову тэрыторыі Беларусі.

С. 65. *...перад к на ўсім прасторы беларускае народнае мовы маем змякчэнне ў прыстаўках з...* — Пераболышаньне, бо асьмільяцыйнае памякчэнне згчных перад мяккімі заднепаднябенымі [г'], [к'], [х'] займае адносна невялікі арэал на паўночным захадзе Беларусі, куды якраз улучаюцца й Станкевічавы Арляняты.

...чаму аўтар знаходзіць магчымым побач зь лью, льеш і г. д. ужываць лію, ліеш і г. д.? — Адмены дзеясловаў *вію, пію, бію* тарнуюцца ў граматыцы І. Ужэвіча (Гл.: Яскевіч А. Тамсама. С. 325) і могуць разглядацца як свайго роду архаізмы. Пр.: *Песьня рвецца і ліецца // На раздольны, вольны сьвет* (М. Багдановіч).

С. 66. *...хвормы адыду, падыду (бязь й) блізу што нідзе не ўжываюцца ў беларускай мове...* — Пераболышаньне.

С. 67. *...цукар, гэтак слова з цукр...* — Абмыла.

...дык будзе цукер (вымаўляецца цукяр), як і ў народнай мове. — На захадзе Беларусі, у прыватнасьці, на Лідчыне, запраўды вымаўляюць *цукяр* („яканьне“ ня вельмі выразнае), аднак побач існуе й адменьнік *цукар*. Першы з варыянтаў, відаць, палянізм, бо для беларускіх народных гавораў больш уласцівыя формы *цукар, гактар, ганарал, карасіна, Гарманавічы*.

Націск небеларускі ё ў гэтых словах... — Некаторыя парадны надта катэгарычныя: *уначы і ўночы* — словы аднолькава беларускія, але ўзуальным стала якраз першае зь іх. А форма *наступной* — наагул ня можа быць ухвалена, бо ў беларускай мове прыметнікі з суфіксам *-н-ы* вельмі рэдка маюць націск на канчатку. Націсьнены прыметнік *канчар -н-ой* характэрны якраз для расейскае мовы. Для некаторых беларускіх гавораў, асабліва паўднёвых, прыкладам, для Случчыны, таксама ўласцівы націсьнены *-н-ы* — тут можна гаварыць пра ўкраінскі ўплыў. Затое варта падкрэсьліць слухнасьць націску ў слове *морскі*, які цяпер абмыльна ўважаецца за палянізм і неапраўдана замяняецца расейнізмам *марскі* (ад *морской*). На пгчасьце, у савецкіх аўтараў калі-нікалі можна яшчэ спаткаць слухны адменьнік, прыкладам: *Вось яны [дарогі] — выбірай!* // *Морскія й рачныя, // Роўныя й крутыя...* (Е. Лось).

С. 70. *Прыйма па вымагае меснага склону, дык мае быць — па адным прадмеце, а не — Назаві па аднаму прадмету.* — Дылема „*па+М.*“ або „*па+Д.*“ стала запраўды заломлівым пытаньнем сучаснае беларускае мовы й да гэтае пары не знайшла поўнага разьвязаньня. Яе гісторыю часткова апісвае П. Сыцяцко: „Чарговы ціск на нашу мову быў

«абгрунтаваны» падчас г. зв. нарады па «нармалізацыі» беларускай мовы, праведзенай ідэалягічным кіраўніцтвам ЦК КПБ у Інстытуце мовазнаўства Акадэміі навук БССР у 1972 годзе. А праз два дні пасля нарады ў газэтах быў надрукаваны артыкул віцэ-прэзыдэнта АН БССР К. Крапівы «Грамадзкая неабходнасьць і беспадстаўнае наватарства», дзе ўжо тэарэтычна ўзаконьвалася канструкцыя «*па+словаформа давальнага склону*» <...>. Сам акадэмік усур'ёз лічыў, што тут словаформа меснага склону“ (Сцяцко П. Праблемы нормы, культуры мовы. — Гродна, 1998. С. 105—106).

Але ціск зьверху толькі павялічыў блытаніну, а словы К. Крапівы разыходзіліся зь яго ўласным ужываньнем формаў. Зьяўляліся ў друку й выступы пурыстх, прыкладам: „Найвялікшым непаразуменьнем і сорамам для беларускіх мовазнаўцаў на сёньняшні дзень зьяўляецца разнабой і спрэчка пра канчатку назоўнікаў з прыназоўнікам *па* <...>“.

Справа дайшла да таго, што настаўнікі ўжо не папраўляюць у пісьмовых работах <...> канструкцыі з прыназоўнікам «па». Дзеці пішуць: <...> «па твору Шамякіна» й «па творы Шамякіна». На Доме радыё вісіць шыльда: «Дзяржаўны камітэт БССР па радыёвяшчаны і тэлебачаньні», у «Апошніх паведамленьнях» чуецца: «Сёньня па тэлебачаньню вы зможаце паглядзець...»“ (Садоўскі П. Ад малой радзімы да вялікай // Вобраз-83: Літ.-крытыч. артыкулы. С. 185).

Або: „Вучаць, што неадушаўленьня назоўнікі другога скланеньня незалежна ад таго, зь якім прыназоўнікам ужываюцца, у месным склоне адзіночнага ліку зь мяккаю асноваю маюць канчатак *-і*, зь цьвёрдаю асноваю — канчатак *-е*: *па поўдні, па ўсходзе, па захадзе* і г. д. А дыктары беларускага радыё й тэлебачаньня болей за дзесяць разоў на дзень, перадаючы прагноз надвор'я, нявечаць гэтае правіла — яны чытаюць: *па поўдню, па ўсходу, па захадзе* рэспублікі чакаюцца ападка“ (Рабкевіч В. Слова да слова // Вобраз-83: Літ.-крытыч. артыкулы. С. 202).

Вельмі шмат на данай ніве папрацаваў А. Каўрус, які пісаў: „Працэс нармалізацыі ўжываньня канструкцыі з прыназоўнікам *па* ў беларускай мове праходзіў бы ня так балюча, калі б сярод лінгвістаў было адзінства погляду на тое, у форме якога склону — меснага ці давальнага — спалучаюцца з ім залежныя словы. Як вельмі актыўны абаронца канструкцыі «*па+Д.*» (*па гэтай пытаньню, па свайму характару*) выступае П. Шуба. Сваю пазыцыю ён выклаў у кнізе „Прыназоўнік у беларускай мове“ (Мн., 1971).

Моўная практыка стала прыкметна аддаваць перавагу ўжываньню з прыназоўнікам *па* формы меснага склону. П. Шубу гэта не задавальняе. Ён імкнецца «адстаць» правамернасьць канструкцыі з давальным склonom.

<...> Яго абурэа, што й моўная практыка, і лінгвісты ўсё больш усьведамляюць, што гэтыя канструкцыі для беларускай мовы ненатуральныя, запазычаныя. Свае намаганьні ён скіроўвае не на тое, каб раз-

гарнуць і больш угрунтаваць паднятае мовазнаўцамі пытаньне пра неабходнасьць ужываць як норму канструкцыі «*па+М.*», а на тое, каб вышукаць «аргумэнты» супраць гэтых спалучэньняў.

П. Шуба піша: «У кніжных стылях беларускай літаратурнай мовы *замацавалася ўжываньне*» формаў давальнага склона. Калі б гэта было так, не было б разнабою склонавых канчаткаў, не было б, уласна, і самога пытаньня. <...>

Пацясьненьне канструкцыі «*па+Д.*» нельга разглядаць ізалявана ад агульнага працэсу інтэнсіўнага ўзьдзеяньня мясцовых гаворак на літаратурную мову, калі ня толькі мова ўзбагачаецца на лексыку й фразалёгію, але і ўдакладняюцца, знаходзяцца больш характэрныя беларускай мове граматычныя формы. Ня лішне згадаць і традыцый літаратурнай мовы: у 20-я — 30-я гады хоць непасялядоўна, але шырока, з рознымі значэньнямі ўжываліся спалучэньні «*па+М.*» (Каўрус А. Мова народа, мова пісьменніка. — Мн., 1989. С. 188—190). П. Шуба спрабаваў апэляваць то да стылістыкі, то да сэмантыкі, але ўсё гэта мала пераконвала.

Урэшце, супраць пурыстых з усёй сваёй вагою знаўцы гісторыі мовы рэзка выступіў А. Жураўскі: „У старажытнаруускай мове аддзяленьня назоўнікі ў спалучэньні з прыназоўнікам *по* ўжывалі з канчаткам *-и*. Такі канчатак яшчэ можна знайсці ў рукапісным Статуце Вялікага княства Літоўскага 1529 г.: *по вчиненьи, по сказаньи, по справеньи*. Але ўжо ў друкаваным Статуце 1588 г., дзе нармалізацыя была праведзена больш паслядоўна, ужываюцца толькі спалучэньні *по выведанью, по выволанью, по dokonанью, по написанью* і г.д. У беларускіх помніках XVI—XVII стст. паўсюдна ўжываюцца спалучэньні тыпу *по виншованью, по выданью, по выеханью, по збуренью, по сконченью* і г.д. І вось гэтыя зусім заканамерныя для граматычнага ладу беларускай мовы канструкцыі некаторымі сталі ўспрымацца як вынік рускага ўплыву, і таму ў некаторых сучасных беларускіх выданьнях пішуць *на ажыцьцяўленьні, на аднаўленьні, на выяўленьні, на павышэньні, на рашэньні, на стварэньні*, аддаючы перавагу граматычнай мадэлі эпохі Кіеўскай Русі“ (Жураўскі А. Беларускае савецкае мовазнаўства: здабыткі, праблемы, шляхі развіцця // Беларуская мова і літаратура ў школе, 1988, № 2. С. 10).

Здавалася б, гэта вельмі моцны ўдар па пурызме? Але насамрэч Жураўскі толькі сфальшаваў факты, або проста ў іх не разабраўся. Запраўды, паводле СПБ у 1548 г. пісалі *по отъехани того дворенина* (44), а пазьней скрозь спатыкаем: *по выповеданю* (69), *по одоштыю* (102), *по выеханью* (106), *по выйстю* (203), *по обвещенью* (228), *по прочытаню* (232), *по записаню* (241), *по отіеханю* (242), *по выконаню* (265). Аднак існасьць праблемы тут не ў канчатку, а ў склоне. У 1560 г. у месным склоне таксама пісалі: *на великом дни* (57); *при котором деи наехани* (59), а неўзабаве сталі ўжываць: *при положе-*

нью позу (111, 126), в *неробенью* и *неполненью* повинности (123); в *неробеню* (143); в *вытеганю* (157); у *побитю* збожя (198); в *заведованью* (201); *при згромаженю* (275); *при атдаванью* (216). Ці, скажам, раней, у 1560 г., было: у *выменьи* Котчине (58), а ўжо ў 1600 г., спатыкаем: *врадником* в *ыменю* (150), у 1609 г.: в *ыменью* (179) і г.д. Выходзіць, А. Жураўскі сьведама замоўчвае наяўнасьць меснага склона, або ня ведае пра яе. І што ён хоча давесці? Каму давесці? Прыхільнікам давальнага ці прыхільнікам меснага склонаў? Ці мо' салідарызуюцца з Станкевічам?

Рэч у тым, што ў падобных канструкцыях з прыймёнамі рэдка ўжываліся азначэньні, але там, дзе яны ёсьць — месны склон лёгка пазнаецца: в *порадку добром* и *захованю в целости* *всех* (167), в *том прослуженю* (199); в *уряду его писарском* (203); *оповедал о том, што ж деи в року теперешнем* (203), о *нестаню своем* не учинил (272). Тое самае і ў канструкцыях з *па*: *по змерлом дяку его Федьку* (103). А вось для прыпраўнаўня канструкцыя з давальным склонам: *выехали ку немало-му знищеню тых убогих* (192). Калі б антыпурыстыя кшталту П. Шубы й А. Жураўскага захацелі знайсці ў старабеларускай мове форму „*па+Д.*“ — ім давалося б шмат папрацаваць. Канструкцыі меснага склона з *па* нічым ня розняцца ад такіх самых канструкцыяў зь іншымі прыймёнамі. Прыкладам, Я. Кунцэвіч піша ў лісьце да Я. Рудкага: *Его полочане и могилевцы аж на збыт уславили тыми подарками по всем краю руском* (216) — паводле сучаснага правапісу — *...на ўсём краю рускам*. І такую самую форму з *па* знаходзім у Статуце 1588 г.: *А хотя бы по всказанью врядовом тот сам, против кому сказанье выйдесть <...> первой ним до увязанья прыйдесть* (Р. IV, арт. 94).

Такім парадкам, з прапановы Я. Станкевіча мы адержуем свайго роду „сынтэз“ высновы А. Жураўскага што да канчатка *-у* і выноў пурыстых, А. Каўруса, П. Сыцяцка, П. Садоўскага ды В. Рабкевіча, што да меснага склона. Жураўскі ўскосна пацвярджае й меркаваньне Станкевіча, дзей канчатак *-і* ёсьць вынікам уплыву мовы царкоўнаславянскае. І ўсё ж, мы пераконуемся ў недакладнасьці довадаў А. Жураўскага й іншых антыпурыстых: спалучэньне „*па+Д.*“ у беларускай мове даўней ніколі не ўжывалася, існуе „*па+М.*“ з канчаткамі: а) у спакменьніку — *-і* (*-ы*), у прыметніку — *-ім* (*-ым*); б) у спакменьніку — *-у*, у прыметніку — *-ом* (*-ем*). Мена канчаткаў меснага склона, відаць, была выкліканая ўплывам розных дыялектаў на старабеларускую мову.

С. 71. *...навінен* звацца неазначаны лад, а не неазначальны лад... — Тут Я. Станкевіч мімаходзь чапіў надзвычай цікавую тэму. У савецкай беларускай мове ў прыпраўнаўні да мовы старой „Нашай Нівы“ адбылася замена некаторых дзеепрыметнікаў і прыметнікаў на *-ан-ы* прыметнікамі на *-альн-ы*, што ў ісьце ёсьць вельмі тонкай, завуаліраванай формай расейзацыі. А тонкасьць уся ў тым, што функцыя формаў на *-анн-ый*, у

расейскае мове вузейшая за функцыю беларускіх формаў на *-ан-ы*, тым часам беларускія прыметнікі на *-альн-ы* ды расейскія на *-альн-ый* збоўшага тоесныя. Таму расейзацыя чыніцца без запазычвання, толькі за кошт абмежавання формы на *-ан-ы*. Парадокс яшчэ і ў тым, што неапраўданае пашырэнне прыметнікаў на *-альн-ы* вельмі часта адбываецца „пад сыягам“ змаганьня зь дзеепрыметнікамі на *-уч-ы* (*-юч-ы*). Выходзіць, *пурыстычны працэс* выклікае спадарожны яму — *асыміляцыйны*. На жаль, сучасныя пурыстыя ў сваім змаганьні з узусам не заўважаюць, як у нечым яны самыя ёсць механізмам таго самага узусу.

Р. Астроўскі. Беларускі правапіс. Компіляцыя паводле Б. Тарашкевіча і Я. Лёсіка. Выданьне 2-ое, папраўленае і дапоўненае. Вільня. 1930, бал. 148.

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Родная мова“, 1931, № 1 (6), дзе падпісаны крыптонімам *С.Я.* Пры перадруку не адлюстроўваюцца асобныя графічныя і правапісныя асаблівасці арыгіналу: *j* замененае на *й*; напісаньне *ji* перадаецца як *i*. Пры канцы першапублікацыі стаіць „Далей будзе“, але артыкул ня быў ніколі дапісаны.

С. 73. *Зрэцэнзі Бр. Скарыніча...* — Гл. с. 43—72 нашага выданьня.

Аўтар гэтых радкоў не разглядаў граматычных працаў Лёсікавых... — Зварот да граматыкаў, якімі не карысталіся ў Заходняй Беларусі, быў неактуальны. Гэта й ёсць адказ С. Запрудзкаму на ягонае ўпіваньне: „Падручнікі Лёсіка выкарыстоўваліся ў Савецкай Беларусі і як такія, на адрозьненне ад падручнікаў Тарашкевіча, не стваралі канкурэнцыі ўласным працам Станкевіча; навошта ж было іх крытыкаваць?“ (Запрудскі С. Тамсама. С. 340.) Адразу ўзьнікае пытаньне да С. Запрудзкага: а ці ёсць сэнс прыпісваць памерлым такія нізкія й непрыстойныя матывацыі, калі няма на тое неаспрэчтых довадаў, а для пазнаньня спакмяня падобныя „гіпотэзы“ роўна нічога не дадаюць?

Няможна такжа, каб дзеці вучыліся граматыкі з аднае кніжкі, а правапіс з другога... — Агэта адказ на сумняваньне С. Запрудзкага што да мэтодыкі: „Але ці папраўдзе мэтодыка навучаньня правапісу турбавала Станкевіча найбольш?“ (Тамсама.)

Тым часам на сугуку папярэдняга слова ў заместа у ня можа быць... — Стэрэатыпнае меркаваньне. Бо, калі наступнае за *у* слова пачынаецца з адкрытага галоснага гуку, дык гук *[u]* пераходзіць у гук *[w]*, блізкі да *[й]*, прыкладам: *Не цябе я люблю, як ў абоймах сьціскаю* (М. Арал). Начай і быць ня можа, бо жось (гіатус) гэтаксама неўласцівая беларускай мове, як і супраціўны яму турэц (кансананс). (Гл. падраб.: Пацюпа Ю. Заняйданая старонка правапісу // ARCHE, 2003, № 6. С. 162—175.)

С. 76. *...астачы хвормаў на -а (-я) чэзнуць цяпер на нашых вачох.* — Формы на *-а (-я)* яшчэ й цяпер лучаюць на Лідчыне ў в. Дамэйкі.

С. 77. *„...гэта няўдалы ўкраінскі пераклад.“* — Гл. с. 636—637 нашага выданьня, а таксама зацэмы да іх.

С. 78. *Слова „земляроб“ у Ўкраінцаў нямашака...* — Няслушна, прынамсі, з гледзішча сучаснае ўкраінскае мовы, дзе бытуе слова *земляроб*. (Гл.: Украінсько-російський словник. — Київ, 1971.) Праўда, некаторыя выданьні чамусьці абмінаюць гэтае слова. (Гл.: Лемцюгова В. Украінска-беларускі слоўнік. — Мн., 1980.)

Зьмена граматыкі беларускага языка ў БСРР

Тэкст друкуецца паводле брашуры: Д-р Я. Станкевіч. Зьмена граматыкі беларускага языка ў БСРР. Вільня, 1936.

С. 79. *...пачынаючы з канца 1928 г. у БСРР і РСФСР... настала ўзноў надта вялікае перасьледаваньне Беларусаў...* — Падрабязней праз гэта гл. с. 99 нашага выданьня. Гл. таксама: Адамовіч А. Да гісторыі беларускае літаратуры. — Мн., 2005. С. 697; 1135—1136.

С. 80. *У Беларускай Акадэміі Навукаў з пасярод філёлягаў і людзей балей меней працуючых у галіне беларускага языка нікога на 1928 г. не асталося.* — Цьмяны выказ. Відаць, лічэбнік трэба чытаць не ў вінавальным склоне, а ў месным: *нікога на тысяча дзевяцьсот дваццаць восьмым годзе не асталося*. Маецца наўвеце паступовае вынішчэньне дзеячаў культуры, пачынаючы ад 1928 г., калі ўсчаліся рэпрэсіі. Пр.: „Кампанія паглыблялася й прадаўжалася ў гэтым і наступных гадох“ (С. 99 нашага выданьня).

П. Бузук (Украінец) апынуўся ў турме... — П. Бузук быў арыштаваны на пачатку 1934 г.

...філёлэг Беларус, С. Некрашэвіч, быў адзін із першых арыштаваны й засланы... — У 1928—1929 гг. С. Некарашэвіча яшчэ прызначылі на шэраг адказных пасадаў. Арыштаваны ён быў 21 ліпеня 1930 г.

Дык напэўна апошні проект Інстытуту быў проектам зусім новым, укладзеным пад завойстраным націскам маскоўскіх дзейнічаў. — Перабольшаньне, бо шмат якія пастановы правапіснае канфэрэнцыі ўвайшлі ў даны праект правапісу.

Дэкрэт гэны балей як у 2/3 розьніца ад projektu Языкаведнага Інстытуту... — Лічбы тут трэба разумець як эмацыйную мэтафару, а не як статыстычныя даньні.

С. 81. *Проект рэформы быў прыгатаваны патайно ад Беларусаў.* — Маецца наўвеце кулоарная практыка прыняцця пастаноў, звычайная для камуністых, а таксама яе выразная асымільцыйная тэндэнцыя. Удзел у падобных практах адзінак з дыскрымінаванае супольнасьці ёсць чыстаю фармальнасьцю, якая гарантуе алібі акупацыйнаму рэ-

жыму. Пазьней даны адпрацаваны мэханізм пасьялядоўна ўжыццяўляўся ў Прыбалтыцы ды краінах „сацыялістычнага лягеру“.

Відавочна, тут ёсць жаданьне выкарыстаць мамэнт пачуцьцёвы. — Гэты пачуцьцёвы момант дагэтуль замінае вывучаць польскія ўплывы ў беларускай мове; яго нельга элімінаваць зь існых навуковых выракаў, у тым ліку — і самога Я. Станкевіча.

Ёсць мясцовасьці на прастору Беларусі, у каторых беларускі язык ані ня мае ўплыву польскага. — Цвёрджаньне занадта агульнае й катэгарычнае. Да такіх мясцовасьцяў трэба было б аднесці адно тыя, якія ня ўходзілі ані ў склад Рэчы Паспалітай, ані ў склад Вялікага Княства Літоўскага. Аднак, нават расейская мова зьведала польскі ўплыў (найчасцей празь беларускае пасярэдніцтва), дык пра што тады спрачацца? Гэта й ёсць той эмацыйны момант, які дзеіць унутры Станкевічавага дыскурсу. Іншая рэч, што палохаць палянیزмамі, як гэта рабілі балышавікі — марны занятак. Выкінуць палянیزмы зь беларускае мовы гэтаксама не мага, як і выветаваць стараславянізмы з мовы расейскае.

С. 82. ...*Б. Тарашкевіч, як гадунец Пецябурскага ўнівэрсытэту, быў далёкі ад уплываў польскіх.* — Мова перакладаў і публіцыстыкі Б. Тарашкевіча ўтрымвае ладны сыліс палянیزмаў, з чаго, зрэшты, нічога не вынікае.

Паміж даўнейшым беларускім языком літаратурным і цяперашнім была вялікая прорва ў XVIII в. — Мова нізавога барока, а менавіта: „Прамовы Мялешкі“, „Ліста да Абуховіча“, гратэскаў Дамініка Рудніцкага, фацэцыяў Караля Жэры, камэдыяў Каятана Марашэўскага й Міхала Цяцёрскага — паказуе, што жаднае „прорвы“ не было, прынамсі, з тою „прорваю“ ня ўсё проста. Уява „прорвы“ выкліканая рэзкаю менаю жанравае парадэжы пераз XVII—XVIII стст., якая абвастрэлася да рэзкага памяншэння беларускага кніжнага прадукту. Дарэчы, ня хто іншы, як Я. Станкевіч, сваімі лінгвістычнымі працамі спрычыніўся да разбурэння гэтага стэрэатыпа ўяўлення.

С. 83. ...„Зьвязда“ *гэнага дня ў варт.* „Новы беларускі правапіс“ *піша...* — Маецца наўвеце ананімная перадавіца „Зьвязды“.

С. 84. ...*Гурскі „Літаратура й Мастацтва“ № 34 з 33 г.* — У гэтым нумары друкаваўся артыкул А. Александровіча „Класавая барацьба на мовазнаўчым фронце (Даклад на агульным сходзе пісьменьнікаў г. Менска)“. Артыкулы І. Гурскага друкаваліся ў „Зьвяздзе“ й „На-стаўніцкай газэце“.

...*чытаем там-жа ў варт. К. Чорнага.* — У аўтара: „Недабітая нацдэмаўшчына ў нас таксама злосна шэпчацца на конт рэформы правапісу“. (Гл.: Чорны К. Збор твораў. Т. 8. С. 156.)

Цікава паказаць прозьвішчы прынамся некаторых пісьменьнікаў беларускіх БССР, перасьледаваных за ходаньне з рэформаю. — Я.

Станкевіч да пытаньня правапісу прылучае ня зьвязаныя зь ім факты цкаваньня беларускіх літаратараў у пытаньнях чыста „эстэтычных“ (вядома, калі тэрмін *эстэтыка* наагул можна тарнаваць да савецкае ідэалёгіі).

С. 84—85. *Арышт былых паслоў „Грамады“ й „Змаганьня“, пэўне, таксама стаіць у сувязі зь перасьледаваньнем праціўнікаў рэформы.* — Я. Станкевіч, звыклы да рацыянальнае матывацыі ўсякага пакараньня, спрабуе тыя ці іншыя арышты зьвязаць з правапісам. Але насамрэч сталінская машына вынішчэньня людзей у сваіх прыватных вінавачаньнях была ад пачатку й да канца ірацыянальнаю, маючы толькі адну „разумную“ стратэгію: запалохваньне. Таму, калі ў той ці іншай прыватнай справе й фігуравала праблема правапісу, гэта зусім ня значыць, што яна мела пад сабой рэальны грунт. А калі й мела, дык з гэтага зусім не вынікае, што карнай машыне менавіта гэтае пытаньне рупіла — віна стала банальнай бюракратычнай фармальнасьцю. А згэтуль мы бачым, што сытуацыя была куды жахлівейшай, ніж гэта ўяўлялася Я. Станкевічу.

С. 85. *Быў ён адратаваны, але просьле гэтага, аднак, страціў здольнасьць да навуковае працы.* — Цвёрджаньне цалком легендарнае.

С. 86. ...*Александровіч „Літаратура й Мастацтва“ № 34 з 1933 г.* — Гл.: Александровіч А. Класавая барацьба на мовазнаўчым фронце (Даклад на агульным сходзе пісьменьнікаў г. Мінска) // ЛІМ, 1933, 13, 14 сьн.

...*уводзіцца лацініца ў Чувашоў, Мардвінаў, Буратаў...* — Усходнія народы ня доўга цешыліся лацінкаю, у канцы 30-х гг. яе зьмяніла кірыліца.

„*Бузук улажыў лінгвістычныя карты Беларусі*“. — Маецца наўвеце наватарская праца, якая заклала падваліны беларускае лінгвагеаграфіі: Бузук П. Спроба лінгвістычнае географіі Беларусі. Ч. І. Фанэтыка й марфалёгія. — Мн., 1928. Вып. 1.

С. 87. *У сваёй рэцэнзі... пісаў Дурнаво...* — Гл.: Дурнаво М. // Зап. аддз. гуманіт. н.: Працы клясы філялёгіі. 1929. Т. 2. Кн. 9.

...*Беларускага Навуковага Т-ва, Беларускага Нацыянальнага Комітэту, Т-ва Прыяцельяў Беларусаведы пры Ўнівэрсытэце Сыцяпана Батуры ў Вільні і інш.* — „Беларускае навуковае таварыства“ (БНТ) існавала ў Вільні з 1918 па 1939 гг., ставіла перад сабою навукова-асьветныя заданьні: утрыманьне музэяў, бібліятэк, інш. устаноў, праводзіла лекцыі, выставы. Я. Станкевіч быў адным зь яго заснаваньнікаў.

С. 88. *Беларускі язык ня знае ненацісьненага е...* — Цвёрджаньне не адпавядае запраўдасьці, на значнай частцы сярэднебеларускіх гаворак, а таксама паўднёва-заходняга дыялекту ў розных пазыцыях не пад націскам чуецца гук [e] (Гл.: Датл. № 10; 11; 15; 5; 6.) Апрычонае месца займаюць гаворкі на поўдзень ад Слуцку, дзе ў усіх пазыцыях чуецца толькі [e]. (Гл.: Датл. № 4.) Гл. таксама: Блінава Э. Мяцельская Е. Беларуская дыялекталёгія. С. 50—51.

С. 90. ...*замяняе хвормамі расейскімі* лью, лье і да т.п. — Не зусім слушна, бо па ўсёй Беларусі шмат у якіх гаворках (у тым ліку й на Лідчыне) спалучэнне *л'ј* не перайшло ў падаўжэнне зычных *л'л'*. (Гл.: Блінава Э. Мяцельская Е. Тамсама. С. 62—63.)

...*загадуе падвойнае* дзэдз *перадаваць на пісьме пераз* ддз... — У граматыцы Б. Тарашкевіча спалучэнне *дзэдз* падавалася толькі як факультатыўнае: „суддзя... (лепш як *судзьдзя*)“. (Гл. яго: Беларуская граматыка для школ. Выд. 5. — Вільня, 1929. С. 121.) Наўрад ці слушна сёння вяртацца да спалучэння *дзэдз*.

С. 91. *Гэтак вымаўляюць у беларускай Чарнігаўшчыне*... — Гл. зацем да с. 64.

С. 92. ...*калі пішучы (й гамонячы) у сумлеўных прыпадках ужыве хвормаў расейскіх* — *можжа быць спакойны, жадная нагонка яго ня стрэне*. — На жаль, гэты мэханізм сёння ўжо працуе бяз вонкавага прымусу. Пр.: „Парадокс-3: «кляпан» (гнасэалыгічны). Паблажліва ставімся да асобных расейнізмаў, але адразу выкрэсліваем незразумелае для нас беларускае слова. (Пашыраны сярод рэдактараў газэт.“ (Пацюпа Ю. [Адказ на анкету:] „Ці добра ўчынілі адраджэнцы канца 80-х, зрабіўшы выбар на карысць «тарашкевіцы»?“ // ARCHE, 2003, № 3. С. 74).

Маючы чатыры л (л задне-язычнае, л зубное, л паўмяккое і л мяккое)... — Сумнеўнае й цьмянае цвёрджаньне.

...*план, луна*... — Запраўды, слова *луна* ў яго расейскім значанні беларуская мова ня ведае. Аднак *луна* ‘белае ззяньне’, а таксама *лунь, лунець* ‘бялец’ і ‘чмурэць’, *алунець, злунець, палунець, лунявы, прылунелы* — ёсць адметнымі дзісенскімі словамі. (Гл.: Лексатл.-3, № 150; Лсл. 311.) Слова *луна* цікавае тым, што ёсць італьяскай інфільтрацыяй у заходнебалтыйскі арэал і сьведчыць пра даўнейшыя кантакты з італьяцамі. (Гл.: Мартынов В.В. Язык в пространстве и времени: К проблеме глоттогенеза славян. — Москва, 2004. С. 76—77.)

Беларускі язык мае с, з цвярдзых зубных і сь, зь сярэдня-язычных, каторыя ёсць гукамі апрычонымі ад с, з... — Сумнеўнае цвёрджаньне.

С. 93. ...*на месцу th маюць п, хв або х (Піліп, Хведар, Хама)*. — Пр.: „Замена [ф] і [ф'] назіраецца ўва ўсіх беларускіх гаворках, але паслядоўнага замяшчэння губна-зубных [ф] і [ф'] іншымі гукамі няма ні ў адной гаворцы. Нават у розных асоб адной вёскі ступень замены неаднолькавая: у непісьменных і малапісьменных людзей [х], [п], [т], хв, кв на месцы [ф] і [ф'] сустракаецца часцей“. (Блінава Э. Мяцельская Е. Тамсама. С. 59.)

Словы чужыя на -іст дасталі ў беларускім языцэ канчатак -ы і зьмяняюцца як прыметы. — Гл. зацем да с. 684.

С. 94. *Згодна з расейскай граматыкаю „рэформа“ аддаляе жа-ночкі род лічбаў дзье, абедзье... замяняючы яго родам мускім...* — І гэта пры тым, што сфэра марфалёгіі — практычна „непранікальны“

моўны ровень! Зьмена была такою адыёзнаю, што пазьней супраць яе выступіў нават „згодлівы“ К. Крапіва: „Мы прапануем лічэбнікі *два-дзье, абодва-абедзье* дыфэрэнцыраваць ува ўсіх склонах і пісаць у дачыненні да жаночага роду — *дзвюх, абедзвюх* і г.д. У цэнтральнай гаворцы форма *двух, абодвух* ужываецца выключна ў дачыненні да мужчынскага роду.

Існуючае правіла так жа катэгарычна, як і беспадстаўна абвяшчае, што гэтыя дзье формы лічэбнікаў «уніфікуюцца». З такой жа падставай, «для прастаты», можна было б уніфікаваць, скажам, спражэнні дзеясловаў і пісаць па аднаму ўзору: *пішучь, маюць, косяць, вучуць*; або ўніфікаваць родавыя канчаткі прыметнікаў і пісаць: *ясны дзень, ясны думка, ясны сонца*.

З граматычнымі формамі трэба абыходзіцца вельмі асцярожна. Усякае штучнае скасаваньне ці ўніфікацыя граматычных форм, пакуль яны існуюць у агульнанароднай мове, зьяўляецца шкодным самаўпраўствам“ (Крапіва К. Збор твораў. У 3-х т. Т. 2. — Мн., 1956. С. 530—531).

„*Рэформа*“ аддаліла гэтую асаблівасць, уводзячы ў ўсіх дзеясловах гэтак катэгорыі *хорму на -еце* (вядзеце)... — Абсурднасць данае „навіны“ была гэтак відавочная, што ў 1957 г. яе мусілі зразіць.

...*замяніла яе рэформа хвормаю на -іце, -ыце*... — На жаль, форма загаднага ладу дагэтуль застаецца ў згодзе з рэформаю 1933 г. Аднак яе, як і папярэдняю, варта было б зразіць, бо форма на *-еце, -ыце* ня толькі адметнейшая супраць формы на *-іце, -ыце*, яна самым фактам свайго існавання засьцерагае ад расейзацыі форму 2 ас. мн. л. цяп. ч. Бо запраўды ж, калі, выказуючы загад, мы кажам *бярыце*, дык чаму, звяртаючыся да суразмоўцаў, мы мусім казаць *бярэце*, ці *берыце*, а не *бярэце*? Само цвёрджаньне, маўляў, „так трэба“ — мала дапаможа, калі не існуе граматычнае апазыцыі. Мова эвалюцыянуе якраз у тых сэгмэнтах, дзе знікае апазыцыя, а разам зь ёю й матывацыя тае ці іншае формы. Гл. таксама зацем да с. 155.

...*уводзячы быццам у беларускі язык дзейную дзеяслоўную прымету цяперашняга часу*... — Гл. зацем да с. 60.

Моўная палітыка бальшавікоў у Беларускай ССР

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Беларускі зборнік“, 1955, Кніга 2, дзе падпісаны Я. Станкевіч. Гэты артыкул ёсць пашыранай і дапрацаванай рэдакцыяй аўтаравай брашуры „Зьмена граматыкі беларускага языка ў БССР“. Вільня, 1936. (У нашым выданні — с. 79—96.)

С. 97. *З аднае тагачаснае БССР мела быць двананцаў акруговых слоўнікаў, г. зн. з усяе этнаграфічнае Беларусі звыш сараку*. — Слоўнікавая камісія Інбелкульту для тэрыторыі БССР плянавала 10 акруговых слоўнікаў, а для ўсяе этнічнае Беларусі — 16.

Было пачата ўкладаньне гістарычнага слоўніка беларускае мовы. — Гл. зацем да с. 29.

С. 98. *Вядомы Яўхім Карскі пры ўсёй сваёй няглыбокасьці й несамастойнасьці быў личэ, як расейскі канцавы рэакцыянер, на службе расейскага імперыялізму й русыфікацыі...* — Я. Станкевіч ставіўся да Я. Карскага безь цяперашняе часаваяе дыстанцыі й вёў зь ім сталую палеміку. (Аб успрыняцьці Станкевічам Карскага гл. рэцэнзію: Праф. Карскі і яго „Белорусы“ // Станкевіч Я. За родную мову й праўдзівы назоў: Выбранае. — Вільня, 2006. С. 74—82.) Варгы ўвагі допіс, які Я. Станкевіч надаслаў В. Ластоўскаму неўзабаве па напісаньні рэцэнзіі: „У Празе гэтымі днямі быў Карскі, я яму даў для Эпімаха—Шыпілы апошні № „Крывіча“. <...> А маю крытыку Карскага дружыце; ад гэтага ён толькі палепшае (падкрэсьленьне маё — **Ю.П.**)“ (Ліставаньне Янкі Станкевіча да Вацлава Ластоўскага з Прагі—Чэскае // Спадчына, 2001, № 3. С. 120).

Крыху падрабязней пра пабыт Я. Карскага ў Празе й пра дваістасьць яго грамадзкае пазыцыі апавядаў У. Жылка А. Луцкевічу: „Нядаўна ў Празе адбыўся зьезд славянскіх этнографу і географу. Было чалавек сто зь іншых славянскіх дзяржаў, а рэшта — 400 — з Чэхаславакіі. Ад сав. Расеі быў адзін прадстаўнік — Карскі, высланы Петраград. Акад. Навук. Сустрачаўся з нашымі хлопцамі. Па яго ініцыятыве адбыўся сход студэнтаў—белар., дзе ён інфармаваў аб беларускай справе пад маскалямі й палажэньні ў Саветах. Сход цягнуўся гадзін чатыры. Карскі дзяржаўся вельмі хораша й крытычна да сувьлады і заставіў добрае ўражаньне на прысутных сваёй незалежнасьцю і на’т (як ня дзіўна) ...беларускасьцю. Нездаволены з палітыкі Менска, якая нібы вельмі палянафільская. Беларускага на Сав. Беларусі нічога няма. Пятуховіч чытае на ўнівэрсытэце гісторыю гішпанскай літаратуры. Галоўная маса слухачоў на Унівэр. — жыды, якія ня хочуць нічога чуць аб беларускім. Купала не карыстаецца сымпатыямі Карскага, затое Колас у вялікай пашане. На пытаньне аб літаратурным жьшчці даслоўны сказ Карскага: «Купала, кажучь, п’ець, а вось Каласок наш расьце; цяпер можна сьмела сказаць, што сьветавая велічына». Беларусь трэба адваіваць ад палякаў і маскалёў, і на гэта ня здольны тыя, што падрастаюць у Менску, бо яны ня маюць змогі за палякамі, жыдамі й маскалямі папасыць ў сыцены высокіх школ. Заўсёды мусім помніць пра падзел Беларусі. Народ наш ніколі ня можа ўжо загінуць. Вось прыблізна аб чым казаў прафэсар. Студэнтамі тутэйшымі застаўся здаволены, дзівіўся выказанай на сходзе сьведомасьці іх. Адыходзячы казаў: «Пацешылі старога, пацешылі!» Хацеў заехаць да Вільні, але не атрымаў візы на ўезд“ (Лісты Ўладзіміра Жылкі да Антона Луцкевіча // Шляхам гадоў: Гісторыка—літаратурны зборнік. — Мн., 1994. С. 31—32).

С. 99. ...з гледзішча расейскага камунізму іх нельга назваць камуністамі. — Гісторыя камунізму, як сусьветнага, так і расейскага ў пры-

ватнасьці, выявіла парадокс, на першы пагляд — нават нечаканы: ізаляцыянісцкая палітыка камуністых няўхільна вядзе да зрастаньня іх з рознымі формамі нацыяналізму. Само сабою, расейскі камуністы—шавіністы ня можа прыхільна паставіцца да праўд нацыянальнае сьведомасьці ў беларусаў, нават, калі тыя беларусы прызнаюць усе фармальнасьці камуністычнае ідэалёгіі.

С. 100. ...на Беларускім унівэрсытэце ў Менску выкладалі расейскія моваведы, праф. Селішчаў... — Праф. А. Селішчаў ніколі ня значыўся ў штаце БДУ, аднак, імаверна — мог выкладаць. Прыкладам, нябожчыца Н. Ватацы апавядала, што паэтыку ў іх чытаў штатны Я. Барычэўскі, а тэорыю літаратуры — прыяжджалі выкладаць вучні В. Пераверзева з Масквы. (Сьпіс выкладнікаў можна спраўдзіць паводле тагачасных праграмаў, якія друкаваліся невялікімі брашурамі.)

С. 102. *Калі прадстаўнікі панства або места прылучаліся да беларускага адраджэнскага руху, яны ўліваліся ў беларускае сялянскае рэчышча, праціналіся ягонымі патрэбамі, тарнаваліся да ягонае мовы або яе пераймалі.* — Пр.: „Мы, Русь ісконная, цяпер воляй багоў саўсім у мужыцтва загнаны. І калі ёсьць між нас хто—небудзь не мужык, то ён, каб рускім быць, душой не крывіць, сысыці да халопства гэтага мае, язык яго — рускі, сваіх дзядоў і прадзедаў язык — прыяць, у гэтую ўвайсыці сярэдзіну, зь якой ён перад вякамі, у продках сваіх выйшаў“ (Савіч—Заблоцкі В. Письмы да М. П. Драгаманава // Беларуская літаратура XIX стагоддзя: Хрэстаматыя. — Мн., 1988. С. 313).

С. 105. *Гэтак А. Харэвіч у арт. „Беларуская мова як сацыяльна—клясавы раздражальнік“ пісаў...* — Маецца наўвеце артыкул: Харэвіч А. Беларуская мова як сацыяльна—клясавы раздражняльнік // Польша, 1927, № 1. С. 141—154.

С. 106. ...яна, як створаная не работніцкай і не сялянскай, але дваранскай інтэлігенцыяй ды з мовы царкоўна—славянскае пад уплывам штодзеннае расейскае гаворкі тых—жа дваран, далёкая ад расейскае мовы народнае. — Падобнае думкі на расейскую мову пільнаваліся й найаўтарытэтнейшыя расейскія лінгвісты, такія як А. Шахматаў, В. Вінаградаў, разам з прычэпчаньні з боку С. Абнорскага й Ф. Філіна мала пераконуюць. Яшчэ больш жорсткую пазыцыю займаў амэрыканскі славісты Б. Унбэгаўн. (Гл. пр.: Унбэгаўн Б. Русский литературный язык: Проблемы и задачи его изучения // Поэтика и стилистика русской литературы. — Ленинград, 1971. С. 329—333.) З найноўшых прац на гэтую тэму гл.: Успенский Б.А. Краткий очерк истории русского литературного языка (XI — XIX вв.). — Москва, 1994.

С. 108. ...наўтараў стэарызаваны Александровіч... — У 1938 г. паэт А. Александровіч быў арыштаваны й беспадстаўна асуджаны на 15 гадоў папраўча—працоўных лягераў, што быццам бы дало падставу да цвёрджаньня: „Цягнуў воўк — пацягнулі й воўка“.

Беларуская мова запраўды разьвівалася незалежна ад мовы расейскае, а вельмі часта й працілежна ёй. — У XI—XIII стагодзьдзях на землях, менаваных „усходнеславянскімі“, склалася сытуацыя дыглысіі. Аднак ужо ў часы Вялікага княства Літоўскага дыглысія пераходзіць у дзьвюхмоўе: паралельна з царкоўнаславянскай узьнікае беларуская літаратурная мова. Тым часам у расейцаў амаль да канца XVIII стагодзьдзя трывала дыглысія. Беларуская мова (як даўнейшая, так і сучасная) разьвівалася не на кніжнай, а на народнай аснове. Паміж старабеларускай і сучаснай беларускай мовамі няма такога разрыву, які ёсць паміж расейскай старажытнай і расейскай сучаснай. Аднак беларуская мова супраць расейскае куды менш унармаваная.

С. 110. *Праступкам ёсьцека і зьбіраньне матар’ялаў да вывучэньня беларускае мовы...* — Дыялекталягічныя дасьледзіны на Беларусі ўзнавіліся толькі ў павоенны час, найгрунтоўнейшым вынікам якіх справядліва лічыцца Дятл.

С. 113. *Не царкоўна-славянская мова ўплывала на беларускую ў XV—XVIII стагодзьдзях, але, наадварот, беларуская на царкоўна-славянскую...* — Зьяўленьне першых царкоўнаславянскіх граматык Л. Зізана і М. Сматрыцкага спрычынілася да кадыфікацыі кніжнае мовы. Менавіта беларуска-ўкраінская рэдакцыя царкоўнаславянскае мовы задамінавала ў славянскім сьвеце. У выніку гэтага ўплыву за норму царкоўнае мовы прызнаецца фрыкатыўны /h/ заміж старабаўтарскага й расейскага выбухнога [g], напісаньне *славяне* заміж *словање* й г.д. Яшчэ большы ўплыў беларускае мовы адчуваецца ў мове паэзіі, у С. Полацкага, інш. (Гл. падраб.: Успенский Б.А. Краткий очерк истории русского литературного языка. С. 54—114.)

С. 114. *...старая літаратурная мова была забытая...* — З пастановы сойму 1696 г. перапынілася традыцыя беларускае канцылярскае мовы, але яшчэ да гэтае пастановы, зь сярэдзіны XVII ст. пачынае разьвівацца літаратура нізавога барока, якая абапіралася на вусна-народную традыцыю. Таму гаварыць пра разрыў традыцыі — не выпадае, можна гаварыць толькі пра звужэньне сфэры ўплыву беларускае мовы. Мова твораў Д. Рудніцкага, К. Марашэўскага й М. Цяцёрскага ні ў чым не папушчае мове Я. Баршчэўскага, А. Рыпінскага, В. Дуніна-Марцінкевіча й інш., а ў нечым — нават перасягае яе.

С. 115. *...нат „ейны слоўнік і славатвор напалавіну царкоўна-славянскія...”* — Дакладныя статыстычныя падлікі ўскладняюцца з наступнае прычыны: „Адным з камянёў спатыкненьня ў расейскай лексыкалёгіі былі новыя царкоўнаславянскія словы, шчодр паўтвараньня ў XIX і XX стст. і дагэтуль яшчэ ўтвараньня“. (Унбегаун Б. Тамсама. С. 332.) Гл. таксама: Успенский Б. Тамсама. С. 184—190.

С. 118. *Мова тут пра пасуленьне колькіх учасьнікаў Навуковае канфэрэнцыі ў Менску 1926 г.* — За лацінку былі перш-наперш У.

Чаржынскі й П. Бузук, пэрспэктыву ў ёй бачылі В. Воўк-Левановіч ды Т. Імпэньнік. Асабліва палка бараніў лацінку Чаржынскі: „Рэфармаваць беларускую азбуку ў сапраўдным сэнсе гэтага слова можна толькі на аснове лацінкі. Сёньня дакладчык казаў, што лацінка не разьвязвае спрэчнай праблемы. Я кажу, што ў гэтым кірунку не працавалі, ці працавалі вельмі мала“ (Працы... С. 135).

С. 119. *„Лёсік у сваёй «Фанэтыцы» даводзіў...”* — Маецца наўвеце праца: Лёсік Я. Граматыка беларускае мовы: Фонэтыка. — Мн., 1926.

„...Цьвяткоў, рабіў даклады і друкаваў артыкулы на тэмы...” — Гл. пр.: Цьвяткоў Л. Некалькі слоў аб беларускім элемэнце ў польскай лексыцы // Працы... С. 403—417.

С. 121. *...С. Некрашэвіч у сваім артыкуле...* — Некрашэвіч С. Да пытаньня аб укладаньні слоўніка жывой беларускай мовы // Польша, 1925, № 5. С. 164—186. Тое самае і асобным выданьнем. (Мн., 1925).

Некаторыя новыя зьмены беларускае норматыўнае граматыкі й правапісу ў Беларускай ССР

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Беларускі зборнік“, 1957, Кніга 7, дзе падпісаны Я. Станкевіч.

Праблематыка гэтае рэцэнзіі паўтарае некаторыя ранейшыя аўтаравы працы.

С. 150. *...пісаць пабеларуску словы „рэвалюцыйныя”*... — Пр.: „Група слоў, народжаных рэвалюцыйнай эпохай (савет, балышавік, рэвалюцыя), у 1933 годзе не была падпарадкавана нашаму напісаньню. Такі крок даў магчымасьць рабіць самыя непажаданыя высновы, і ад яго адмовіліся ў новым праекце“ (Лужанін М. Магчымасці мовы (Нататкі на палях) // Збор твораў. У 4-х т. Т. 4. С. 525).

С. 153. *...ад дзеяслова ліць ёсьць хормы...* — Гл. зацем да с. 65.

...пабеларуску — варстатах... — Пр. заўвагу Я. Скрыгана да мовы рамана В. Коўтун пра Цётку: „Словы не таго, а сёньняшняга часу, на тым фоне яны фальшывяць. <...> ...сядзеў за вузкім станком — тады гаварылі *варштат*“ (Скрыган Я. Некалькі хвілін чужога жыцця. С. 340).

С. 154. *І тут маем: гаспадар: (дзьве часьці: гас і падар)...* — Гл. зацем да с. 628.

„Ненацісьненае з’ў першай частцы складаных слоў...” — Досьледы беларускіх лінгвістых зь лябараторыі экспэрымэнтальнай фанэтыкі паказалі, што ў беларускіх чатырохскладовых і даўжэйшых словах, дзе націск ссунуты на бераг, узьнікае яшчэ адзін, пабочны націск. (Гл.: Выгонная Л. Словы з пабочным націскам у беларускай літаратурнай мове // Беларуская лінгвістыка. 1986. Вып. 26; Яна ж. Фанетычныя асаблівасці шматскладовых слоў у беларускай мове // Тамсама. 1978. Вып. 14.)

Наагул, слова, усякі іншы адцінак маўленьня, які не перарываецца жадным спосабам — імкнецца да раўнамернага размеркавання націскаў згодна з законам рэгрэсійнае акцэнтае дысыміляцыі. У гэтым пляне традыцыйнае вершазнаўства й фанэтыка, якая вывучае гукавыя каскады, мусяць станавіць сабою адну навуку. (Гл.: Пацюпа Ю. Страла Ээнона: Рытмалёгічны трактат // ARCHE, 2004, № 5. С. 262—319.)

С. 155. ...*i шмат болей пашыраныя -эм, -ем.* — Паводле Датл. (№ 150) абсяг, які абымаюць формы на *-эм, -ем* — ня надта вялікі: толькі заходняя частка Горадзеншчыны ды Берасцейшчына, дзе дамінуюць формы на *-эм*, рэшты тэрыторыі Беларусі займаюць формы *-ом, -ём (бяром, дадём)* — на поўначы, ці — *-ом (бяром, дадом)* — на поўдні. Аднак страта гэтых формаў для мовы літаратурнай непажаданая. Наагул, імаверна можна дапусьціць, што ў даўнейшыя часы яны мелі куды шырэйшы арэал, які варта было б спраўдзіць на падставе літаратурных помнікаў рознае пары.

Пр.: „У існуючым правапісе дзеясловаў мы лічым неабходным зьмяніць 73-е правіла, якое парушае граматычны лад беларускай мовы, ці, ува ўсякім разе, яе цэнтральнай гаворкі. Паводле гэтага правіла, у цяперашнім часе множнага ліку трэба пісаць *бярэм, кладзем, бярэце, кладзеце*. Гэта дыялектная форма неўласьціва цэнтральнай гаворцы, якая лягла ў аснову беларускай літаратурнай мовы, мовы Янкі Купалы і Якуба Коласа. Для абвеснага ладу дзеясловаў у цэнтральнай гаворцы *бярэм, кладзем, бярэце, кладзеце* зьяўляецца формай заганнага ладу, а не абвеснага. Укладальнікі існуючага правапісу сталі на няправільны шлях, аддаўшы перавагу дыялектнай форме“ (Крапіва К. Пытанні беларускага правапісу // Збор твораў. Т. 2. С. 530).

„Важнае ўдакладненьне робіць пастанова ў адносінах асабовых канчаткаў дзеясловаў абвеснага ладу цяперашняга часу першага спражэньня. У беларускай граматыцы да гэтага часу не разрозьніваліся формы абвеснага й заганнага ладу ў першай асобе множнага ліку. Форма *бярэм, нясем* — літаратурная форма заганнага ладу — прысвойвалася на вузка дыялектнай падставе й абвеснаму ладу. А між тым жывая беларуская мова мае свае асобныя канчаткі для абвеснага ладу — гэта канчаткі *-ом, -ём: бяром, нясём*. Яны распаўсюджаны, як сьведчаць дыялектолягі, амаль на ўсёй тэрыторыі рэспублікі“ (Лобан М. Новае ў беларускім правапісе // Літаратура і мастацтва, 1957, 1 чэрв.).

Узьнікае пытаньне, раз савецкія „прарабы“ так рупіліся пра форму заганнага ладу на *-це, -эце*, чаму ж яе не ўзнавілі, яна ж паводле Крапівы таксама ўласьцівая сярэднебеларускім гаворкам? (Гл. зацем да с. 94.)

С. 156. ..., *рашыў увесьці“ зам. „пастанавіў увесьці“* ... — Гл. зацем да с. 591.

Аканьне ў скланеньню назоўных імёнаў

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Родная мова“, 1930, № 3—4, дзе падпісаны *Д-р П. Вайцюлевіч*. Пры перадруку не адлюстроўваюцца асобныя графічныя і правапісныя асаблівасьці арыгіналу: *j* замененае на *й*; напісаньне *ji* перадаецца як *i*.

Дзеля абароны беларускага языка

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Нёман“, 1932, № 2, дзе падпісаны *Д-р Я. Станкевіч*.

С. 161. „*Да вымовы й правапісу чужых словаў*“ — Гл. с. 174—185 нашага выданьня.

С. 162. ...*у літаратурнай мове балей адпавядае хворма другая*. — Гл. зацем да с. 70.

Ніхто не кіраваўся збліжэньням ці аддаленьням ад мовы маскоўскае... — Пр. зацем да с. 585.

С. 163. *Пайменна: дн пераходзе ў нн у мове расейскай...* — Гэта яшчэ нічога ня сьведчыць пра мову беларускую. Насамрэч шмат у якіх беларускіх гаворках, асабліва паўднёва-заходняга дыялекту, такая зьява, як *анна* ‘адна’, *ронны* ‘родны’ назіраецца. (Гл.: Датл. № 60.)

..., *Родная мова“*, бал. 167—168... — Гл. с. 43—72 нашага выданьня.

..., *Родная мова“*, бал. 88—89... — Гл. с. 43—72 нашага выданьня.

..., *Родная мова“*, бал. 139—142... — Гл. с. 43—72 нашага выданьня.

Адказ маім „крытыкам“

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Нёман“, 1932, № 4, дзе падпісаны *Д-р Я. Станкевіч*.

С. 171. ...*інтэлігенца не стварае жаднае, а прычынае ад народнае мовы...* — У ісьце так. Станкевічава цьверджаньне згоднае з нэаграматызмам і адваротнае марызму. Калі ж гаварыць пра ўплыў інтэлігенцыі на мову, дык адпрэчыць яго зусім — нельга. Інтэлігенцыя часцей за ўсё псуе мову, робіць яе грувасткай, разумавальнай і маластраўнай. Але безь яе ўдзелу абысьціся таксама нельга. Дык застаецца адно — вучыцца ў народнага маўленьня „праўды мовы“, як гэта й рабіў Я. Станкевіч.

С. 172. *Можна падумаць, што ёкаясь „хрысьціянская“ мова.* — Некалі абожаньне якой-коlechы мовы, скажам, царкоўнаславянскай, расейскі філёляг С. Аверынцаў назваў *балвахвальствам*, нетыповым для хрысьціянства, хоць зусім інакш думаюць мусульмане, для якіх Каран запісаны ў небе й менавіта па-арабску.

...ці можна іх ужываць у значэнню поўных... — Гл. працу „Хрышчоныя імёны вялікалітоўскія (беларускія)“, с. 536—575 нашага выдання.

Да вымовы й правапісу чужых словаў

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Родная мова“, 1930, № 1—2, 3—4, дзе падпісаны *Д-р Я. Станкевіч*. Пры перадруку не адлюстроўваюцца асобныя графічныя і правапісныя асаблівасці арыгіналу: *j* замененае на *й*; напісаньне *ji* перадаецца як *i*.

С. 175. Нямецкае **й** перадаецца ў беларускай мове пераз **і** (**ы**). — У савецкай традыцыі прынялася транскрыпцыя праз *y* (*Брукнэр*).

С. 178. ...у мове яе яшчэ замала беларускага псыхалёгізму... — За гэтай, крыху нязвыклай для нашага часу, фразалёгіяй праглядае выяўны ўплыў на Я. Станкевіча ідэяў нэаграматызму, Г. Паўль, адзін з заснаваньнікаў памянёнае школы пісаў: „Псыхічны элемент ёсьць найістотнейшым чыннікам у кожным руху культуры, каля якога ўсё круціцца, і таму псыхалёгія ёсьць найважнейшым падкладам усякае навукі аб культуры, узятай у найвышэйшым сэнсе“ (Paul H. Prinzipien der Sprachgeschichte. — Leipzig, 1909. S. 6).

С. 179. ...на канцы маем 1) **-ля, -ня, -ся, -ца**... — Да прыкладаў Я. Станкевіча можна дадаць, што ў в. Дамэйкі на Лідчыне дагэтуль кажуць: *колёні* (пад уплывам польскае мовы — праз *o*), *кампаня, піво-ня, сыбіля, бібля*. Аднак даволі спрэчным можа быць вымаўленьне пазычаных словаў з асноваю на *ц*, скажам, у тых жа Дамэйках бытуе: *міліця, настурця, апараця, рапараця*. Гэтаксама пісалі й на пачатку XX ст. у беларускіх газетах: *Сама язда дэпутатаў да Выбаргу разьясьніла цёмным мужыком, што значыць констытуця* (Наша Доля, 1906, 1 вер.). *Ходзяць весьці, што казакоў прыслалі на помач паліці* (Наша Доля, 1906, 20 вер.). Шэраг аўтараў імітавалі народную мову якраз паводле Станкевічавай мадэлі: *Прахор стаў расказваць, і толькі дзела дайшло да лапарацы, як тут знайшоўся адзін знаток, як гэту лапарацу робяць* (Аліпенчык). — *Цэлымі тыднямі працуюць людзі ў дварэ для енаральнай параніцы* (З. Бядуля).

...барлінка з — бэрлінка (род баркі, відавочна, конструцыя, перанятая у Бэрліне)... — Паводле Этсл. — версія А. Брыкнэра, Ключэ. Іншыя этымалёгіі — ад старабеларускага *берла* ‘жэзла, кій’.

Да правапісу чужых словаў

Тэкст друкуецца паводле газеты „Бацькаўшчына“, 1956, № 20, 28, дзе падпісаны *Я. Станкевіч*.

Беларускія хормы грэцкіх спакменьнікаў на **-іос**, лацінскіх на **-іус** і пад.

Тэкст друкуецца паводле газеты „Бацькаўшчына“, 1956, № 33, дзе падпісаны *Я. Станкевіч*.

W ci V?

Тэкст друкуецца паводле газеты „Biełaruskaja Krynica“, 1926, № 26, дзе падпісаны *Dr. J. Stankievič*. Пры перадруку былі зробленыя нязначныя пунктуацыйныя і артаграфічныя зьмены.

С. 196. ...у беларускай мове нямашака гук V лябіяльнага (вусьнянага)... — У сучаснай беларускай мове ёсьць губна-зубны [v] (у словах *вішня, вера, вясна*) і губна-губны [w] (у словах *вочы, возера, вушы, вуліца*).

Гук „г“ у беларускай мове

Тэкст друкуецца паводле газеты „Бацькаўшчына“, 1956, № 33, дзе падпісаны *Я. Станкевіч*.

Прыстаўное „в“ у мове беларускай

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Запісы БІНІМ“, 1963, Кніга 2, дзе падпісаны *Праф. Я. Станкевіч*. Гэты артыкул ёсьць дапрацаванай рэдакцый аўтаравага артыкулу „Прыстаўное *у* у беларускай мове“ („Родная мова“, 1930, № 3—4). Прыводзім яго цалкам.

Прыстаўное *у* у беларускай мове

Кожнаму адразу кідаецца ў вочы, што да *пачынаючых склад* самага-каў у беларускай мове часта прыстаўляецца *у* (в). Б. Тарашкевіч у сваёй граматыцы гэтае *у* (в) заве прыдыхальным (бал. 117 выдання 1929 г.). Разглядае яго й Я. Карскі (Белорусы, II, 1, бал. 426—428 і 420—422). Наагул, гэтая зьява ў беларускай мове вельмі ведамая, каб трэба было яе даводзіць.

Але дагэтуль не ўстаноўлена точна, перад якімі самагаўкамі і пры якіх варунках прыстаўное *у* (в) у беларускай мове зьяўляецца. Б. Тарашкевіч (ibid.) кажа: „Калі слова пачынаецца з галосных *а, о, у* або *э*, то перад ім можа стаяць *прыдыханьне в* або *г*: вока, востры, вуха, вугаль, вуліца, гэты, гарэх“. З гэтага „правіла“ Тарашкевічавага мы не даведемся, перад якімі самагаўкамі бывае *у* (в), а перад якімі *h* (г); з пры-

ведзеных ім прыкладаў можна падумаць, што *u* (*в*) бывае перад *o*, *и* (*у*), а *h* (*г*) перад *e* (*э*), *a*. Апрача таго, Б. Тарашкевіч кажа, што „можа стаяць *прыдыханьне*“, значыць, выходзіць, што можа й не стаяць, а тымчасам нідзе жадны Беларус ня скажа „узкі“, „уліца“, „ока“ й пад. Аб прыстаўным *u* (*у*) у сярэдзіне слова Б. Тарашкевіч кажа: „Аб «прыдыханьні» ў сярэдзіне слова гл. § 77“ (ibid.) А тымчасам аб гэтым нічагусенькі не знаходзім у § 77; праўда, крышку аб гэтым ё ў § 80, дзе кажацца: „Складовае (доўгае) *u* ніколі не стаіць беспасярэдна пасьле галоснага, хіба толькі ў выклічніку *ау!* і ў рэдкіх чужаземных словах, напр., Тадэуш. Заўсёды *u* або скарачаецца на *ў*, або аддзяляецца ад папярэдняга галоснага «прыдыханьнем» *в*: сяброўка, цівун, аблавухі, аўтар, аэронаўт“. Аб прыстаўным *в* перад *o* ў сярэдзіне слова ў Б. Тарашкевіча нічога не знаходзім.

Я. Карскі (II, 1. 426) кажа: „Господствует приставочный *в* в белорусском наречии: в нем перед каждым начальным *o*, а иногда и перед *u* может развиваться *в*“. Тут таксама „*может* развиваться“. Няма ведама так-жа, ці Я. Карскі мае наўвеце этымолёгічнае *o*, ці толькі *o* націсьненеае. На бал. 427 (ibid.) Я. Карскі прыводзе прыклады прыстаўнога *в* у сярэдзіне слова.

Дык разгледзім, перад якімі самагукамі, пачынаючымі склад, бывае *в* у беларускай мове заўсёды.

Прыстаўное u (в) перад u (у) з прсл. р. Успомнем словы з *u* на пачатку складу на месцу прсл. *р*: вусы, вусаты, вузёл, вузлаваты, вугол, вугольны, вугаль, вугальле, вугальны, вудá, вудзіць, вудзільо́, вудáль, вуж, вужака, вужачы, вужыны, вузкі, вузкаваты, вузіць, вузіня, вугор, вуграваты, вутлы (глянь у Я. Купалы ў „Раськіданым гнязьдзе“), павук, павукоў, павучыньне.

Менаваныя словы агульна-ведамыя (апрача мо’ „вутлы“), дзеля таго нямаш патрэбы прыводзіць месца іхняга ўжываньня або запісу.

Кожнаму ясна, што *u* ў менаваных словах з праславянскага *р*, бо ў польскай мове маем у гэных словах *q*, *ę* (*wąsy*, *węzeł*). У прыведзеных прыкладах *в* ё перад *у* як націсьненым, так і ненацісьненым, як на пачатку, так і ў сярэдзіне слова.

Колькі-бы мы ня бралі словаў з *u* з прсл. *р* на пачатку слова ці складу, заўсёды перад ім будзем меці *в*.

Прыстаўное v (в) перад u (у), адпавядаючым u (у) праславянскаму. Перад націсьненым *u* (*у*) старым, пачынаючым склад, заўсёды знаходзім *в*. Прыкл.: вуха, вун (паказальнае прыслоўе), вусны, вуліца, вутка, навука, вуча, вучыць (3-ая ас.), вучаньнік, вулей (з ранейшага „вуль“, зн. раней было *u* націсьненеае), а такжа ў словах, узяздзеных з чужых моваў: Навум, цівун, вунія. Перад старым *u* ненацісьненым у вадных прыпадках бывае *в*, а ў другіх не. Побач з — вучыць (*inf.*),

навучыць, вучыцель, вупаты, вугналь маем — наўчыць, наўчоны, добры ўчынак, на ўме (у прыказі „Што каму на ўме, той тое даўбе“), услон, ураднік.

Дык можам сказаць, што перад націсьненым *u* на пачатку складу заўсёды бывае прыстаўное *в*, а перад *u* ненацісьненым прыстаўное *в* бывае толькі ў некаторых прыпадках. Ведама, што пачынаючае склад ненацісьненеае *u* па самагуку пярэдняга слова або складу заўсёды пярэйдзе ў ў нескладовае (яны ўмеюць, да ўрадніка, наўчоны).

Прыстаўное v (в) перад o. Перад націсьненым *o* на пачатку слова або складу бывае прыстаўное *в*: вока, вочны, вочнік, выдавочна, восень, возера, вась (у калёсах), во, вась (прыслоўе), Волька (імя), воспа, вот-рубцы, волава, восець, вожык, воддаль, вожыг, слоўнік Насовічаў, войкала (во калі Бог даў войкалу) ibid., войкаць ibid., воміга ib., вопадзь ib., вопрамець ib., вочат ib., водгульце, слоўнік Байкоў і Некрашэвічаў, вобак (прыслоўе) ib., а таксама ў словах, узяздзеных з чужых моваў — півоня, Лявон, Сілівон, Ларывон, Радзівон і г.д.; якое-бы мы слова не ўзялі, заўсёды перад націсьненым *o* на пачатку слова будзе *в*. Праўда, у Насовіча ё колькі слоў з націсьненым *o* на пачатку слова бяз *в*, але гэныя словы, бяссумлеву, зьявіліся з прычыны недагляду пры запісах. Гэтак у Насовіча маем „обліў“, а ў Байкова й Некрашэвіча „вобліў“, „обліг“ (пісьменнае забавязаньне) Нас., як слова чужое і, можа, надаў-на перанятае магло быць чутэе ў чужой вымове, обак, обач, огнік, ойчанька, окліп, опадзь, оцэт у Насовіча знаходзім адначасна із *в* на пачатку, значыцца, адныя запісалі так, як чулі пабеларуску, а другія, як вымаўляецца парасейску; одпуст, оргіч, оченно¹, опуст, бяссумлеву, былі запісаныя ў чужой вымове.

Словы, ня маючыя *в* перад *а* зь ненацісьненага *o*, дастаюць *в* перад *o* націсьненым, калі яно зьявіцца пры зьмене слова. Прыкл.: у вадз. л. маем асва, асвы, асьве і г.д., але ў мн. л. — восвы, восваў і г.д.; ацец, айца, айцу, айцове і пад., але ў клічным скл. адз. л. войча, ласкавае войчанька Нас.; адзін, аднаго, аднаму і г.д., але калі пасья пярэчаньня *ні* націск пераходзе на адзін склад наперад, дык маем — *ні* водзін, *ні* водны, *ані* водны, *ні* воднага, *ні* воднае і г.д.; абады й вобад Нас. Навет адна й тая самая хворма аднаго слова ў залежнасьці ад націску мае то *а* бяз *в*, то *во*: воблак і Нас. і аблок і; вобраз і абраз, абразы, абодва прыклады з Насовіча; войчым Нас., Байкоў і Некр. і айчым Байкоў і Некрашэвіч; осець (чытай — асець) Нас. і восець, запісаў я ў Арлянятах, Краўское вол. Ашм. пав. Розніца ў націску ў такіх прыпадках залежыць ад асаблівасьцяў дыялектычных альбо ад чужога ўплыву. Тое самае бывае ў словах аднакарэнных: апрапіха, апрапацца, апраптацца,

¹ У таго-ж Насовіча ё й „вочэнна“.

але вопратка; агонь, але вогнік Нас., вогнішча *ibid.*; адзёр Байкоў і Некр., але водрык Нас., водра; аглядацца, але воглядка, абувацца, але вобуй, апчупаваць, але вопчупкам, азірацца, але возірк Байкоў і Некр., акладаць і вокладка *ibid.*, адгукнуцца і водгук *ib.*

Із звышсказанага відаць, што перад націсьненым *о*, пачынаючым склад, *заўсёды* ё прыстаўное *в*.

Але ў звышпрыведзеных прыкладах перад *о* ненацісьненым ці — правільней — перад *а* зь ненацісьненага *о* прыстаўнога *в* нямашака. У слоўніку Насовічавым на 2270 (прыблізна) слоў, што пачынаюцца з *а* зь ненацісьненага *о* (бал. 344—389 ды 62—67) ё прыстаўное *в* толькі ў 22-х. Разгледзім гэныя 22 словы: ваблчок 62. Як відаць з прыведзенага прыкладу („сядзь у ваблчку“), *в* перад *а* ў гэтым слове магло ўзьнікнуць ад прыйма *у*, аб чым ніжэй, вайстрэньне 63, вайстрыць *ib.*, вайструсьнік *ib.*, вастрыня 67, вастрыць *ib.*, вастрыцца *ib.*, вастрагон *ib.*, вастрэць *ib.*, ваструсьнік *ib.* Але ў тым-жа слоўніку знаходзім (бал. 370) бяз *в*: астрабрамскі, астравокі, астрагон, астракол, астрыня. Дык астануцца толькі — вайстрэньне, вайстрыць, вайструсьнік (або тыя-ж словы бяз *й*), вастрэць, у каторых будзем мець *в* перад *а* на месцу ненацісьненага *о*, а ў іншых словах гэтага караня *в* перад *а* зьявілася ў слоўніку пэўне як рэзультат уплыву на запісавальніка тых словаў аднакарэнных, у каторых прыстаўное *в* ё перад *о* націсьненым. Вакенніца, вакно, ваконка, ваконьніца, ваконца, вакопшча (усі на бал. 64); некаторыя зь менаваных словаў полёнізмы й маскалізмы, але гэта ня мае значэння пры разгляданым пытаньні. Але ў тым-жа слоўніку ё — акенніца 361, акеннічны 362, з чаго можам даведацца, што ў вымове народнай мусіць быць і — аконьніца, аконца, акно, гэтую вымову я асабіста чуў, хоць можна дапусьціць, што ў некаторых мясцовасьцях скажучь гэтыя 3 словы й з *в* пад уплывам мн. л. *вокны*. Валавянік 64, валавяны 64. Адылі ў тым-жа слоўніку на бал. 363 маем — алавянік (алавяная судзіна), алавянічак, алавянка, алавяньнік (майстра алавянага судзьдзя), дык і „валавяны“, „валавянік“ трэба выясьніць так, як выпэй выясьнена „вастрыня“ і пад. Таксама ў слоўніку Насовічавым знаходзім — васеншчына 67 і асеншчына 367. У вообак і водаль (бал. 66) маем не вообак і водаль, але двугук (дыфтонг).

Як можна было бачыць, калі слова з *в* перад націсьненым *о*, мяняючы хворму мяняе й націск, дык перад *а* зь ненацісьненага *о* траха (блізу) заўсёды ня бывае *в*. Прывяду яшчэ колькі прыкладаў: воўцы Нас., авец *ib.*, воўцам *ib.* Таксама ў ваднакарэнных: воспа, але асьпянік (хто прыпчэплное воспу) Нас. 369, асьпяны *ib.*, вольха, але альховы, альхоўка, Альшаны (местачка, Апш. п.), альшэўнік, алепнік, восем, восьмы, але асьміна, асьмінанцаць, асьмідзсят; восень, восенскі, але асеньні; Ворша Байкоў і Некр., але аршанскі; возера й азярцо і пад.

Значыцца, перад *а* зь ненацісьненага *о* на пачатку слова або складу прыстаўное *в* бывае вельмі рэдка.

Нельга прывесці жаднага прыкладу, каб прыстаўное *в* было перад *а* этымолёгічным (а не паўстальным зь ненацісьненага *о*). Перад усякім *а* на пачатку слова бывае прыстаўное *в* па прымені *у*, *ў*, але аб гэтым ніжэй.

Граматычнае правіла практычнае будзе гэт'кае: перад пачынаючымі склад націсьненымі *у*, *о*, заўсёды ё прыстаўное *в* (вусы, павук, вушы, навука, вока, Лявон); перад пачынаючым склад ненацісьненым *у* ў вадных словах бывае прыстаўное *в* (вужака, вучыцель, вушак), а ў другіх замест у маем *ў* нескладовае (ня ўмеє, наўчоны, нашыя ўчынкi); калі перад словам няма прыйма або прыстаўкі *у*, *ў*, дык перад *а* бывае прыстаўное *в* вельмі рэдка. Можна толькі з практыкі даведацца, у якіх словах ненацісьненае *у* мае перад сабою прыстаўное *в*, а ў якіх пераходзіць у *ў* нескладовае, а таксама ў якіх словах *а* зь ненацісьненага *о* мае перад сабою *в* прыстаўное.

Прыстаўное *в* (*в*) па прымені *у*, *ў*

Я. Карскі кажа: „Калі прымені *у*, што паўстала ў ведамым палажэньню з *в* = *ў*, прыходзіцца стаяць перад *о* або *ы* (а напару *у* і навет зрадка перад іншымі самагукамі), дык яно разьвівае пасля сябе другое *в*, каторае зьяўляецца такім парадкам быццам прыстаўным перад наступным самагукам (увадно, увайшоў, увусі)“ (Белор. II. 1. 420).

Адылі з гэтым ня зусім можна згадзіцца.

Наўперад трэба зацеміць, што перад пачатным у прыйма *у* ня можа разьвіваць *в*, бо, як было паказана выпэй, пачатнае націсьненае *у* заўсёды, незалежна ад прыйма *у*, мае перад сабою *в*, а пачатнае *у* ненацісьненае йзноў або мае перад сабою *в* або пярэйдзе ў *ў* нескладовае.

Перад *ы* яшчэ ў праславянскай мове зьявілася прыстаўное *в*, дык, будучы даўно прыстаўленым, ня можа цяпер яшчэ раз прыстаўляцца перад *ы* па прымені *у*.

Што датыча такіх прыводжаных Я. Карскім прыкладаў, як — увосьне, увапскове (у Вапскове, у Пскове), ува ўсіх 421, дык на пачатку прыведзеных словаў перад прыймам *у* жаднага самагуку ніколі ня было. Як ведама, калі ў вадным складзе *ь*, *ь* занік, дык у папярэднім складзе таго самога слова або ў прымені на месцу *ь*, *ь* маем поўны самагук (у беларускай мове звычайна *о*, *е*). Праўда, у беларускай мове прыйма або прыстаўка *ў* з *в* рэдка рэагуе на занік еру (*ь* або *ь*) у наступным складзе, але калі рэагуе, дык тады маем *уво*, *ўво*. Таксама ў прыведзеных Я. Карскім прыкладах, як — *увыйду*, *ы* маем з праясьнелага *ь* (**vyjь*—), бо ў беларускай мове *ь* у прыстаўках перад *ь* пераходзе ў *ы* таксама, як у прыкметах (зыйдзе, надыйдзе, падыйдзе з **vyjьdetь* і г.д., як новы з новы з **novyь*); *о* (*а*) у *увайду* іншых дыялектаў маем пад уплывам аналёгіі *найду*, *дайду*.

Чаму, аднак, перад складам із заніклым ерам (*ь*, *ь*) маем *уво* (*ува*), *ўво* (*ўва*), а ня *ўо* (*ўа*)? Разглядае прыйма мае то хворму *у* (па сугуку папярэдняга слова), то *ў* (па самагуку папярэдняга слова). З другога

боку, само ў складаецца з элементу *у* й *в*. Гэтыя дзье прычыны й учынілі раздваенне ў на *ув*, бо толькі ў (а ня *у*) магло рэагаваць на занік еру ў наступным складзе. Пачатак гэтаму раздваенню мусіць быў зроблены ў тых прыпадках, калі разглядае прыйма стаяла па сугуку папярэдняга слова, бо ў таковым палажэнню, каб зарэагаваць на занік еру, яно патрабавала вымаўляцца як ў або *в*, але па сугуку папярэдняга слова мусіла вымаўляцца як *у*, і вось тады пры дзеянню дзвюх менаваных прычынаў мусіла з’явіцца *ув*. Ведама, як кожнае *у*, так і *у ў* *уво* па самагуку пярэдняга слова пераходзе ў ў (*ўво*, *ўва*).

Дык *уво* (*ува*) у такіх прыпадках як — *уво сьне*, *ува ўсіх*, *увыйдзе* нічога ня мае супольнага з *в* прыстаўным у прыпадках — у вадным, у вабед і г.д.

Пасля прыйма *у* або ў маем прыстаўное *в* перад *а*. Прыкл.: агонь, на агні, але — у вагні, адзежа, на адзежы, але — у вадзежы, авёс — у ваўсе, азярод — у вазяродзе і г.д. Мноства прыкладаў прыводзе Я. Карскі (II, 1. 421—422).

Ня толькі пасля прыйма *у* маем прыстаўное *в* перад *а* зь ненацісненага *о*, як у менаваных прыкладах, але й перад *а* этымолёгічным. Напр.: Адам, але — у Вадама, Абрам — у Вабрама (у Вабрама новыя боты), Аляксандра — у Валяксандры (быў у Валяксандры), Антон — у Вантона (кніга ў Вантона). Як відаць з прыведзеных прыкладаў, ня толькі просьле прыйма *у* з *в*, але й просьле у старога перад пачатным *а* зьяўляецца прыстаўное *в*.

Б. Тарашкевіч (§ 83 Граматыкі выд. 1929 г.) думае, што адно просьле прыйма *у* перад *а* зьяўляецца прыстаўное *в* (дом у вагні), але просьле ў не (нешта сквірэла ў агні)². Гэтак і я раней думаў (гл. „Бел. правапіс“ 1921 г.), пакуль не зрабіў дасьледаваньня.

Зрабіў я дасьледаваньне на сту першых балонках кніжкі А. Сержпуюскага „Казкі і апавяданьні Беларусаў з Слуцкага павету“. На разгледжаных сту балонках я знайшоў: 1) просьле прыйма *у* ці, начай кажучы, калі гэтае прыйма стаіць па сугуку ці нескладовым ў, й пярэдняга слова, 4 прыклады з *в* перад *а*: вось у вадным боццы³ 4, Быў у ваднаго чалавека 5, зірнуў ён у вадзін вугол 23, мужык у вагародзе 29 і 3 бяз *в*: маёнтак у аднаго пана 38, у аднаго 64 (па пункце), Пайшоў дзед у алёс 93; 2) просьле ў ці інакш, калі прыйма стаіць па самагуку пярэдняга слова, 10 прыкладаў з *в* перад *а*: зайшлі ў вадну 9, служыў сабе ў ваднаго 16, тамжа ў вагародзе 29, закінуць яго ў вагароды 61, то ў вадзін 65, яны ў вадзін голас 69, усе ў вадным 65, як сьвіньня ў вагарод 71, гэ ў вадным 72, пабеглі ў валёс 73 і 5 прыкладаў бяз *в*: зайшлі яшчэ ў адну 8, аслабелі ў аднаго чалавека каровы 21, баскае баба ў абалонку 81, былі ў аднаго 85, ухозяць яны ў адну вёску 88.

² У першай рэдакцы свае граматыкі Б. Тарашкевіч аб прыстаўным *в* просьле прыйма *у*, ў не ўспамінае.

³ Апрача разглядае асаблівасьці, усё пішу паводле прынятага правапісу, лічбы паказваюць балонкі.

З прыведзеных прыкладаў відаць, што аднолькава, як па прыймені *у*, так і ў нескладовым, зьяўляецца перад пачатным *а* прыстаўное *в*.

Прыпадкі без прыстаўнога *в* бяссумлеву зьявіліся з прычыны недагляду запісавальніка.

Калі па прыстаўцы *у*, ў стаіць *а*, дык перад ім таксама будзе прыстаўное *в*. Прыкл.: як—бы ўвасабленьням У. Дзяржынскі, Выпісы зь бел. літ., бал. 154, хмара фантазій поэты ўвасабляецца ў вобразе панурае, вялізнае жывёлы М. Пятуховіч, Нарысы гіст. бел. літ., 199., а ўвасоблены Я. Колас у літ. крытыцы, 77, якія ўвасоблены ibid., 83.

Як было паказана вышэй, і перад пачатным *а* собскіх імёнаў просьле прыйма *у*, ў ё прыстаўное *в* (у Вадама, у Вамэрыцы), аднак, каб не зьмяняць на пісьме выгляду собскіх імёнаў, ляпей перад пачатным *а* собскіх імёнаў па прыймені *у*, ў ня пісаць (але казаць) прыстаўнога *в* (у Адама, у Амэрыцы).

Практычнае правіла было—б гэткае: Па прыймені *у*, ў на пачатку слова бывае перад *а* прыстаўное *в* (у ваўсе, палена ў вагні); хоць па прыймені *у*, ў прыстаўное *в* вымаўляецца й у собскіх імёнах (у Вадама), але ў собскіх імёнах яно ня пішацца (у Адама, былі ў Амэрыцы).

Апрача беларускае мовы, прыстаўное *в* (*в*) маюць:

- 1) перад *и* (*у*): верхня-лужыцкасэрбская мова (*vičič, vuchō*), палабская (*veul*), кашубская (*vud, vukleja*), дыялекттычна прыстаўное *в* (*в*) перад *и* (кір. *у*) мае славенская мова ў штырскім нарэччу (*vud, vul*), сэрбахарвацкая ў кайкаўскім нарэччу (*vučenik*);
- 2) перад *р* польская мова (*waśy, wazki*);
- 3) у ўкраінскай мове ё прыстаўное *в* толькі перад *о* закрытым, каторае сталася такім з прычыны заніку еру ў наступным складзе (*він з вон з вонь*) і
- 4) у расейскай і баўгарскай мове няма ані прыстаўнога *в* (*в*), ані прыстаўнога *h* (*з*)⁴.

Як добра кажа Пр. Лянг, падобны падзел быў паміж менаванымі мовамі ўжэ тады, калі яны былі яшчэ дыялектамі мовы праславянскае.

Гісторыя гэтага зьявішча была бaley меней гэткая. Яшчэ з мовы праіндоэўропэйскае праславянская мова дастала прыстаўное *в* перад *ы*, *ь* (*и*, *й*), тады, калі пярэдняе слова канчалася на *и*, *й*. Узьнікнуўшы ў сказным злучэнню („*sandhi*“), гэты прыстаўны гук стаў у праславянскай мове ўжывацца перад кожным пачатным *ь*, *ы*. Вельмі магчыма, што таксама ў цэлай праславянскай мове быў прыстаўны *в* перад пачатным *р*, *и* (кір. *у*), *о* па *и* (кір. *у*), *ь* папярэдняга слова, а пасля ў вадных дыялектах загальніўся — стаў ужывацца перад кожным пачатным *р*, *и*

⁴ Pr. Lang, Náslavné *u* a jeho prothese v slovanštině. Sborník filologický I. 1910. 175—189.

(кір. у), альбо о, альбо ўсімі трыма⁵, а ў другіх дыялектах перастаў ужывацца і перад тымі пачатнымі *р, и* (кір. у), *о*, каторыя стаялі па *и* (кір. у), ь папярэдняга слова.

Як мы бачылі вышэй, у беларускай мове перад *а* зь ненацісьненага *о* такжа ня рэдка перад ненацісьненым *и* (кір. у) няма прыстаўнога *в*. Гэтак відавочна было й тады, калі беларуская мова была дыялектам праславянскае мовы, бо трудна дапусьціць, каб прыстаўное *в* менаваных прыпадкаў адпала ў пазьнейшыя часы беларускае мовы. Асабліва гэта было немагчымым дзеля таго, што навет перад пачатным *а* этымолёгічным па прымені *и, ъ* (у, ў) у беларускай мове зьявілася прыстаўное *в*. Дык немагчыма дапусьціць двух працілежных кірункаў у ваднэй і тэй самой зьяве.

Што-ж за прычына была, што ў беларускім дыялекце праславянскае мовы ненацісьненое *о, и* (у) ня мелі прыстаўнога *в*? Прычыны трэба глядзець у васаблівасьцях беларускае мовы, а пайменна, што ненацісьненое *о* пераходзе ў *а*, а пачынаючае склад ненацісьненое у пераходзе ў ў нескладовае. Як агульна прызнаецца, ненацісьненое *о* спачатку рэдукавалася, а паслей тый рэдукаваны гук перайшоў у *а*. Вось-жа гэты рэдукаваны гук ізь ненацісьненага *о* мусім дапусьціць у беларускім (так сама, як і ў славенскім) дыялекце праславянскае мовы. Відавочна такжа, ненацісьненое пачатнае у мела ў тую-ж пару беларускае мовы некаторы характар, прыбліжаючы яго да ў нескладовага.

Вельмі магчыма, што спачатна перад кожным пачатным у ненацісьненым ня было прыстаўнога *в*, але паслей яно ў некаторых прыпадках зьявілася па аналёгіі пад уплывам *ву* з *у*.

Не па прымені *у, ў* перад *а* зь ненацісьненага *о* зьявілася прыстаўное *в* бяссумлеву па аналёгіі тых аднакарэнных словаў, дзе *в* стаіць перад *о* націсьненым.

Ё група словаў, каторыя ў мовах беларускай, украінскай і расейскай пачынаюцца на *о*, а ў іншых славянскіх мовах на *ѡе*. Прыкл.: *белар.* адзін, возера, *укр.* оден, озеро, *рас.* один, озеро, а *пол., чэс., баўг.* і інш. *jeden, jezero, jezero*.

Большасьць расейскіх філёлёгаў выясьняла, што быццам праславянскае пачатнае *je* — за дапушчанае імі „праускае пары“ перайшло ў *о*. Адылі іншыя філёлёгі паказалі, што словы з пачатным *je* ё такжа ў мовах беларускай, украінскай і расейскай, як, з другога боку, у іншых славянскіх мовах ё словы з пачатным *о*. Далей Г. Ёльлінскі ў вартыкуле

⁵ Пашпырўшыся перад пачатнымі *и, р, о*, прыстаўное *в* такжа й далей па аналёгіі пранікла ў сярэдзіну слова перад гэтыя гукі, калі імі пачынаўся склад.

„К вопросу о чередовании гласных ряда *о, е* в начале слова в славянских языках“ („Slavia“ II, 1923—24, бал. 232) паказаў, што дзьве хвормы з пачатным *е—о* былі ўжо ў мове праіндоэўропэйскай.

У кожным прыпадку хвормы з *о*, як *возера, алень, восень*, былі ў старой пары праславянскае мовы. Дык значыцца, у часы дыялектаў праславянскае мовы пачатнае *о* дастала протэтычнае *ј* і перайшло ў *е* (сталася *је*), а ў іншых дыялектах гэтага прыстаўнога *ј* перад *о* ня было, і тамака *о* пачатнае асталося.

Адылі дагэтуль ніхто ня выясьніў, чаму ў дыялектах белр., рас. і ўкр. не зьявілася прыстаўное *ј* перад пачатным *о* менаваных прыпадкаў. Просьле выпразгледжанае зьявы прыстаўнога *в*, што да беларускае мовы, можна прыняць гэткае выясьненьне: *ј* не зьявілася перад *о* націсьненым, бо перад ім ужэ было прыстаўное *в*, а замест *о* ненацісьненага быў гук рэдукаваны.

У дыялекце, з каторага разьвілася расейская мова, прыстаўное *ј* перад *о* не зьявілася хіба затым, што ў гэтай мове ё тэндэнца да адпаданьня *ј*.

Беларуская вымова царкоўна-славянскага пісьма

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Родная мова“, 1931, № 1 (6), дзе падпісаны Д-р. Я. Станкевіч. Пры перадруку не адлюстроўваюцца асобныя правапісныя асаблівасьці арыгіналу: напісаньні *ѡі* перадаюцца як *і* (*українські — українські, да ѡіньшых — да іньшых*).

С. 206. ...*пьялі ѡі гаманілі пацаркоўна-славянску*... — Анахранізм. У XI — XIII стст. у Беларусі існавала дыгласія, а пры дыгласіі на мове пісьмовай толькі пішуць, але не гавораць.

Які мае быць парадак літараў беларускае абэцады

Тэкст друкуецца паводле газэты „Бацькаўшчына“, 1962, № 8, дзе падпісаны Я. Станкевіч.

Пачатнае „о — е“ ў славянскіх мовах

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Крывіч“, 1925, № 10 (2), дзе падпісаны Філ. канд. Я. Станкевіч. Пры перадруку былі зробленыя нязначныя пунктуацыйныя і артаграфічныя зьмены.

Зьмест данае працы паказвае на яе друкасны, падагульняльна-рэфэрацыйны характар, аднак разглядаючы тут тэма ў Станкевічавым разуменьні гісторыі беларускае мовы ды яе месца ў шэразе іншых славянскіх моў — падставовая. Ян Станкевіч прыклаў нямала намогаў дзеля дэзавуяваньня міту аб „усходнеславянскай“ моўнай еднасьці. Сам аўтар досыць дакладна ацэньваў сваю працу: „Пасылаю стацыю «Пачатнае *о, е* ў сла-

вянскіх мовах» і крыху да «запісак». «Пачатнае» [...] зьяўляецца рэцэнзіяй, але гэта справа вельмі важная, бо разьвязаньнем гэтага пытаньня парвана найтаўсцейшая вяроўка, якой вязалі Крывічоў з Маскалямі. Дык трэба гэта спопулярызаваць» (Ліставаньне Янкі Станкевіча да Вацлава Ластоўскага з Прагі-Чэскае // Спадчына, 2001, №3. С. 118). На жаль, гістарычныя й прыраўнальныя граматыкі дагэтуль мала зважаюць на супярэчнасьці, апісаньня ў артыкуле. І найбольшай прававернасьцю тут вылучаюцца менавіта беларускія дапаможнікі. (Гл.: Гурскі М. Параўнальная граматыка рускай і беларускай моў. — Мн., 1962. С. 9; Янкоўскі Ф. Гістарычная граматыка беларускай мовы. — Мн., 1989. С. 86; Rott-Zebrowski T. Gramatyka historyczna języka białoruskiego. — Lublin, 1992. S. 39.) Савецкія лінгвістыя мусілі рэдчас прызнавацца: „Колькасьць прыкладаў, што пацвярджаюць пераход пачатнага *e* ў *o*, невялікая. Апроч таго, назіраецца непасьлядоўнасьць дзеяньня гэтага фанэтычнага закону, прыкл.: у рас. — *ежовика*, у ўкр. — *ожина*, у белар. — *ажына*“ (Очерки по сравнительной грамматике восточнославянских языков. — Одесса, 1958. С. 40). Або: „У народных гаворках падобных выняткаў наагул больш, ніж у расейскай літаратурнай мове“ (Иванов В.В. Историческая грамматика русского языка. С. 163).

С. 218. ...*крыўс. дыялект — ішчэ*. — У Этсл. *ішчэ* разглядаецца як „фанэтычны варыянт яшчэ“. Ня варта забывацца, што данае слова ўходзіць у шэраг: *німа, ні буду, ішчэ, цібе, ціпер*. (Гл. зацем да с. 23.)

Аб „Панэ“ і г.п.

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Крывіч“, 1925, № 9 (1), дзе падпісаны Я. Станкевіч. Пры перадруку былі зробленыя нязначныя пунктуацыйныя і артаграфічныя зьмены (у адным выпадку было прыведзенае яканьне (німа вадэ — няма вадэ)).

С. 219. А. Матач. — У даным кантэксьце, відаць, псэўданім В. Ластоўскага, хоць рэальны чалавек з такім імем жыў у Коўне. Практыка тарнаваньня „жывых“ псэўданімаў існуе здаўна. Успомніма: у XVII ст. пад імем рэальнага І. Мялешкі выйшла славетная „Прамова Мялешкі“, у гэты ж час пад імем свайго вучня М. Мнішкі выдаў працу „Агульная філязофія“ Л. Залускі, урэшце, да гэтае пары не зьнікаюць меркаваньні пра У. Шэкспіра як пра „жывы псэўданім“. Тут довадам на карысьць В. Ластоўскага служыць тое, што ў матар’ялах правапіснай канфэрэнцыі 1926 г. даклад Ластоўскага ў зьмесьце падаецца як даклад „Матача“. (Гл.: Працы... С. 253; 431.) І менавіта Ластоўскі рупіўся праз захаваньне дыфтонгаў у беларускай мове. У дыскусіі на конт азбукі ён казаў: „Знак *a* служыць для абазначэньня цэлай гамы блізкіх яму гукаў *ao, ai, ae, au*. Такі самы характар маюць і ўсе галосныя літары“ (Тамсама. С. 145). Або: „У нас на месцы *я, ю, е*, ё існуюць дыфтонгі, якія пры пісаньні адным вязаным знакам заціраюцца. Ка-

жуць: *міера, віера, <...> ліудзі, <...> міарлец, <...> іон*“ (Тамсама. С. 149). І яшчэ: „Гук *o* ніколі не бывае чысты ў нашай жывой мове, ён заўсёды вымаўляецца як дыфтонг *uo*: *буог, нуогі, руодны, <...> куонь* і г.д.“ (Тамсама. С. 153). У дыскусіі ж на конт правапісу Ластоўскі-Матач гаварыў больш дакладна: „Літара *e* ў такіх словах, як *пень, дзень* выгаварваецца аднолькава з маскоўскім *e*, але ў словах *сем, век, сена, вераценца, жанке* яна ўжо гучыць як дыфтонг *ie*. Літара *э* ў словах *эй, гэты, шэры* адпавядае маскоўскай *э*, а ў словах *рэна, рэдкі, панэ* яе ўжо няма як чыстага гуку, а чуецца дыфтонг *ыэ*. *o* ў словах *вока, возера, сонца* чытаецца як чысты гук, а ў словах *вол, конь, са-лодкі, горкі, родны* гучыць як дыфтонг *uo*. *ё* ў словах *вёска, сёлы, вазё-ры* вымаўляецца як *yo*, а ў словах *мёд, лёд* ужо чуецца дыфтонг *ью*. Усе гэтыя дыфтонгі, перадаваньня на пісьме адзіночнымі літарамі маскоўскай абэцэды, могуць зь бегам часу (у сілу прывычкі «чытаць, як напісана») адбіцца на фанэтыцы нашай мовы ў карысьць збліжэньня яе з маскоўскай літаратурнай мовай“ (Тамсама. С. 258). Заразом В. Ластоўскі перабольшваў значаньне дыфтонгаў, а таксама блытаў іх з іншымі зьявамі, скажам, з тым жа дысыміляцыйным аканьнем, характэрным для родных яму дзісенскіх гаворак. (Гл.: Тамсама. С. 153.) Я. Станкевіч у пытаньнях правапісу займаў хутчэй адваротную пазыцыю і за найважнейшую нацыянальную асаблівасьць, якая мусіць адбівацца на пісьме ўважаў поўнае аканьне (гл. яго працу: „Правяпіс і граматыка“. С. 15—24 нашага выданьня), а праблему дыфтонгаў лічыў толькі лішнім ускладненьнем правапісу. (Гл. с. 608—610.)

Панэ, валэ, мужыке бываюць ня толькі як дыфтонгі, але — і з гукам э, е залежна ад мясцовасьці. — Націсьненыя канчаткі ў форме назоўнага склону множнага ліку спакменьнікаў мужчынскага роду зь цьвёрдай асновай кшталту *сталэ, дубэ, луге, баке, бураке* бытуюць на невялікім прасьцягу паміж Горадам і Бабруйскім у басэйнах рэк Нёмана, Шчары, Бярэзіны Дняпроўскай, а таксама на захад ад Пінску. (Гл.: Датл. № 95.) Прыкладна такі самы арэал, толькі з большымі разрывамі, маюць канчаткі спакменьнікаў мужчынскага роду назоўнага склону з галосным [*e*] на месцы этымалягічнага [*ы*]: *паграбэ, хлявэ, слупэ* (Тамсама. № 41). Крыху інтэнсыўней на поўдзень разьлігаецца арэал націсьненых канчаткаў спакменьнікаў мужчынскага роду зь мяккай і зацьвярдзелай асновай у форме множнага ліку назоўнага склону: *кавале, нажэ* і г.д. (Тамсама. № 96). Цікава зацеміць, што ўсе памянёныя зьявы запраўды ў нейкай меры накладваюцца на арэал пашырэньня дыфтонгаў на месцы этымалягічнага [*e*] у словах *хлеб, лес, белы, на назе* (Тамсама. № 34), а таксама, толькі ў меншай меры, на арэал вымаўленьня *доў, казоў, проўда*, дзе гук [*o*] стаіць на месцы этымалягічнага [*a*] (Тамсама. № 28). Аднак жа наяўнасьць дыфтонгаў у даных канчатках спакменьнікаў множнага ліку назоўнага склону — мала ймаверная,

можа мець сэнс хіба толькі ў рэтранспэцыі. Супраць дыфтонгаў запярэчваў Я. Станкевіч. (Гл. с. 608—609. Гл. таксама: Блінава Э., Мяцельская Е. Беларуская дыялекталогія. С. 81.)

...гэты-ж канчатак маюць і імённы жаночага роду тых-жа склонаў мн. ліку (дачке, дзяўке)... — Канчатак *-е* ў форме множнага ліку назоўнага склона запраўды ўласцівы спакменьнікам жаночага роду з асноваю на [к]: *жанке, мацярке*, зь іншымі асновамі: *каравэ*. Гэтая зьява таксама займае басэйны Нёмана, Шчары, часткова — Бярэзіны Дняпроўскай, аднак частасць яе куды слабейшая супраць частасці спакменьнікаў мужчынскага роду. У асноўным фіксуецца адмена *дзяўке, хустке*, але на поўдзень ад Бабруйска таксама зафіксаваная адмена *дзеўке, хустке*. (Датл. № 99; Блінава Э., Мяцельская Е. Тамсама. С. 82.)

...выясненне прычыны гэтага зьявішча. — У гэтым пляне выказвалася меркаваньне: „Старая флексія *-е* (яць) він. скл. мн. ліку [спакменьнікаў] **jo* асноў магла [праточвацца] у формы наз. склона. У [выглядзе] *-е* ўжываецца яна ў некаторых цэнтральных і паўднёва-заходніх гаворках у розных [адменах] асноў“ (Rott-Zebrowski T. Gramatyka historyczna języka białoruskiego. S. 101.) Ёсць іншае меркаваньне: „Там [у Еўлічах на Случчыне] захоўваюцца яшчэ вялікія каштоўнасці ня толькі народнай лексыкі, але й старажытныя формы й асаблівасці нашай гаворкі. Такія, як [рэшткі] парнага ліку: *дзьве, тры, чатыры бабе, карове, хаце, сьліве*“ (Вітка В. Слова напашэве // Польша, 1988, № 7. С. 200).

Дыспаляталізацыя *l* у беларускай мове.

Тэкст друкуецца паводле выдання „Запіскі аддзелу гуманітарных навук“, Кніга 1, Працы клясы філалёгіі, Том 1, Менск, 1928, дзе падпісаны Я. Станкевіч. Адзіная выяўленая Станкевічава публікацыя ў Савецкай Беларусі даваеннага пэрыяду, якая паслужыла фармальнай падставай для адхіленьня ад пасадаў шэрагу кіраўнікоў Беларускай Акадэміі Навук.

У гэтым артыкуле Я. Станкевіч упершыню грунтоўна паставіў пытаньне дыспаляталізацыі *l* у беларускай мове, у прыватнасьці: 1) ён разгледзеў праблему на фактах з розных рэгіёнаў; 2) прааналізаваў прычыны данае зьявы і 3) паспрабаваў вынікі дасьледзінаў увесці ў практычны ўжытак. Аднак ня ўсе тлумачэньні Я. Станкевіча, а адпаведна й рэкамэндацыі — пераконуюць. Аўтар піша пра дыспаляталізацыю *l* „перад цвёрдымі зубнымі“ — г.зн. спрабуе зразумець уцвярдзеньне *l*, выходзячы з законаў фанэтыкі й фаналёгіі, а тым часам усе апісанья ім выпадкі адбываюцца на стыку марфэмаў і таму датычаць сфэры марфаналёгіі. Выняткі ж, апісанья ім ніжэй, якія звязаныя з жаночымі паменшанымі імёнамі, толькі пацвярджаюць марфаналогічную прыроду дыспаляталізацыі.

Калі ж зьява дыспаляталізацыі залежыць ад кшталту марфэмаў, і толькі ўжо празь іх — фанэмаў, дык само сабою ўзьнікае пытаньне: ці ўсе аказаныя выпадкі кансэквэнтныя? А калі ня ўсе, дык якія зь іх рэгулярныя, а якія не? Што першаснае, а што другаснае? І, урэшце, што варта нарайваць да практычнага ўжытку, а што не. Выходзячы з марфаналягічнае прыроды апісаных фактаў, можна прапанаваць пэўную клясыфікацыю.

1. Дыспаляталізацыя не выклікае пярэчаньняў у памяншальных формах спакменьнікаў ніякага роду. Такія словы, як *кольца, крыльца*, нават увайшлі ў якасьці варыянту, праўда, толькі другога, гутарковага, у нарматыўных савецкіх слоўнікі. Не выклікае пярэчаньняў *масельца*, якое й цяпер гэтак вымаўляюць на Лідчыне, а яшчэ кагандзе М. Гарэцкі, які, як ведама, быў носьбітам паўночна-ўсходняга дыялекту, папраўляў расейнізмы ў М. Лынькова: *масельцам* (=масельцам). (Гарэцкі М. Творы. — Мн., 1990. С. 362.) Нават У. Жылка, зацятый Станкевічаў незычлівец, упікаў беларускіх паэтаў Латвіі за слова *кальцо*. (Жылка У. Выбраныя творы. С. 191.) Затое аўтары Тлсл. апошнія чамусьці ўзялі за асноўны варыянт нормы. Іншыя прыклады: *більца, вясельца, жыгальца, жаральца, мыльца, памяльца, рыльца, салца, сядзелца, сляца, целца, шылца* — менш частыя, але наўрад ці выклічуць рэзкія запярэчаньні.

Відаць, памяншальны суфікс ніякага роду *-ц-а* (*ц-о*) страціў у беларускай мове лучнасьць з сваім праславянскім прататыпам **-с-е* і пры ўтварэньні памяншальных формаў не ўплывае ўжо на асновы зь цвёрдымі зычнымі. Аднак і тут ёсць выняткі: а) *цяпельца* — памянш. ад „цяпло“; б) *цяпельца* ‘вогнішча’. Апошнія слова пашыранае толькі ў некаторых рэгіёнах, таму канчальныя высновы рабіць цяжка. Можна прытачыць яшчэ адну сэмантичную пару: а) *кольца* — памянш. ад „кола“ і б) *кольцы* ‘невялікія круглыя рэчы’ (відаць, толькі ў мн. ліку). Двух прыкладаў замала, каб выракаваць. І ўсё ж яны дазваляюць намеркаваць гіпатэтычнае правіла: дыспаляталізацыя адбываецца толькі пры *формаўтварэньні*. А адкуль паходзяць словаўтваральныя варыянты *кольцы* і *цяпельца* — ці з праславянскае асновы, ці з пазычаньняў — меркаваць цяжка.

2. Дыспаляталізацыя ў памяншальных формах мужчынскага роду супраць ніякага выглядае цалком спарадычнай, гэтакай „выпадковай аналёгіяй“. Прыкладаў тут куды менш, ды і тыя — мала пэўныя. Прынамсі, у народным маўленьні можна назбіраць нашмат больш ужываньняў *мальцы, пальцы* (якія не выклікаюць сумневаў), чым тыя ж *малцы, палцы*. Тое самае датычыць і слова *стралцы*, апроча таго, што яно яшчэ й менш пашыранае. А слова *ўдалцы* наагул выглядае расейнізмам. Асобнае пытаньне становіць адмена *відэльцы*. Чаго ў ёй больш — тае самае аналёгіі, ці польскага ўплыву — меркаваць цяжка. Аднак на Лідчыне спатыкаецца адмена *відэлкі*, якая ўжываецца ў найбольш спаліянізаваных асяродках — відаць, ад польскага тэхнічнага *widelka*, Пр.

таксама навазыбкаўскае *відзёлка* (С. 858—859). Вывесці нейкі закон на падставе ўсіх гэтых прыкладаў, бадай што, нельга.

3. Спакменьнікі жаночага роду *вучыцелка, пацяшыцелка, прыяцелка, радзіцелка, скусіцелка*, у якіх адбылася дыспаляталізацыя, хоць і не такія рэгулярныя, як адпаведныя спакменьнікі ніякага роду, усё ж маюць пашырэнне і тым самым заслугуюць на ўвагу. Аднак гаварыць пра іх літаратурнае тарнаванне няма сэнсу, бо ў сучаснай беларускай мове суфікс *-цель* разглядаецца як барбарызм. Слова ж *каракулка* ёсць памяншальнай формай ад *каракуля*, дык паводле Станкевіча наагул ня мусіла ацвярдзецца. А спакменьнікі *пахмелка дыўжмылка*, што характэрныя для мовы расейскае — ці ня больш як для беларускае — ставяць пад сумнеў арыгінальнасць данае зьявы. Урэшце, застаецца яшчэ некалькі слоў: мала ўжываныя — *адзабылка, умілка, зашпілка, сушпілка* ды больш пашыраныя — *круцелка, бабылка, мудрагелка* як мажлівыя варыянты. Па праўдзе, гэтага замала, каб фармуляваць агульнае правіла для мовы. Дый нельга забывацца на іншыя адмены, прыкладам: *Гавары, гавары, наш мудрагелка* (К. Лейка). Таксама застаецца адкрытым пытанне аб прататыпах аналёгіі.

4. Апошняя група спакменьнікаў, у якіх назіраецца даная зьява — словы з суфіксам *-ств-а: бабылства, началства, самахвалства*. Гэта найменш пэўная, але найбольш цікавая група. Рэч у тым, што суфікс *-ств-а* этымалагічна сягае прыметнікавага суфікса *-ск-і*, а яны абодва ўходзяць у дэрывацыйны пучок *-ец (-к-а) / -ск-і / -ств-а*, прыкладам: *навучэнец, навучэнка, навучэнскі, навучэнства*. Такім спосабам мы зноў атрымваем пацверджанне марфаналягічнае прыроды зьявы дыспаляталізацыі.

Як бачым, дыспаляталізацыя рэгулярна адбываецца толькі ў спакменьніках ніякага роду, якія й варта ўжываць як норму: *колца, маселца*. Нельга адпрэчваць паасобныя выпадкі дыспаляталізацыі ў спакменьніках жаночага роду: *бабылка, круцелка*. А што да рэшты, дык іх трэба прызнаць спарадычнымі й нават небяспечнымі ў пляне нармацыйнага тарнавання з прычыны недастатковай вывучанасці. (Апошніяе ўсведамляў і сам аўтар. Гл. с. 680 нашага выдання — *Рэд.*) Заразом тут можна зацеміць яшчэ адну паслядоўнасць: пры формаўтварэнні дыспаляталізацыя адбываецца ў спакменьніках ніякага роду (*колца*) і не адбываецца ў спакменьніках жаночага роду (*матулька*), затое пры словаўтварэнні ў спакменьніках ніякага роду — *кольцы* — не адбываецца, а ў спакменьніках жаночага роду — *круцелка* — адбываецца.

Калі ўсё вышэйсказанае перафразаваць гранічна сьцісла, дык справа будзе выглядаць так: у праславянскай мове перад суфіксамі з кампанэнтам *c/k* адбывалася асміляцыя *l* паводле мяккасці. Па ацвярджэнні *[c']* гэтая зьява працягвала існаваць у розных славянскіх мовах як атавізм. Аднак у беларускай мове на нейкім этапе развіцця даны атавізм страчвае актуальнасць і адмірае. Адбываецца гэта ў спакменьніках ніякага роду зь

цвёрдай асновай і суфіксам *-ца*. Далей, пад уздзеяннем закону аналёгіі, зьява пашыраецца на іншыя формы, але чапляе іх толькі спарадычна. Тая аналёгія не чапляе любосных формаў з асноваю на мяккі *[л']* і зусім не датычыць пазычаных слоў, асабліва тых, дзе *[л']* стаіць не на стыку марфэмаў, прыкладам, *бэлька* (Пр.: рас. *балка*), *калька, тальк* і пад. Апошнія прыклады канчаткова адпрэчваюць фанэтычную прычыннасць.

Урэшце, тут не ўзнікае новы закон ацвярджэння, як мяркуе Я. Станкевіч, а хутчэй адмірае стары закон змякчэння — і гэта далёка ня тое самае як паводле прычынаў, так і паводле вынікаў.

С. 222. ...*вельмі часта трапляецца гэтая асаблівасць у старых памятках беларускае мовы*. — Усе помнікі старабеларускага пісьменства, апроча Аль-Кітабаў, ня могуць служыць довадамі ні „за“ ні „супраць“, бо змякчэнне *[л']* у іх пазначалася спарадычна.

Папраўка

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Родная мова“, 1930, № 3—4, дзе падпісаны Я. Станкевіч. Пры перадруку не адлюстроўваюцца асобныя графічныя і правапісныя асаблівасці арыгіналу: *j* замененае на *й*; напісаньне *ji* перадаецца як *i*.

Распадабненне шыпячых у беларускай мове.

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Родная мова“, 1930, № 1—2, дзе падпісаны Д-р Я. Станкевіч. Пры перадруку не адлюстроўваюцца асобныя графічныя і правапісныя асаблівасці арыгіналу: *j* замененае на *й*; напісаньне *ji* перадаецца як *i*.

С. 229. ...*яшчэ й цяперака можна пачуць назоў на -чы...* — Канцэпцыя Я. Станкевіча, у прыватнасці яго гіпатэтычная рэтрэспэкцыя, запраўды яскрава пацвярджаецца на прыкладзе помнікаў старабеларускага пісьменства. Відаць, у XVI ст. пераход канцавога *-чы ў -цы* яшчэ быў на пачатным этапе, бо ўспамінаны аўтарам на с. 228 *Якшычы* ў акце за 1569 год падаюцца як *Якшычы*. Наагул, у рэестры населеных пунктаў ад XIV ст. да 1648 г. (гл. СПб) бытуюць вылучна: *Галоўчычы, Жабчычы, Кожчычы, Лысчычы, Астроўчычы, Сінчычы, Якшычы*. І толькі ў сучасным перакладзе з польскае мовы даецца назоў *Паварчычы*.

Распадабненне і ўпадабненне ў беларускай мове зыкаў, што ў розных складах слова

Тэкст друкуецца паводле газэты „Biełaruski Hołas“, 1943, 13 жніўня. Тэкст ня быў падпісаны. Аўтарства вызначанае на падставе мовы і стылю.

С. 230. „Родная мова“, № 1—2, бач. 27... — Гл. с. 227—229 нашага выдання.

Імбары

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Родная мова“, 1930, № 1—2, дзе падпісаны *Бр. С.* Пры перадруку не адлюстроўваюцца асобныя графічныя і правапісныя асаблівасці арыгіналу: *j* замененае на *й*; напісаньне *ji* перадаецца як *i*.

С. 233. ...свыран *памаскоўску завецца* амбар... — *Амбар* — пазычаньне з татарскае мовы, з XVI ст. рэдка спатыкалася і ў беларускай мове (гл.: Этсл.).

Пачынаючы ад вялікага князя Аляксандра, да Маскоўскага гаспадарства належыла частка беларускіх земляў з вымоваю дысыміляцыйна-акаючаю. — У 90-я гг. XV ст. некаторыя зь беларускіх праваслаўных князёў раз ад разу пераходзяць на бок Масковіі, якая ў гэты час пачынае чыніна „збіраць рускія землі“. У 1503 г. паводле мірнае ўгоды да Масковіі адшлі Чарнігаў, Ноўгарад-Северскі, Гомель, Бранск, Пуціўль, Старадуб, Мцэнск. Пазьней, на пачатку XX ст., калі распачаліся лінгвагеаграфічныя дасьледаваньні, Я. Карскі, удзельнікі Маскоўскай дыялекталёгічнай камісіі (МДК), М. Дурнаво, М. Сакалоў, Дз. Ушакоў, усходнюю мяжу беларускіх гаворак праводзілі каля Ржэва, Вязьмы, Дарагабужа, Бранску, Трубчэўску.

Да „Імьспіслаў“ і пад.

Тэкст друкуецца паводле газэты „Бацькаўшчына“, 1957, № 13, дзе падпісаны *Я. Станкевіч*.

С. 234. *Аднэй з галоўных асаблівасьцяў беларускае мовы ёсьцека і — на пачатку слова перад л, р, м, калі за імі стаіць сугук.* — Аднак немалая частка беларускіх абсягаў мае апрача *i* прыстаўное *a*. (Гл.: Датл. № 26; 27.)

Ж паміж а, о, е і зубнымі ў беларускай мове

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Родная мова“, 1930, № 3—4, дзе падпісаны *Д-р. Я. Станкевіч*. Пры перадруку не адлюстроўваюцца асобныя графічныя і правапісныя асаблівасці арыгіналу: *j* замененае на *й*; напісаньне *ji* перадаецца як *i*.

Аканьне — балцкая рыса ў мове вялікалітоўскай

Тэкст друкуецца паводле асобнай адбіткі: Ян Станкевіч. Аканьне — балцкая рыса ў мове вялікалітоўскай // Universitas Libera Ucrainensis. Facultas Philosophica. Studia T. 7. München, 1971.

Гісторыя беларускага языка

Тэкст друкуецца паводле брашуры: Д-р Я. Станкевіч. Гісторыя беларускага языка. Вільня, 1939.

С. 279. *Ня праўда, што нормы літаратурнага языка вытварае вылучна літаратура.* — Гл. зацем да с. 12.

С. 281. *Можна казаць толькі аб значэньню мясцовым — у Менску — граматыкі і правапісу Язэпа Лёсіка.* — Гл. зацем да с. 73.

Доля мовы беларускае (яе вонкашняя гісторыя) у розных пэрыядах гісторыі Беларусі

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Веда“, 1954, № 1, дзе падпісаны *Я. Станкевіч*.

С. 289. *Сусім накішы тып царкоўна-славянскае мовы быў у Маскоўшчыне.* — Гл. зацем да с. 113.

Месца беларускага языка сярод іншых славянскіх языкоў і час яго ўзьніку

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Родная мова“, 1930, № 5, дзе падпісаны *Я. Станкевіч*. Пры перадруку не адлюстроўваюцца асобныя графічныя і правапісныя асаблівасці арыгіналу: *j* замененае на *й*; напісаньне *ji* перадаецца як *i*.

С. 297. *Пачатнае о —*... — Гл. с. 73 нашага выдання.

Беларушчына ў чужых мовах (Сялянская ніва, 1926, № 24)

Тэкст друкуецца паводле газэты „Сялянская ніва“, 1926, № 24, дзе падпісаны *Д-р. Я. Станкевіч*. Пры перадруку былі зробленыя нязначныя пунктуацыйныя зьмены.

С. 310. ...да 2-ога палавіцы XVIII ст. ня было імя „Беларусы“ ў тым значэньню, у якім яго цяперакі ўжываем, бо ніколі дагэтуль наш народ сябе не называў Беларусамі... — Запраўды тэрміны *Беларусь, беларус, беларускі* да XVII ст., а ў нейкай меры й да канца XIX ст., ужываліся скрайне рэдка. Аднак ужо з XIII ст. у летапісах і хроніках нямецкія найменьні *Weizzen Reuzzen, Weissreusland*, лацінскія — *Russia Alba, Alba Ruscia* ды славянскае *Белая Русь* — тарнаваліся да земляў сучаснае Беларусі. Найбольш стала гэты назоў дачыняўся абсягаў Падзвіньня ды Падляпроўя. А што да менаваньня ў XII ст. падобным назовам растова-суздальскіх земляў, дык гэта хутчэй за ўсё міт, створаны імперскім гісторыкам В.М. Тацішчавым. (Гл. падраб.: Імя тваё Белая Русь. — Мн., 1991.) Пр. таксама Латышпонкава: „Назва «Белая Русь» зьяўляецца на старон-

ках пісьмовых крыніцаў недзе ў палове XIII ст. Першы раз яна з'явілася ў «Апісанні сьвету» (г.зв. дублінскі рукапіс) ананімнага аўтара, які, праўдападобна, быў пры двары Міндаўга як каталіцкі місіянер» (Латышонак А. Беларуская нацыянальная ідэя // Сьвіцязь, 1994, № 2. С. 31).

Беларушчына ў чужых мовах (Сялянская ніва, 1926, 09. 09)

Тэкст друкуецца паводле газэты „Сялянская ніва“, 1926, 09. 09, дзе падпісаны *Філ. Канд. Я. Станкевіч*.

Беларускія асаблівасці ў баўгарскай мове

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Родная мова“, 1931, № 1 (6), дзе падпісаны крыптонімам *С.Я.* Пры перадруку не адлюстроўваюцца асобныя графічныя і правапісныя асаблівасці арыгіналу: *j* заменена на *й*; напісаньне *ji* перадаецца як *i*.

Пскоўскі дыялект

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Запісы БІНІМ“, 1962, Кніга 1, дзе падпісаны *Я. Станкевіч*.

Мова дыплёматычнага лісту Рыскае рады 1271—1280 г.

Тэкст друкуецца паводле выдання: Запісы Беларускага Навуковага Таварыства. Сшыток 1, Вільня, 1938, дзе падпісаны *Д-р Я. Станкевіч*.

Граматыка словенская Яна Ёжэвіча 1643 г.

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Веда“, 1973, Том 5, № 1, дзе падпісаны *Я. Станкевіч*.

Першыя друкаваныя памяткі вялікалітоўскія (беларускія) і іх друкар

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Веда“, 1973, Том 5, № 2, дзе падпісаны *Я. Станкевіч*.

Беларускія мусульмане і беларуская літаратура арабскім пісьмом

Тэкст друкуецца паводле брашуры: Д-р Я.Станкевіч. Беларускія мусульмане і беларуская літаратура арабскім пісьмом. Вільня, 1933.

Мова рукапісу „АЛЬ КІТАБ“ Крывіцкага Музею Івана Лупкевіча ў Вільні

Тэкст друкуецца паводле выдання *J. Stankievič. Mova rukapisu „Al kitab“ kryvickaha muzeju Ivana Łuckieviča ŭ Vilni. Časć I. Fonetyka. New York: Kryvickaje Navukovaje Tavarystva Pranciša Skaryny, 1954.*

На што й як збіраці географічныя й асабовыя назовы беларускія?

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Родная мова“, 1931, № 1 (6), дзе падпісаны *Брачыслаў Скарыніч*. Пры перадруку не адлюстроўваюцца асобныя графічныя і правапісныя асаблівасці арыгіналу: *j* заменена на *й*; напісаньне *ji* перадаецца як *i*.

С. 498. ...*места Лепле значыць „харошшае“*... — Бытуе й іншая этымалёгія, прыкладам: „Яшчэ ў XVI стагодзьдзі існавала назва возера Лепль. <...> Возера выглядае як бы прылепленае да ўзгоркаў, што атулілі яго беражліва. Адсюль і назва такая ў горада“ (Юрэвіч У. Слова жывое, роднае, гаваркое... — Мн., 1992). Аднак этымалёгія Я. Станкевіча пераконвае больш, пагатоў у віцебскіх гаворках імаверна існавала слова *лепы*, Пр.: *Паміж дасягоньніх языкоў двух дужызны нашай, да тла забачыўшай сваявіцу, адзін — польская дужа **лепа** мова — у апале царскай, а другі — ня менш здобная вялікаруская — маёй Беларусі кнутом і за царскія карбованцы даецца...* (В. Савіч–Заблоцкі.)

...*даведуюся аб распадабненьню шыпячых.* — Гл. с. 227—229.

...*аб узьніку **й** паміж **а**, **о**, **е** і зубнымі.* — Гл. с. 236—237.

С. 502. ...*мусульмане — няправільна званыя ў нас „татарамі“ — таксама — Беларусы.* — Цьверджаньне матываванае, відаць, тым, што беларускія татары традыцыйна беларускамоўныя. Заўважым: род Я. Станкевіча таксама мае татарскія карані.

Маленькая ўвага

Тэкст друкуецца паводле газэты „Гоман“, 1918, № 19, дзе апублікаваны пад крыптонімам *Я.С.* Пры перадруку былі зробленыя нязначныя пунктуацыйныя і артаграфічныя зьмены.

У гэтай маленькай пісульцы яшчэ „мала“ Я. Станкевіча. Нават назоў яе нехарактэрны (ужо ў 20-я гг. Я. Станкевіч заміж слова *ўвага* напісаў бы ў назове — *зацёмка*), але яе роля ў гісторыі станаўленьня беларускіх адменаў тапонімаў вялізная і, як ніжэй убачым, не заўжды дадатная.

С. 505. ...*Горадня, як гэта старое беларускае места звалася с XIII веку...* — Насамрэч — у Лаўрэнцеўскім, Іпацеўскім і Радзівілаўскім

летапісах пісалася *Городень: Посла князь... Вячеслава ісь Турова, Андря ізь Володимера, а Всеволодка ізь Городна* (1127 г.); *Ходи Мстиславъ на Литву... съ Всеволодкомъ Городенскимъ* (1132 г.); *Городень погоръ весь и церкви каменная отъ блистанія молніе и шибенія грома* (1184 г.); *и взяста Городень... того же лета* (1253 г.). Зрэшты, гэтыя формы маглі чытацца й *Горадна* (ці *Гародна*). (Пр.: *оу смольнѣскѣ заміж у Смаленске*.) А ўжо ў старабеларускіх тэкстах стала замацоўваецца назоў *Городно*: *Писан у Городне року, месяца и дня вышописано-го* (Акты 1606); *одеждчалъ до Городна на соймикъ; на месту судовомъ у Городне* (Акты 1612). Аднак і тут незразумела, дзе ставіць націск. Прыметнікавыя формы: *повету Городеньскаго; на враде кгородскомъ Городеньскомъ* (Акты 1612). Жыхары гораду — *городняне* (а не *гарадзенцы*, як цяпер): *Городнянину Гладькому бочъка соли з мыта въ Ковне* (1488); *А полочане, новгороджане, городняне, подляшане и мozyряне* (Стрыйкоўскі).

Пазнейшая палянізацыя краю прывяла да таго, што стаў тарнавацца адменьнік *Grodno*. У беларускай літаратуры XIX — пач. XX стст. назоў гораду надзвычай няўстойлівы, вяртаньне да аўтэнтчнага імя ішло паэтапна: *Гродна* — н. р. (Ф. Багушэвіч); *Гродна* — ж. р. (К. Каганец); *Гродня* — ж. р. (А. Абуховіч) і ў 1911 г., урэшце, *Гародня* — ж. р. (М. Багдановіч): *І жалабна, сумна трубы // У Гародні граюць*. Мясцовыя літаратары таксама пісалі па-рознаму. З. Верас у прадмове да свайго „Батанічнага слоўніка“ за 1923 г. зацэміла: *Я карысталася... уласнымі матар’яламі, сабранымі ў Сакольнічыне пад Гораднам*. Але яшчэ раней, і нават пад канец жыцця, яна часта тарнавала афіцыйны назоў: *Думаю — Гродна! // Бачу дзедаў парог... А ўжо пад 90-я гг. XX ст. у яе чытаем: Мы зь сяброўкай успаміналі Горадню (Гродна), наша там жыцьцё, працу ў гуртку*. М. Краўцоў карыстаў гістарычны назоў як у вершах: *Ізноў я тут, цябе вітаю, // Мой родны Гарадзен стары*, так і ў палітычных дакументах: *Я рашыў выехаць у Гарадзен*. З. Бандарына ўжывала зьбеларушчаны варыянт польскага назову: *Там любая Гродня // і Нёман, і бор...* (Аднак: *З жыцьця сялян Гарадзенічыны на Сібіры*.)

У 2003 годзе з данае нагоды нам даводзілася апытваць старых гарадзенцаў. На пытаньне праз назоў гораду і прыметнік ад назову, адзержаныя адказы: Георгі Тарасевіч, архітэктар, м. нар. Мастоўскі р-н, в. Пілкі (каля Гудзевіч): *Пры мне ў трыццатыя гады ўжо казалі „Гродно“, а от старыя людзі яшчэ гаварылі „Горадна“*. А прыметнік... ня помню, можа — „гарадзенскі“. Апанас Цыхун, паэт, настаўнік, м. нар. Гарадзенскі р-н, в. Індура: *Мой татка казаў: „Паедзем да Горадна“*. А прыметнік ужывалі „гарадзенскі“. Такую самую форму тарнаваў былы дырэктар Віленскае гімназіі М. Анцукевіч, камэнтуючы „Слова пра паход Ігараў“ (пры перакладзе ў двукоссях захо-

ўваю расейскую транскрыпцыю арыгіналу): *Тут „Городно“ на Нёмане, дзедзіна полацкіх князёў. Між іншым, даўгусенькія трубы з дрэвавай кары перахаваліся ў літоўцаў да нашых дзён*. Адменьнік жа *Гародня* найчасцей тарнавалі пісьменьнікі: Я. Купала, У. Жылка, У. Караткевіч і г.д.

Вось жа, падобна, што Я. Станкевіч у данай зацемцы ўпершыню ўжыў адменьнік *Горадня* (бо да 1918 году такі нідзе не спатыкаецца), учыніўшы кантамінацыю двух канкурэнтных назоваў: *Горадна* — н. р. і *Гародня* — ж. р. Прыметнік жа *гарадзенскі*, ён перарабіў на *гарадненскі*. Пасьлей нават горад на Чарнігаўшчыне, што заўжды называўся *Гародня*, Станкевіч пераназваў як *Горадня* (гл. ніжэй: *Да беларускае мовы Гарадненскага пав. Чарнігаўшчыны*). Яго мадэрнізацыя зьбіла з панталыку ўсю заходнебеларускую грамадзкасць і дадала нямала блытаніны. Ужо ў географіі А. Смоліча стала тарнуецца назоў *Горадня*. І, як мы вышэй бачылі, нават З. Верас, урэшце, падпала пад уплыў свайго атачэньня. Той уплыў на грамадзкасць ня скончыўся дагэтуль, і яго наўрад ці можна назваць дабратворным з наступных прычынаў.

Усе беларускія спакменьнікі з фармантам *-ня* зводзяцца да двух акцэнтна-сэмантычных архетыпаў. 1) Спакменьнікі з націскам на другім складзе ад канца (незалежна ад колькасці складоў) — абазначаюць звычайны месца, і то „закрывае“: *гараддня*, *зборня*, *студня*, *стайня*, *лядоўня*, *вазоўня*, *цагельня*, *цырульня*, *курасадня*. Яны праціўляюцца імёнам, што абазначаюць месца „адкрывае“: *гарадзішча*, *радовішча*, *гледзішча*, *бытнішча*. 2) Спакменьнікі з націскам на першым складзе ад канца, якія нясуць сэмантыку зборнасьці, асабліва — зборнага дзеяньня з канатацыйнай хаатычнасьці: а) *парахня*, *шафярня*, *камарня*, б) *бягня*, *калатня*, *брахня*, *балбатня*. Апошнія праціўляюцца іншым спакменьнікам дзеяньня: а) *сяўба*, *гульба*; б) *намаўляньне*, *кіненьне*; в) *беганіна*, *цяганіна*. Вось жа, назоў *Горадня* ў жывой народнай мове ня мог зьявіцца з увагі на беларускія законы словаўтварэньня. Баюся, што наагул нельга назваць слова на *-ня* (вынятак — Купалаў наватвор *вісельня*), у якім бы націск падаў на які іншы склад апроча апошняга ці перадапошняга.

Цікава, што сам Станкевіч у працы 1942 г., на гістарычную тэму, і ў 1951 г., на лінгвістычную піша *Гарадзен*. А ў 1955 г., забыўшыся на ўласную зацемку раптам дзівіцца: „Старое й слаўнае беларускае места ля Нёмна, каторае цяпер у нашым друку чамусьці часта завуць «Гарадня», запраўды завецца «Гарадзен»“. (Гл. с. 736 нашага выданьня.) Урэшце, у „Беларуска-расійскім (Вялікалітоўска-расійскім) слоўніку“, дзе ёсьць слова *Гародня* як ‘павятовы горад на Чарнігаўшчыне’, нідзе няма ні найменьня *Гарадзен*, ні — *Горадня*. Затое ёсьць *Горадна*, *Гарадзенскі*, *Гарадзенічына*, праўда, не ў слаўніцы, а ў складзе жаролаў. (Гл.: Ссл. С. 885; 1304—1305.) Відаць пазьней Я. Станкевіч зь нейкае прычыны засумняваўся ў свайей прапанове і чарнігаўскую Гародню зноў стаў называць

ваць традыцыйна, а перад найменьем гораду на Нёмане — спыніўся ў разгубленасці. На сённяшні дзень можна выбіраць паміж традыцыйным назовам *Горадна* і сыстэмным — *Гародня*. Тым часам адменьнік *Горадня*, прапанаваны маладым Станкевічам, негістарычны, нетрадыцыйны, несистэмны і, урэшце, нават „нестанкевічаўскі“. Гэт’та мы бачым, як роля непрыкметнае газэтнае зацёмкі сталася заломлівай паводле сваіх наступнасцяў.

...жыхары Горадненскага, Сакоўскага... наветаў. — Прыметнікі мусяць быць ад *Гародня* — *гарадзенскі* (або *гародзенскі*), а ад *Горадна* (як і ад *Горадня*) — *гарадзенскі*, *гарадзенскі*, але ня *гарадненскі*. Пр.: *Ваўкавыскага навету Гарадзенскай губэрні* (М. Гарэцкі). Гэтаксама *дзісенскі*, а ня *дзісьненскі*. Інфарматары, цытаваныя вышэй, наконт формы прыметнікаў выказваюць сумневы.

...кажуць менчане... — Цяпер часцей тарнуецца назоў *менчукі*.

...каля Нёмна... — Сучасная норма ад *Нёман* у род. скл. (*каля Нёману*).

Масква — Польшча

Тэкст друкуецца паводле „Беларускай газеты“, 1943, 18 ліпеня. Пры першапублікацыі тэкст ня быў падпісаны. Аўтарства вызначанае на падставе запісу аб налічэнні ганарару Яну Станкевічу, які зроблены алоўкам на асобніку газеты, што знаходзіцца ў Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі.

С. 506. ...„Над Нёманам“ у „Шляхам жыцця“. — Маецца наўвеце верш Янкі Купалы з зборніка „Шляхам жыцця“, у арыгінале: *Дзе ўжо лет сотні Масква і Варшава // Торг гругановы вядуць між сабой*. „Над Нёманам“ — меў вялікае пашырэнне ў Заходняй Беларусі, змяшчаўся ў календарох; яшчэ й цяпер старыя гарадзенцы цытуюць гэты верш з памяці. На жаль, пасмяротныя выданні Я. Купалы абыходзілі верш увагаю. (Гл. падрабязней: Купала Я. Поўны збор твораў. У 9-і т. Т. 3. — Мн., 1997. С. 14; 232—233; 273—274.)

„Жмудзь“ ці „Жамойць“?

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Веда“, 1952, № 3, дзе апублікаваны пад крыптонімам *Я.С.*

Выясненне майму крытыку

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Веда“, 1953, № 3, дзе апублікаваны пад крыптонімам *Я.С.*

С.Б. (Сымон Брага) — адзін з крыптонімаў Вітаўта Тумаша.

„Латва“, а ня „Лацьвія“

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Веда“, 1952, № 3, дзе апублікаваны пад крыптонімам *Я.С.*

Беларускі слоўнік І. Насовіча і Расійская Акадэмія Навук

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Веда“, 1952, № 2. Тэкст ня быў падпісаны.

І. Насовіч праз назоў „Крывічы“

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Веда“, 1954, № 1. Тэкст ня быў падпісаны.

С. 511. ...Слова „Крывічы“ паходзе ад слова: *кроў-крыві...* — Суфікс *-іч* паказвае на патранімічны характар назова.

...беларускія пісьменьнікі дзевятнаццатага стагоддзя ў сваёй *бальшыні*. — Адзін з першых тэрмін *крывічы* стаў тарнаваць Я. Чачот. Найчасцей да гэтага назову звярталіся ўраджэнцы паўночнае Беларусі, той, якая межавала з латыскімі землямі.

Да географічных назоваў вялікалітоўскіх із спачатным нарасьням *-ый-е*

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Веда“, 1973, Том 5, № 1, дзе падпісаны *Я. Станкевіч*.

С. 516. *Назоў „Лепле“*... — Гл. зацем да с. 498.

...ані няма польскага ўплыву. — Паводле Этсл. беларускае *места* набыло значанне ‘горад’ усё ж не без уплыву польскага *miasto*, якое, сваім парадкам, ёсць калькаю з с.-в.-ням. *stat* ‘месца, горад’.

Нашыя прозвішчы

Тэкст друкуецца паводле часопіса ‘Беларускі сыцяг’, 1922, № 4 (жнівень—верасень), дзе падпісаны *Станкевіч Янка*. Пры перадруку былі зроблены нязначныя пунктуацыйныя і артаграфічныя змены.

Латыскі шовінізм

Тэкст друкуецца паводле газеты „Сялянская ніва“, 1926, № 27, дзе падпісаны крыптонімам *-іч*.

С. 526. „Г. *Беларуса*“. — Гл. зацем да с. 599.

Прозьвішчы на *-ла (-ло)* і іх правапіс

Тэкст друкуецца паводле выдання: Запісы Беларускага Навуковага Таварыства. Сшыток 1, Вільня, 1938, дзе падпісаны *Д-р. Я. Станкевіч*.

Прозьвішчы на *-скі, -цкі* — беларускія

Тэкст друкуецца паводле газеты „Беларус“, 1969, № 152, дзе падпісаны *Я. Станкевіч*.

Асабовыя назовы па бацьку ў Беларусі

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Калосьсе“, 1935, № 2, дзе падпісаны *Д-р. Я. Станкевіч*.

Беларускія хормы хрышчонных імёнаў [лац.]

Тэкст друкуецца паводле газеты „Biełaruski Hołas“, 1943, 9 lipnia, дзе быў падпісаны *J.S.*

Хрышчоныя імёны вялікалітоўскія (беларускія)

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Запісы БІНІМ“, 1963, Кніга 2, дзе падпісаны *Я. Станкевіч*.

С. 536. *Дыкжэ было „-мер“, а ня „-мір“*. — Пр.: „Трэба даехаць да станцыі Рацьмераўчы, «пераробленай» на картах у «Ратміравічы»“. (Янкоўскі Ф. Само слова гаворыць: Філалагічныя эцюды, абразкі, артыкулы. — Мн., 1986. С. 6).

С. 539. *...у зборніку „Снапок“... — Цытуецца верш А. Паўловіча „Ракі“...знаю й Якаўлюка з Горадна*. — Відаць — такі — *Якаўлюк*, а не *Якаўлюк*. (Гл.: ARCHE, 2005, № 5. С. 176—232.)

Ганна ці Анна?

Тэкст друкуецца паводле газеты „Бацькаўшчына“, 1959, № 42, дзе апублікаваны пад крыптанімам *Я.Ст.*

С. 576. *У гаворцы лідзкай перад кожным а на пачатку слова ёсьць г...* — Запраўды на Лідчыне гавораць: *гавечка, гавёс, гануча, гарэх*, але квантар „усе“ — будзе перабольшаньнем (пр.: *адзін, адчыніць* і да т.п.).

Да імені Дохтара Скарыны

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Веда“, 1973, Том 5, № 1, дзе падпісаны *Я. Станкевіч*.

С. 584. *...українізмы ў значаньню, ужытым Брагаю*. — Запраўды, беларускі дзеяслоў *згадаць* мае значаньне ‘зразумець; адгадаць’, а ягонае сэмантичная адмена ‘ўспомніць’ разам з дэрыватам *згадака* — чысты ўкраїнізм, які ўпершыню стаў ужываць М. Багдановіч.

Найважнейшая справа (Да студыяў беларускай мовы)

Тэкст друкуецца паводле газеты „Сялянская ніва“, 1926, № 35, 36, 39, дзе падпісаны *Філёлёг*. Пры перадруку былі зробленыя нязначныя пунктуацыйныя і артаграфічныя зьмены. Пры канцы першапублікацыі стаіць „Далей будзе“, але артыкул ня быў ніколі дапісаны.

С. 585. *Ё такія „разумныя“ Беларусы, што кажучь: „Такое бяды, бярэма мову з усімі ўплывамі, абы толькі гэта была мова народная“*. — Мажліва, гэта наменка на інвэктыву У. Жылкі супраць Я. Станкевіча, якая зьявілася ў тым жа годзе незадоўга. Да зразуменьня іх супрату, каб ня блытаць паэтаву пазыцыю зь нездаровым ухілам сучасных „антышуровых“, пакажам, як выглядае Жылкава праграма моўнае інжынэрыі: „Хараство мовы паэзіі ў агульным пляне набірае вялікай вагі, і ў першую галаву чыстата яе мусіць быць без заганы й дакору. Але чым кіравацца ў пытаньні, што да чыстаты мовы? Адказ для нас просты. Насамперад мы рашуча павінны адкінуць тэндэнцыі розных няздарыц — шышковых, стопрацэнтавых патрыётаў, якія пнуцца «ачышчаць» і «выпраўляць», «каб не было ў нашай мове такіх слоў, якія ўжываюцца ў расейцаў і палякаў». Выдумляюцца розныя «собскія» маластаруны дурніцы і выкрутасы, якія нібыта адпавядаюць «законам мовы». Браць сур’ёзна недарэчныя намаганьні артыкульнейшых паноў выправіцеляў ня варта. Тым болей карыстацца іх жаргонам, які выдаецца за сапраўдную «беларускую мову». Водгук іх дзівосаў далей гумарыстычных часопісаў не павінен заходзіць. <...>

Для нас ясна, што заданьнем кожнага працаўніка слова ёсьць набліжаць сваю мову, як па духу, які так чужы ўсім гэтым выправіцелям — «знаўцам законаў мовы», так і лексычна, да мовы беларускіх масаў. Мэта літаратара — зрабіць сваю мову такою ж ёмкаю, сакавітаю і прыгожаю, якою яна захоўваецца ў народнай творчасці. Не аб перайманьні народнай творчасці кажу (хоць і гэта ўмелай руцэ ня шкодзіць), але аб скарыстаньні таго слоўнікавага багацьця, што захоўваецца ў беларускіх песнях, прыказках і казках, у байках і загаворах і ў жывой сёньняшняй мове сялянства. Гэта адзіны і асноўны скарб, і будзем зь яго чэрпаць поўнай жменьнай — вось наша тэндэнцыя. Усе іншыя тэндэнцыі, чым бы яны ні кіравалі

ліся, ці то «збліжэннем», ці то «разбліжэннем» моваў, для нас усе яны «ад злога». На гэтым месцы само па сабе паўстае пытанне, як жа быць з паветалізмамі <...>. Адкаж можа быць толькі дадатным, г.зн. літаратура мусіць скарыстаць з паветалізмаў. Пісьменьнік мае права, і ў пэўнай меры абавязак, ужываць паветалізмы. Літаратурная мова сама ў далейшым сваім развіцці ці адкіне іх, ці зробіць іх агульнараспаўсюджанымі. Няма сэнсу баяцца, што ўжываннем празь меру паветалізмаў можна распахіць, разбіць суцэльную беларускую мову. На ўсім этнаграфічным прасторы беларуская мова мае гэтулькі агульных рысаў і адзінак, што паветалізмы будучы служыць толькі збагачэнню мовы. Яшчэ дагэтуль ня ўсе разумеюць тое. <...> Паветалізмы ня толькі ня шкодныя — карысныя для развіцця мовы“ (Жылка У. Выбраныя творы. С. 189—190.)

Можна заўважыць: Жылкава праграма розніцца ад Станкевічвай стыійнасьцю, вераю ў „разумную“ выпадковасьць, яна менш радыкальная, але ўсё ж *пурыстычная*. Ня дзіва, тады яшчэ былі падставы да спадзеваў на народную стыію. Апрача таго, Жылкава рупата ў асноўным стылёвая, скіраваная на маўленьне, а Станкевічава — сьстэмная, якая сыцігуе вылучна мову.

С. 586. ...*тыя ж пойма, што выказуюць у мове беларускай, выказуюць адначасна папольску або памаскоўску, або ўва ўсіх трох гэтых мовах*. — Тут можна даўнімаць некалькі субпазыцыяў. З аднаго боку, справа можа датычыць сынанімічных шэрагаў, якія Станкевіч гатовы быць істотна (і нават беспадстаўна) абмежаваць, абы толькі дабіцца чысьціны мовы. (Гл. зацемы да с. 591—596; 600—601.) Сучасныя беларускія ўкладаньнікі слоўнікаў сынонімаў робяць усё наадварот, наіўна напаўняючы гэныя шэрагі непатрэбнымі расейнізмамі.

Зь іншага боку, за даным выказам можа стаяць зьява куды цікавейшая, характэрная для пераходных пэрыядаў у развіцці мовы, калі ў адным ідыялекце суіснуюць розныя тэрміны, прызначаныя для абазначэньня аднаго панятку. Гэтак у канцы 80-х — пачатку 90-х гг. XX ст., як пачалі бурьцца штучныя савецкія нормы, можна было ў аднаго аўтара назіраць тарнаваньне „новага“ слова *досьвед* побач із „старым“ — *вопыт*. Прыкладам: *Добра было б, каб <...> беларускі чытач змог пагартнаць такі неабходны нашаму досьведу літаратурна-філязофскі часопіс* (Культура, 1993, 17 траўня); *мы не павінны прамінаць гэты багаты і каштоўны вопыт* (Тамсама). Заразом ня цяжка заўважыць, што „стары“ тэрмін тут тарнуецца ўсьведамлена і слухна ў сэнсе ‘сума ведаў’, а „новы“ — прыблізна, хутчэй за ўсё як ‘прага ведаў’. Тэрмін *досьвед* тут яшчэ „блукіае“, не асягнуўшы ўласнае сэмэмы.

...*беларуская філэлёгія, створаная самымі Беларусамі*. — Праблема „беларускае філэлёгіі“ пры ўсёй умоўнасьці данага выразу, да гэтае пары стаіць востра. Тая лінгвістычная школа, якая склалася ў АН БССР, можа з поўным правам характарызавацца як „каляніяльная“.

Вельмі часта за квазіакадэмічным „антыпурызмам“ хаваецца поўная абьякавасьць, а не — дык і варожасьць да беларускае мовы, г.зн. — да ўласнага ж аб’екту. Адылі тут ідзецца пра тэндэнцыю, і з казанага зусім не вынікае, што ўсе лінгвістыя варожыя да мовы, ня кажучы ўжо пра тое, што нават скрайне адчужаныя і фармальныя дасьледзіны могуць даваць шмат карыснае інфармацыі. І ўсё ж, вакол „нацыяналістычна“ скіраваных лінгвістых кшталту Я. Станкевіча ствараецца нейкая аўра „тэндэнцыйнасьці“, несур’ёзнасьці іх працаў і да т.п. Дый ня дзіва! Легітымнасьць Станкевіча аўтаматычна робіць нелегітымным мала ня ўвесь зьмест каляніяльных штудыяў.

На жаль, гэная адмоўная аўра „заразная“, бо, перафразуючы К. Маркса (а заразом і Р. Барта), можна сказаць: „Думкі паноўнае нацыі ў кожную эпоху ёсьць паноўнымі думкамі“. Пэўны апрыёрны скепсыс да Я. Станкевіча заўважаецца нават у яго гарачых сымпатыкаў. Сьлед ад гэтага скепсысу сягае й незаангажаваных замежных беларусістых, калі тыя „забываюцца“ спасылацца на альтэрнатыўныя й „дыскамфортныя“ ідэі пурыстых. (Хай чытач не зьдзіўляецца, калі сьлед гэнага скепсысу знойдзе й гэт’та.) Насамрэч, недаверу вартыя „антыпурыстыя“, бо іх ідэі не абслугоўваюць патрэбаў ані беларускае мовы, ані расейскае, ані нават аб’ектыўнае навукі. Высілкі, што скіраваныя на легітымацыю асыміляцыйных працэсаў, калі й прыдаюцца, дык толькі каляніяльным палітыкам і бюракратызаваным чыноўнікам — нарэччас.

С. 587. ...*ім не стае філэлёгічнага прыгатаваньня*. — Мала хто зь лінгвістых, што жылі тады ў Савецкай Беларусі, меў выпэйшую асьвету. Аднак глыбокі практычны досьвед у мове, шчыра ахвота працаваць на карысьць Бацькаўшчыны — усё тое, чаго так бракуе сёньняшнім навукоўцам, кампэнсавалі гэтую лішніцу. Што да самога Станкевіча, дык мы найчасейшай успамінаем яго як шчырага патрыёта, забываючыся, што на той час ён быў і найадуканейшы зь беларускіх лінгвістых, які прайшоў кшталтаваньне ў Празе — філялягічным цэнтры сусьветнае значнасьці.

...*запрошаны з Адэсы малады ўкраінскі філэлёг Бузук*. — П. Бузук прыехаў на Беларусь увосень 1925 г. У яго адгне Я. Станкевіч не абмыліўся, бо зробленае ды распачатае Бузуком, асабліва ў галіне лінгвааграфіі, да гэтае пары становіць сабою падмурак айчыннае філялёгіі. (Гл.: Рамановіч Я., Юрэвіч А. П. А. Бузук. — Мн., 1969.)

...*выкладаў беларускую мову проф. Абіхт*... — Што да працы Р. Абіхты на беларускай ніве, гл.: Сакалоўскі У. Забытыя старонкі гісторыі // Шляхам гадоў: Гісторыка-літаратурны зборнік. — Мн., 1994. С. 54—58; Рудольф Абіхт і Антон Луцкевіч. Перапіска (1916—1921) // Тамсама. С. 60—74; Smulkowa E. Informacja o mało znanej propozycji pisowni białoruskiej z 1918 r. // Studia polsko-litewsko-białoruskie. — Warszawa, 1988. S. 305—310. Гл. таксама зацемы да с. 15—16 нашага выданьня.

С. 588. ...канечне трэба паставіць на належную вышыню студыі беларускае мовы... — Натуральна, што ў Савецкай Беларусі неўзбаве ўжо не было каму парупіцца на гэты конт. Затое „Зборкі пазнаньня беларускае мовы“, якія стараннямі Я. Станкевіча доўжыліся каля дваццаці гадоў, сталіся ўнікальнай праграмай айчыннае моўнае інжынерыі, што ісьніцца да гэтае пары й мае яшчэ багаты патэнцыял.

Барбарызмы

Тэкст друкуецца паводле газэты „Беларусь“, 1919, № 29 (56), дзе падпісаны Я. Станкевіч. Пры перадруку былі зробленыя нязначныя пунктуацыйныя і артаграфічныя зьмены.

З гэтага артыкулу распачынаецца змаганьне Я. Станкевіча за чысьціню беларускага маўленьня й нацыянальны характар мовы. Яна выліваецца ў сьрыпо артыкулаў „Найвялікшыя барбарызмы“, а потым зьшчэаецца ў яго слынных „Зборках пазнаньня беларускае мовы“. (Гл. ніжэй)

С. 591. „Абшар“ — палёнізм, лепей ужываць **прастор**... — Слова *абшар* супраць слова *прастор* запраўды можа кваліфікавацца як „кніжнае“, і ўсё ж — яно мае працяглую традыцыю бытаваньня ў беларускай мове, займае патрэбнае месца ў сынанімічным шэразе і не падлягае такой катэгарычнай ацэне. Пагатоў, ад слова *абшар* паходзіць *абшарнік* (рас. *помещик*), прыкладам: *Цяпер ён быў жанаты з прызджэаю полькаю, што была раней гувэрнанткаю ў сям’і аднаго абшарніка* (М. Гарэцкі); *Гэтае хваляваньне мы пастанавілі выкарыстаць, кіруючы яго на шлях сацыяльнае барацьбы з абшарніцтвам* (А. Луцкевіч). Тут мы спатыкаемся з агульнай тэндэнцыяй Я. Станкевіча да поўнага выкасаваньня зь беларускае мовы германізмаў, асабліва засвоеных праз польскае пасярэдніцтва. Калі—нікалі гэткія захады давалі карысны вынік (скажам, *тарнаваць* замест *стасаваць*), а калі й беспадстаўна зражвалі адметныя беларускія словы нямецкага паходжаньня, такія, як *брак*, *рэшта* — у купе зь іх надзвычай ёмкімі дэрыватамі: *бракаваць*, *збракнуць*, *урэшце*, *рэшні* ‘засталы, астатні’. Пр. яшчэ: *Я вучыўся ў Народным вучылішчы і скончыў яго, маю сьвядэрства, рэшта вучыўся дома, як меў вольны час* (Архіў „Нашай Нівы“).

А. Адамовіч крытыкаваў даны ўхіл пурызму Я. Станкевіча, праціўляючы яму В. Ластоўскага: „Пурызм Ластоўскага абарачаецца ня супраць чужых элемэнтаў — «барбарызмаў», як такіх, а супраць тых, першым і галоўным чынам, што «асымілююць, зьліваюць» нашу мову з суседзкімі мовамі <...>. Як асаблівасьць лініі якраз Ластоўскага, трэба адзначыць тое, што ў гэтыя «асымілізмы» ён улучае ня толькі «барбарызмы» <...>, але нароўні з гэтым і элемэнты «нашы», ды ўжо з асымільаваньня чужынцамі. Усім гэтым пурызм Ластоўскага выгодна выразь-

няецца <...> ад практыкаванага ў нас некаторымі выкараненьня барбарызмаў, як такіх, хоць бы яны й ня былі «асымілізмамі» (скажам, якога—небудзь бязьвіннага германізму «рыхтаваць» пры нязнанасьці яго якраз асымільуючым нашу суседзкім мовам, да якіх нямецкая мова не належыць) пры талераваньні й нат насаджэньні яўных «асымілізмаў», хоць і свайго паходжаньня (да таго ж, не заўсёды й абсалютна пэўнага, як, прыкладам, якое—небудзь «учасьце», або такі выяўны «асымілізм», як «гатаваць» на зьмену кагэдзе ўспомненага «рыхтаваць»)“ (Скют Р. [Адамовіч А.] Званар адраджэньня // Скарыніч. Вып. 3. С. 40).

...„хцівы“ — *набеларуску будзе прагавіты*. — Таксама недаметнае абмежваньне сынанімічнага шэрагу. Пр.: *Хцівец і скарб на сьвятога Яна* (Ф. Багушэвіч).

Пытаньне ня „вырашыць“ а разьвязаць. — Супраць дзеяслова *вырашыць* і яго дэрыватаў Я. Станкевіч запырачваў ня раз (гл.: с. 156; 743; 781. Гл. яшчэ: Станкевіч С. Русіфікацыя беларускае мовы ў БССР і супраціў русіфікацыйнаму працэсу. — Мн., 1994. С. 45). Запраўды, слова *рэшыць* ёсьць расейскай сэмантичнай інавацыяй ад царкоўна-славянскага *рѣшити*. Савецкія мовазнаўцы часамі казалі адваротнае: маўляў, альтэрнатыўнае яму слова *разьвязаць* — палёнізм. Насамрэч, беларускі дзеяслоў *разьвязаць*, які сягае элінскага *λυω* ‘разьвязаць’, узьнік пэўна што раней, чым польскі адпаведнік *rozwiązać*. Прынамсі, у польскамоўнай адмене „Апакрызіса“ К. Філалета (кан. XVI ст.), яшчэ ўжываецца лацінізм *resolvować*, а тым часам у яго беларускай адмене тарнуецца *разьвязаць*. Расеянізмаў *вырашыць*, *рашэньне* яшчэ не было ў канцы XIX — пачатку XX ст. (гл. тэксты Ф. Багушэвіча, К. Каліноўскага, Старога Ўласа, Г. Леўчыка, У. Галубка, К. Сваяка, Л. Гмырака). Няма іх і ў Лсл. Пазьней сьведама й паслядоўна гэтых барбарызмаў унікалі А. Адамовіч і Я. Станкевіч.

Цяжкасьці, зьвязаныя з заменай дзеяслова „вырашыць“, чыста сэмантичныя, выкліканыя сытуацыяй білінгвізму — „адна мова з двума тэрмінамі“. Сэмэма расейскага панятку *рэшыць* (бел. сав. *вырашыць*) вельмі складаная, і яе прасьцей скальгаваць, чым перакласьці. Пры падборы беларускіх адпаведнікаў варта ўлічваць тры сэмантичныя кампанэнты: 1) *разьвязаць*; 2) *пастанавіць* або *наважыць*; *надумаць* і 3) *выракаваць*. Адпаведна вытворныя спакменьнікі: 1) мат.: *разьвязак* (*разьвязаньне*, *разьвязваньне*); 2) *пастанова*; *надум*; *зьмеркаваньне*; 3) юр.: *вырак*; *рассудак*. Не заўжды, нават адумьсьнікі, знаходзяць поўны набор адпаведнікаў. (Гл. падраб.: Пацюпа Ю. Гордзіеў вузел, або Як разьвязаць пастанову? // Культура, 1996, 6—12 жн.; Пацюпа Ю. Дык хто першы разьвязаў пастанову? // Свой лад, 2003, № 5. С. 7.)

У савецкім кантэксьце расеянізм *вырашыць* адпрэчвалі больш завуалёвана, апляючы да стылістыкі, вось, прыкладам, довады Я. Скры-

гана, пераказаныя А. Каўрусам: „Прывёўшы колькі сказаў (падаём ска-
рочана: *вырашыў* схадзіць у тэатар, *вырашыў* пачытаць кнігу, *выра-
шыў* купіць паліто, *вырашыў* вучыцца, *вырашыў* заняцца пчаларствам,
вырашыў наведаць брата), Ян Скрыган адзначае: «Нельга сказаць, каб
гэта было няправільна. Сэнс перададзены. Але ж ці хапае гэтага? Ці не
абакралі мы сябе, заспакоіўшыся толькі на сэнсе? Адзе ж калярыт мовы,
дзе тыя адценні, якія кожнаму выпадку надаюць свой характар? Дзе
багацце, якое так і праліваецца ў жывой гаворцы?» («Яшчэ трохі аб
мове».) Письменьнік прапануе блізказначныя словы, якія могуць за-
мяніць у кожным выпадку дзеяслоў *вырашыў*. Гэта: надумаў, захацеў,
сбраўся, насмеліўся, намысліў, намерыўся. Прадугледжваецца й
іншы варыянт: не «намысліў», а «захацеў», не «намерыўся», а «сбраў-
ся», у залежнасці ад таго, што трэба падкрэсліць. «Насмеліўся» —
калі доўга не адважваўся, «намысліў» — калі перад гэтым быў нейкі
роздум, «намерыўся» — калі асабліва падкрэслена мэта і г.д. Слова
вырашыў магло б падыйсці ў сказе: «Цяжка было *вырашыць* гэтую
справу». Але й тут, разважае Ян Скрыган, можна «яшчэ сказаць: *разаб-
раць* гэтую справу або *разабрацца* ў гэтай справе. Ува ўсякім выпадку
чутно было б, што гаворыць гэта не падстаўны пэрсанаж трошкі ўжо
бюракратычна-канцылярскаю моваю аўтара, а жывы чалавек» (Каў-
рус А. Скрыганова поле // Польша, 1993, № 10. С. 244—245. Гл. пад-
раб.: Скрыган Я. Некалькі хвілін чужога жыцця: Апавяданні, успаміны,
роздум. — Мн., 1990. С. 312—314).

Або з зацемак Ф. Янкоўскага: „Мне, — казаў учора знаёмы, —
патрэбна *вырашыць* клопат па гаспадарцы. Трэба *вырашыць* клопат
па дачы“ (падкрэсленыя наша. — **Ю.П.**).

Прыгадалася і з кніжак, і жывое, размоўнае: клопат ёсць, сёе-тое
дома зрабіць, нешта дома зрабіць, клопат гэты з мэбляй — ніяк не давяду
да ладу, на дварэ спарадкаваць, дачы не дагледзеў, сбраўся дагледзець.

<...> Ці ж тое тут слова? (Янкоўскі Ф. Само слова гаворыць. С. 23.)

Слова „*сільны*“ ў нас няма... — Варта ўважаць, што аўтар запярэч-
вае толькі супраць прыметніка *сільны*, але нічога ня кажа супраць спак-
меньніка *сіла*, ад якога ўтварыліся адметныя беларускія дзеясловы:
сілкаваць ‘даваць жыццё’, *сілаваць* ‘гвалціць’ (П. Просты); прыслоўі:
сілляр ‘гвалтам’ (Г. Кірылаў) і *сіламоц* ‘гвалтам’ (Лел.) ды інш. Пр.
пурыстычныя карэктывы М. Гарэцкага: *сільней* (=дужэй, мацней);
сіліцца (=намагаецца); *усіляўся* (=дужэў, мацнеў) (Гарэцкі М. Колькі
слоў аб творах і мове М. Лынькова // Гарэцкі М. Творы. — Мн., 1990. С.
361—362). Гл. яшчэ падраб. с. 967 нашага выдання.

С. 592. Слова „*прамы*“ ў беларускай мове няма... — Дагэтуль
рэкамэндацыя Я. Станкевіча застаецца актуальнаю. Нават пурыстыя
не заўжды здольныя заняць паслядоўную пазыцыю, прыкладам:
„Мне здаецца, што мы дарэмна баімося некаторых слоў, лічачы іх

рускімі, як «свабодны», «давольны», «**прамы**», «пастаянна», «апас-
ка». Якое б ні было іх паходжаньне, але яны лёгка становяцца ў моўны
рад, прыжываюцца самі, бо не супярэчаць законам мовы і яе сынтак-
сычным (??? — **Ю.П.**) формам“ (Скрыган Я. Яшчэ трохі аб мове // Некалькі
хвілін чужога жыцця: Апавяданні, успаміны, роздум. — Мн., 1990. С. 319).
Куды паслядоўнейшай у гэтым пытаньні была пазы-
цыя М. Лужаніна, які зацёміў іншую фобію: „Часта мы **баімся амон-
імаў** (падкрэсленыя наша. — **Ю.П.**) <...>. Мы гаворым: *простыя
людзі* і чамусьці — *прамая дарога*“ (Лужанін М. Письменник і мова // Збор
твораў. У 4-х т. Т. 4. — Мн., 1981. С. 472). Гэтаксама папраўляе
М. Лынькова М. Гарэцкі: *прамая* (=простая) (Гарэцкі М. Колькі
слоў... С. 361). На жаль, у сучасных (і неблагіх!) тэрміналягічных слоў-
ніках з матэматыкі ўсё яшчэ фігуруе рассянізм *прамая*, хоць, здава-
лася б, яго так лёгка замяніць беларускімі тэрмінамі **простка*, *про-
стая лінія*.

...усюды на Беларусі скажуць: *кіраваць, пакіраваць, кірунак*... —
У сучасным беларускім узусе ўкраінізм *напрамак* страчвае свае пазы-
цыі. Затое ў выніку кантамінацыі слоў *кірунак* і *напрамак*, утварыла-
ся ня менш пачварная калька *накірунак*. А таксама пад уплывам расей-
скага слова *направиться* ад беларускага дзеяслова *кіраваць* утвараец-
ца вылучна адна форма закончанага трывання: *накіраваць*, тым ча-
сам такія характэрныя беларускія формы, як *пакіраваць, скіраваць*
праз „нэгатыўнае“ калькаваньне — амаль што не ўжываюцца. Цікава,
што супраць інавацыі *накірунак* запярэчваў нават антыпурыст П. Шуба.
(Гл. яго: Польскі ўплыў на мову беларускіх сродкаў масавай інфарма-
цыі // Роднае слова, 1997, № 10. С. 73—74.)

„*Аграмадны*“ — вялізарны. — Супраць слова *аграмада* пазьней
запярэчваў нават крытыкаваны Я. Станкевічам М. Лобан: „Нельга прыз-
наць удалымі калькі: паўляжаў (полулежал), паўзварот (полуоборот),
праднаканаваны (предначертанный), **аграмада (громада, громади-
на)** (падкрэсленыя наша. — **Ю.П.**) і г.д.“ (Лобан М. Письменник і мова
// Літаратура і мастацтва, 1950, 7 кастр.).

...той, што выбірае — выбіральнік, а ня выбаршчык. — Зважаю-
чы на законы словаўтварэння Ссл. — можна даўнімаць, што ў 70-я гг.
Я. Станкевіч рэкамэндаваў бы — **выбіраньнік*. У сучаснай пурыстыч-
най традыцыі замацавалася слова *выбарца*. Так ці йнакш — праблема
застаецца актуальнай. (Гл. таксама зацёмы да с. 707—708.)

„*Работнік*“ трэба казаць заўсёды, а не „*рабочы*“. — У Заходняй Бе-
ларусі ўжывальным было слова *работнік*. А адэктыўны спакменьнік *рабо-
чы* — рассянізм савецкае пары, абцяжараны да таго ж марксісцка-ленінс-
кай канатацыяй. Па-беларуску *рабочы* — толькі прыметнік (рас.: *рабо-
тающий* — гл.: Ссл.). Іншыя дэрываты з тым самым каранем — *работніцкі*
(рас.: *рабочий*), *рабочай* (рас.: *работага, труженик, трудяга*) і да т.п.

...будзе **сядзю**, пасяджэньне, а не „пасядзеньне“. — У сучаснай пурэстычнай практыцы прынята слова *паседжаньне*. Цікава, што ў „Зборцы“ ад 28 чэрв. 1952 г. Я. Станкевіч дае цалком адваротную рэкамендацыю: „Дзеяслоўныя імёны маюць хорму на –дзеньне (а ня –джэньне)“. (Гл.: С. 710.) Пр.: „Якія найбольш слабыя месцы нашай літаратурнай мовы выявіліся пры ўкладанні руска-беларускага слоўніка? У першую чаргу — гэта адсутнасць пэўнай цвёрдай літаратурнай нормы. Так напрыклад, ужываюць: <...> паседжаньне, палепшаньне, паходжаньне і — пасяджэньне, паляпшэньне і г.д.“ (Глебка П. Нататкі пра беларускую літаратурную мову // Літаратура і мастацтва, 1950, 1 крас.).

„Падстава“ — **аснова**... — Гэтыя словы абазначаюць розныя паняткі: *падстава* — ‘прычына’, а *аснова* — ‘існасць, пачатак’, таму іх нельга праціўляць адно другому. Праўда, у 20-я гг., калі яшчэ узус і норма не ўстанавіліся, бывала, тарнавалі слова *аснова* як ‘падстава’, прыкладам: *Разгледжаны верш... мае такія ўласцівасці, якія даюць аснову для суджэння аб... Багдановічу як паэце* (А. Бабарэка). Або: *Для кожнага суджэння праўдзівага неабходнай умовай зьяўляецца дастатковая аснова* (А. Бабарэка). Аднак з гэтага ўжывання выразна адчуваецца нехарактэрнасць сэмэмаў даных слоў.

...„плён“ — **плод**... — У сучаснай беларускай мове гэтыя словы карэлюцца як „абстрактнае / канкрэтнае“. Апрача таго, існуе случкае *плён* ‘карэньчык’ (А. Абухавіч) і ў Лсл. вытворныя ад яго: *плянец* (620), *плёнчык* (70, 335, 620), *выплёніць* (103; К. Каганец), *выпляняць* (233), *уплён* (70, 160).

Хлебароб — *українізм*, *пабеларуску* — *земляроб*... — Гл. зацем да с. 78.

Аб мове

Тэкст друкуецца паводле газеты „Беларусь“, 1920, № 137 (193), дзе падпісаны *Янка Станкевіч*. Пры перадруку былі зробленыя нязначныя пунктуацыйныя і артаграфічныя змены (было паслядоўна праведзенае скарачэнне у паслягалоснага (трэба умець → трэба ўмець).

Паводле зместу артыкул цалком тарнуецца да „Барбарызмаў“.

С.593. *Мы з чыста славянскаю ленасцяю*... — Клішаваны выказ аб „славянскім“ (у вузкім сэнсе — „абломаўскім“) характары. У сталым веку Я. Станкевіч ставіў націск на балцкім інгрыдэнце беларусаў і куды больш змястоўна зьясяняў нацыянальныя рысы. Пр.: „Побач із чыста славянскімі рысамі свайго характару Беларусы адзначаюцца ня меней зырккімі рысамі тыпу балцкага. Беларус кемны, быстры, борзда орыентуецца, вельмі здольны да вышшых перажыванняў душэўных, ён лёгка працінаецца абстрактнымі ідэямі, лёгка захапляецца поэзіяй і мастацтвам, ён наагул даволі пачуццёвы і ідэялісты — гэта ўсё рысы славянскія. Але ў тый час <...>

натура беларуса ўздэжжлівая, заднаважаная, ён станаўкі, упорысты і вельмі адпорны на ўсякі націск, ён не выбухае, нат борзда не загараецца, але, узгарэўшыся, гарыць доўга, гарыць унутру нат тады, калі знадворку здаецца згаслым — гэта рысы тыпу балцкага“ (Станкевіч Я. За родную мову й праўдзівы назоў: Выбранае. — Вільня, 2006. С. 329).

„Жывыя казкі“ *Алеся Гаруна*... — Маецца наўвеце: Гарун А. Жывыя казкі: Для дзіцячага тэатру. — Мн., 1920.

Пабел. — *пяць або пець*... — Арэалы „заходняга“ слова *сьпяваць* (якое, відаць, запраўды палянізм) і „ўсходняга“ *пець* перасякаюцца на большай частцы тэрыторыі Беларусі. Тым часам арэал слова *пяць* займае прыраўнальна невялікую прастору паміж Полацкам і Вільняю. (Гл.: Датл. № 316.) Аднак у нашаніўскую пару адменьнік *пяць* стаў узуальным. Л. Геніюш была апошняю з тых, хто стала пільнаваўся гэтага слова. З сучасных пісьменьнікаў — *пяць* яшчэ тарнуе Г. Кірылаў, ураджэнец Шаркаўшчыны. Я. Станкевіч шмат рупіўся дзеля шырання данага слова, у лісьце да В. Ластоўскага ён пісаў: „Калі можна, дык да мае рэцэнзіі Карскага ў тым месцы, дзе разглядаю асобныя словы (на канцы), пры слове пяць дадайце гэта: «Пяць», «пяньне» шырока ўжываецца ў Беларусі, прыкладам: «Ня будзем жыта сяць, А будзем песні пяць» Лепельскі п. Раманаў «Белор. сборн.», VIII, 134, пляньням Гарадоцкі п. Ів. 256, сьпяць, запяць іб. 403“ (Ліставаньне Янкі Станкевіча... С. 151. Гл. таксама: Маленькі маскоўска-беларускі (крывіцкі) слоўнічак... С. 991—993.)

Пазней дыскусіі йшлі пераважна вакол слоў *сьпяваць* і *пець*. Прыкладам, П. Садоўскі пісаў: „Можна заўважыць, што ў мастацкіх творах, у публіцыстыцы некаторыя аўтары пазбягаюць ужывання слоў *знаць*, *помніць*, *пець* і г.д., а замест іх ужываюць толькі *ведаць*, *памятаць*, *сьпяваць*“ (Садоўскі П. Ад малой радзімы да вялікай // Вобраз ’83: Літаратурна-крытычныя артыкулы. — Мн., 1983. С. 189). На жаль, адменьнік *пяць*, у якім ісьніцца праславянскі ітэратыў **pejati* да **peti* (гл.: Этсл. Т. 10) ня можа канкураваць з прынятым у літаратуры *сьпяваць*, бо тое дае нам шэраг дэрыватаў: *сьпявак*, *сьпеўнік* і г.д. І ўсё ж дзеяслоў *пяць*, як напамін праз нашаніўства, варта тарнаваць у якасьці маркера паэтычнага ці высокага стылю. Можна яшчэ нагадаць, што паэт В. Савіч-Заблоцкі, ураджэнец Дзісеншчыны, ад дзеяслова *пяць* утвараў *nomina agentis* ной ‘пясняр’ (пр.: *вой* ‘ваяр’) і тарнаваў форму дзеепрыслоўя — *пяя* ‘сьпяючы’.

С. 594. *Пабеларуску* — краскі. — Гл. зацем да с. 992.

„*Ружовы*“ — *полёнізм*... — Відаць, белар. слова *рожа* ня здолела прыжыцца ў выніку працяглага беларуска-расейскага білінгвізму з прычыны сынаніміі з рас. *рожа* ‘морда’.

„*Прамень*“ — *полёнізм*; *пабеларуску* — *каса*... — Апошняя лексэма ня надта зручная з гледзішча дэрывацыйнага. На сёньняшні дзень у

слова *каса* застаецца больш-менш актуальнай толькі яго паэтычная функцыя. Пр.: *Думка счэзла як зарнічка пералётная, як апошняя касулька вячэрняга сонца* (К. Сваяк). Але, на жаль, лексема і ўсе яе формы: *каса, касуля, касулька, касулечка* — зусім выйшлі з ужытку, нават у паэзіі.

„*Умеркавана*“ — *мерна*... — Наўрад ці апраўданая рэкамендацыя. Наагул, словы, утвораныя ад дзеяслова *меркаваць* (гл.: Ссл. С. 686—687), забяспечваюць беларускую мову (і актуальна і патэнцыйна) такой колькасцю абстрактнае лексыкі, што гэтая прыватная забарона ў кантэксце ўсіх дэрыватаў — ня мае сэнсу. У гэтым пляне варта ўспомніць адзін каштоўны матар’ял да расейска-беларускага слоўніка: «*Гістарычная чыннасць грунтуецца толькі на сіле, а грамадзянскі лад вырабляецца ўмеркаваньнем (соотношением) яе*» (Я. Лёсік). Аб змаганьні ж Я. Станкевіча з германізмамі гл. зацем да с. 591.

Кемны зь цемны... — Чыста тэарэтычна — хутчэй наадварот: дзеяслоў *кеміць* стаіць на парадок „бліжэй“ за дзеяслоў *цяміць* да выходнага праславянскага кораня —*кът*. Аднак этымалёгія слоў *кеміць, кемны* праблематычная з прычыны нястачы польскага **kiemić* (Гл.: Этсл. Т. 5). Ёсць усе падставы думаць, што многія меркаваньня „палянیزмы“ накіталі *кеміць, кветца* ці, скажам, *кавадла, цапавідла* — перахавалі ў беларускай мове з праславянскае пары або — узьніклі ў выніку рэгрэсійных зьменаў. (Гл. зацем да с. 993.) Пр. таксама такія зьявы ў помніках Пскова XIV—XVI стст. як *повегли* з [provedli], *блогли* з [bludli]. (Иванов В.В. Историческая грамматика русского языка. — Москва, 1964. С. 115.)

С. 595. „*Чырвонец*“ — *чырванец*. — Відаць, першае з гэтых слоў Я. Станкевічу падавалася палянیزмам. Аднак беларускія словы на *-ец* маюць усялякія акцэнтны, прыкладам: *гаварэц, каганец, кадаўбец* і, адначасна: *акраец, месьцівец, мяшаец*. Наагул, прырода іх замала вывучаная. Скажам, не адразу можна адгадаць, чаму словы **кіравец, кіравецкі, кіравецтва* (гл.: Лсл. С. 529, 623, 725) — антысыстэмныя, а словы *кіраўнік, кіровец (кіроўца)* і пад. цалком добрыя. А рэч у тым, што ад дзеясловаў трэцяга прадукцыйнага класу ніколі не ўтвараюцца *nomina agentis* з націсьненым канчаром *-ец*. Слова *чырванец* данае правіла не датычыць.

Пабел. — *лопаць*. — Сучасная норма — *ляпаць* (на плячы), аднак — *лопаць* (крыламі).

„*Пекны*“. З чысь лёгкае рукі заляцела гэта польскае і зусім непатрэбнае нам слово... — Запраўды, пільнае патрэбы ў даным слове не адчуваецца, але з гледзішча хаўрусных дачыненняў беларускае і польскае лексыкі слова *пекны*, у вузкіх абсягах кніжнага стылю, цалком дапушчальнае. Цікава, што сам Я. Станкевіч за два гады да гэтае заўвагі, тарнаваў спакменьнік *пекната* (гл. с. 16). У наш час, калі супроц-

іны з польскаю моваю паслаблі, затое надзвычай узрасла расейзацыя, П. Сыцяцко піша: „Слова *пекната* і яго ўтваральнае *пекны* нашыя акадэмічныя перакладныя слоўнікі не фіксуюць. А вось слоўнікі 20-х гадоў іх падавалі <...>. Зьдзіўляе толькі штучна прыклееная тут бірка «раз-м[оўнае]»“ (Сцяцко П. Праблемы лексічнага нармавання беларускае мовы. — Гродна, 1999. С. 140). Што да кваліфікацыі данага слова як „гутарковага“, дык тут праявілася нейкая ўнівэрсальная глухата афіцыйных акадэмічных выданняў да стылёвых рэсурсаў беларускае мовы: многае з таго, што ёсць відавочна кніжным, яны кваліфікуюць як гутарковае. (Пр. зацем да с. 594.)

...ці ня стыдна галіцца на гэты польскі германізм?.. — Прыметнік *файны* ў 90-я гг. XX ст. ізноў актуалізаваўся. Істотна тое, што ён заняў тую стылёвую нішу, празь якую Я. Станкевіч нават не здагадаўся: у сучаснай беларускай мове прыметнік *файны* мае чыста гутарковую (нават прастаноўную) канатацыю. Дык жа лепей казаць *файны*, ніж *клёвы*.

Акаляючых — *пабеларуску* — абступаючых. — Гэтае недарэчнае ўтварэньне зьдзіўляе сваёю жывучасьцю. Яшчэ ў 1928 годзе супраць дзеяслова *акаляць* вельмі рэзка выступіў І. Бялькевіч, даводзячы, што паходзіць той ад спакменьніка *кал* (не ад *кола*), а таму *акаляць* — г.зн. ‘пэцкаць, паганіць’. У прыватнасьці, ён рэкамендаваў: „У жывой беларускай мове ёсць словы — *вакол, навакол, наўкол*, якія дасканалы перадаюць сэнс расейскіх *вокруг, кругом*. Селянін ніколі ня скажа іначай, як *наўкольнія вёскі* або *вакольнія вёскі* (таму і *ваколіца*), а дзеля гэтага трэба і ў літаратурнай мове ўжываць *наўкольнія, вакольнія ўмовы, абставіны* і г.д.“ (Узвышша, 1928, № 2. С. 204). Адгалоскі Бялькевічавай зацемкі можна спаткаць у К. Чорнага: „Дык асабліва ж з жаргонам трэба асьцерагацца, каб не «акаляць» ім літаратуру“ (Чорны К. Небеларуская мова ў беларускай літаратуры // Чорны К. Збор твораў. У 8 т. Т. 8. С. 83).

У 1970 г. І. Германовіч і Б. Лапаў падсумавалі: „Прапанова Бялькевіча <...> была ўлічана ўкладальнікамі беларускіх нарматыўных слоўнікаў <...>, слова *акаляючы* ўжо не фіксуецца (Бялькевіч І. Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны. — Мн., 1970. С. 8). На жаль, з маўленчай практыкі данае слова ня зьнікла. А што да прапановы Я. Станкевіча, дык цяперашні беларускі пурызм унікае дзеепрыметнікаў цяперашняга часу на *-учы, -ючы*, таму словы *акаляючы* і *абступаючы* сёньня аднолькава непрымальныя. Праўда, гэта не датычыць самога дзеяслова *абступаць*, хоць заміж яго часцей тарнуецца дзеяслоў *атачаць*, а ў Лсл. (420) яшчэ прапануецца — *аблягаць* (Баяры лаўкі *абляглі*, насыпалі золата на скамлі). У тэкстах самога Я. Станкевіча заміж *акаляючы* спатыкаецца прыметнік *акалічны*. Пр. таксама: *Зачалі й сяляне гурткамі прыбываць з акалічных сёлаў* (К. Каганец); *Галубок пільнуе адпачатаць навакольнія вобразы* (М. Гарэцкі).

С. 596. „Заспакойваць“ — *супакойваць*... — На захадзе Беларусі, дзе няма прыстаўкі *су-*, у народнай мове тарнуецца менавіта слова *заспакойць*. Пр. рэкамэндацыі: *загнуўшы, забраліся, запсавалі* і пад. (с. 614).

Панашаму — напітак і кумпяк. — У 90-я гг. XX ст. заміж слова *напітак* (фіксуецца ў Ссл.) раптам стаў шырыцца яшчэ адзін палянізм — *напой*. Цікава, што на той час пад уплывам „гандлёвых“, экстралінгвістычных, чыньнікаў слова *напой* пратачылася нават у маўленьне расейскамоўных беларусаў (у сярэдзіне 90-х у гандлёвых шапіках можна было прачытаць „па-расейску“: *напой* (заміж *напиток*), *сливка в шоколаде* (заміж *слива в шоколаде*). І, калі антыпурыст П. Шуба адносіў *напой* да „неапраўданых запазычаньняў“ (гл.: Шуба П. Польскі ўплыў... С. 66), дык лідар сучаснага пурызму П. Сыцяцко, апэлюючы да Насовіча і РБсл.-53, даводзіў: „*Напой* — натуральнае ў беларускай мове слова. <...> Яго дублет *напітак* з словаўтваральнага боку — штучнае для беларускае мовы слова (зь неўласцівым суфіксам *-так*)“ (Сцяцко П. Праблемы нормы, культуры мовы. — Гродна, 1998. С. 212). Да адменьніка *напой* П. Сыцяцко прапаноўваў аналёгіі: *набой, надой, настой, запой*, можна дадаць яшчэ *развой*, але ж да слова *напітак*, сваім парадкам, існуюць адпаведнікі: *адбітак, набытак, шытак, ужытак* — усякі пурыст тут апынаецца ў сытуацыі Бурыйданава асла, як, прыкладам: *Купіў у краме да Калядаў ананасавы напітак вытворчасьці Брэскага камбіната безалкагольных напіткаў (ці мо' лепей усё ж казаць — напой)* і вельмі мяне зацікавіла этыкетка (Наша слова, 1995, № 6). З гледзішча гісторыі пурызму важна тое, што Я. Станкевіч пісаў у кантэксьце польскіх уплываў, а П. Сыцяцко — расейскіх.

Найвялікшыя барбарызмы ў нашых газэтах

Тэкст друкуецца паводле газэты „Сялянская ніва“, 1926, № 26, дзе падпісаны Д-р. Я. Станкевіч.

С. 597. *Беларускае Навуковае Т-ва*. — Гл. зацем да с. 87 нашага выданьня.

„Сялянская ніва“ — газэта, якая з 1925 па 1930 гг. выходзіла ў Вільні, належала арганізацыі „Беларускі сялянскі саюз“ (БСС). Я. Станкевіч супрацаваў з „СН“, стараўся шырыць празь яе пурыстычныя ідэі, ісьніць сваю моўную палітыку, якая часам выклікала не зусім справядліваю ацэну ў асяродку беларускай інтэлігенцыі. Асабліва рэзкая рэакцыя была з боку У. Жылкі: „Тое, што робіць Станкеўчык зараз у «С. ніве» і «Крыніцу» зь беларускаю моваю, варта толькі ганьбы. Дурань тупалобы — ён і здохне ім. Дзіўлюся толькі, як маглі даручыць яму карэктур газэт, — тыя, што робяць так, мусяць зусім не паважаць сябе“ (Лісты ўладзімера Жылкі да Антона Луцкевіча // Шляхам гадоў: Гісторыкалітаратурны зборнік. — Мн., 1994. С. 50). Цяпер, па доўгіх гадох савецкае моўнае палітыкі, прымяркоўваючы ідыялект У. Жылкі да рэкамэн-

дацыяў Я. Станкевіча, бачыш, што паміж імі не такія ўжо й вялікія разыходжаньні. Таму, як гэта ні парадаксальна, празь парадкі Станкевіча мы вяртаемся да мовы Жылкі і, наадварот, празь творы Жылкі — да некаторых ідэяў Станкевіча. (Пр. зацем да с. 608.)

Дарэчы, Жылка сам з ахвотаю даваў парадкі пісьменьнікам:

Н. Арсеньневай:

„Досыць часта спатыкаюцца й маскалізмы: *лучы, даваць, на рукі, прабудзісь*; чуюцца й палянізмы: *бляск* і інш.

Нядобра гучаць скарачаныя дзеяслоўныя формы на «ся», ды асабліва, калі яны рымуюцца“ (Жылка У. Выбраныя творы. — Мн., 1998. С. 168).

У. Дубоўку:

„Барбарызмаў у мове амаль што не спатыкаецца. Такія словы, як «*панікшы*», здараюцца як рэдкасьць“ (Тамсама. С. 196).

Паняткі „маскалізмы“, „барбарызмы“ ў яго гучаць так, нібы ўзятыя з арсэналу Я. Станкевіча. Наконт апошніх у Жылкі знаходзім: „Словы так званыя «чужаземныя» мы пакінем у старане. Пісьменьнікі іх зусім слухна выгінаюцца, і ў паэзіі, асабліва лірыцы, колькасьць іх вельмі абмежаваная“ (Тамсама. С. 191. Гл. далей зацем да с. 585).

„Народная справа“ — газэта левага кірунку, у 1926 г. выходзіла ў Вільні, належала арганізацыі „Беларуская сялянска-работніцкая грамада“ (БСРГ), якая па закрыцьці „НС“ выдавала газэту „Наша справа“ (1926—1927).

...*українізм „сходзіны“*. — Маецца наўвеце само слова *сходзіны*, а не яго словаўтваральная мадэль, што пашыраная ў беларускай мове ня менш, ніж у ўкраінскай, прыкладам: *адведзіны, уходзіны*, кніжн. — *дасьледзіны, уводзіны* і г.д.

„Сумліў“, „сумніў“ і г.п. — *українізм*... — Слушна, аднак пад тое ня варта забывацца, што адзінка *сумніў* фіксавалася й на Астравеччыне: *У яго быў сумніў, ці так робіць, каб абмылу ніякага не было* (Сцпсл.-83). У сучасным узусе на зьмену савецкаму *сумненьне* ўсё часцей прыходзіць адменьнік *сумнеў*. А *сумлеў* — тарнуецца рэдка, здаецца, першым, яшчэ ў 1989 г., яго аднавіў С. Дубавец: *Таксама й аўтарава вернасьць сабе не выклікае сумлеву*.

С. 598. ...*ня будзе „лістаносец“*, але *лістананоша*... — Яшчэ ў 60—70-я гг. XX ст. на Лідчыне казалі: *Глянё, ужо лістананошка паехала*. Але якім гэна быў выходны спакменьнік мужчынскага роду — меркаваць цяжка. Слова *лістаносец*, відаць—такі, добра ўкаранілася за савецкім часам, прыкладам, П. Садоўскі, успамінаючы, якія словы пашырыліся на Полаччыне зь сярэднебеларускіх і паўднёва-заходніх гаворак, пісаў: „Іншы стылістычны статус мелі словы й выразы тыпу: *сартаваць бульбу, налічыць працадні, лістаносец, розьніца* (непадпісныя газэты, якія можна купіць у «*лістаносца*»), *рахункавод* і г.д. Яны зьявіліся ў пачатку 30-х гадоў разам з абагульненьнем аднаасобнікаў у калгасы і намі, дзецьмі, успрыма-

ліся з вуснаў старэйшых як словы сваёй гаворкі“ (Садоўскі П. Ад малой радзімы да вялікай // Вобраз ’83. — Мн., 1983. С. 170—171).

„Сав. Беларусь“ — савецкая беларуская штотдзённая газета, якая ад пачатку, з 1920 г., і да 1933 г. друкавалася на беларускай мове, паўгаду сьпіраша выходзіла ў Смаленску, а пасьлей у Менску. У 20-я гг. „СБ“ публікавала шмат літаратурных матар’ялаў, і ня толькі прасавецкіх. У 30-я гг. шэраг чынных аўтараў „СБ“ былі зьвінавачаныя ў беларускім нацыяналізьме і рэпрэсаваныя.

Найвялікшыя барбарызмы (Сялянская ніва, 1926, № 27)

Тэкст друкуецца паводле газеты „Сялянская ніва“, 1926, № 27, дзе падпісаны *Д-р. Я. Станкевіч*.

С. 599. „Беларуская крыніца“ — газета, якая з 1917 выходзіла ў Петраградзе, Менску, а з 1919 г. да 1940 г. — у Вільні, з 1925 г. і з 1939 г. называлася „Крыніца“, друкавалася лацінкай і кірыліцай, належала Беларускай хрысціянскай дэмакратыі (БХД), зрабіла вялікі ўнёсак у беларускае культуру.

„...*помніць*“ — абмыла, а мае быць *помнець*. — Усё ж *помніць*. Але абмыла Я. Станкевіча невыпадкова, варта найпільнейшае ўвагі. Рэч у тым, што дзеяслоў *помніць*, як і *пусьціць*, *рабіць*, адносіцца да **чацьвертага прадукцыйнага** клясу, а дзеяслоў **помнець* мусіў бы значыцца ў разьдзеле **другога непрадукцыйнага** клясу, як дзеясловы *сядзець*, *вярцець*, *стаяць*, *дрыжэць* (*дрыжаць*), *крычэць* (*крычаць*). Тое, што паміж гэтымі групамі існуе такія вялікі клясыфікацыйны бар’ер — гаворыць пра хаатычнасьць і непрадуманасьць самой клясыфікацыі. (Гл. зацэмы да с. 55; 689.)

„*Голас Беларуса*“. — Газэта левага кірунку, якая працягвала традыцыі газеты „Змаганьне“ (1923—1924), выходзіла ў Вільні ў 1924 г., але праз два месяцы была закрытая польскімі ўладамі. Рэдакцыя газеты выпусьціла ў свет „Батанічны слоўнік“ З. Верас. (Гл. зацэмы да с. 829)

Найвялікшыя барбарызмы (Сялянская ніва, 1926, № 29)

Тэкст друкуецца паводле газеты „Сялянская ніва“, 1926, № 29, дзе падпісаны *Д-р. Я. Станкевіч*.

С. 600. ...*было б мроя*. — Дзеяслоў *мроіць* ёсьць ужо ў Лсл. (136). Да *мроя* — гл.: Тсл.; БРсл. Гл. таксама: Этсл. Хоць слова *мроя* сягае праславянскае асновы, усё ж, зважаючы на яго пашыранасьць у Пасожжы, можна гаварыць пра ўкраінскі ўплыў. Чыста беларускія адпаведнікі маюць адметны ўхіл у сэмантыцы, адрозны ад украінскага, прыкл.: *мройлівы* ‘жудасны’ (Сцшсл.—83).

Бел. ё лятунак. — Недаметнае абмежаваньне сынанімічнага шэрагу. Зацэмім, дэрываты з даным каранем пашыраныя на поўначы Беларусі. Невыпадкава *лятунак*, *лятуцець* былі ўлюбёнымі словамі У. Дубоўкі. (Гл.: Беларуская мова: Энцыклапедыя. — Мн., 1994. С. 183.) Сучасны узус аддае перавагу адменьніку *летуценьне*. Пра апошнія цікава разважаў У. Жылка: „Ужо цяпер маем цэлы рад слоў сутна-паветальных па свайму паходжаньню, але стаўшых літаратурнымі і зараз шырока пашыранымі, як (першае, што прыйшло на думку): *рэха*, *хараство*, *летуценьні*, *нішчымна* і шмат іншых. Паветалізмы ня толькі ня шкодныя — карысныя для разьвіцця мовы“ (Жылка У. Выбраныя творы. С. 190).

„*прастата*“ — *маск.*, *бел.* — *прасьціня*. — Не зусім слухна, аднак у літаратурнай мове запраўды варта аддаваць перавагу суфіксу *-ін-я*. (Гл. зацэмы да с. 633—634, і зацэмы да с. 591.)

С. 601. „*Спамылка*“. Ня ведаю, адкуль В. Ластоўскі ўзяў гэткаю хворму гэтага слова. У „*Аль-Кітабе*“, памяты з чыстай бел. мовы, ё толькі абмыла. Як зьменшанае можа быць і абмылка. — Паводле Лексатл. слова *абмылка* характэрнае для паўночна-ўсходняга рэгіёну, а слова *памылка* — для паўднёва-заходняга. А што да адменьніка *спамылка*, дык у Лсл. шмат адзінак з пратэзаю *с-*, асабліва ў прыстаўцы *спа-*, прыкладам: *спаведаміць* (537), *спаверху* (666), *спавыш* (532), *спавышчыць* (532), *спагуда* (511), *спадумлівы* (*сподумка*) (330), *спадыймаць* (536), *спазнаваць* (537), *спакладаць* (533), *спамгнуць* (188, 663), *спасьпяваць* (538), *спацишыць* (522), *спацяшацца* (532), *спачынаць* (536). Відаць, прыстаўка *спа-* мае вузкарэгіянальнае, віцебскае, паходжаньне. Пр. у Я. Сіпакова: *Пасівела душа, пасівела...* // Ад балючай сяброўскай *спагуды*. Ніхто нашу самоту не *спагудзіць*. А недзе на радзіме, як на *сподзіў...* пахла ўжо зямля. Ці ў П. Простага: *Яна спазглядаець на нас*. У яго ж: *Алена, Алена! Ты ўжо ў Бога... спазлянь тут на нас*. Зацэмім, апрача таго, што прыстаўка *спа-* сягае выточнае формы **iz-ra*. Складаныя прыстаўкі і прыёмны ў беларускай мове наагул досыць частыя: *з-за*, *па-над*, *па-за*, *па-дзеля* і г.д. Пр. у Ссл.: *спабыць* (і *пазбыць*), *спадмануць*, *спачатак*, *спрамога*.

Крывіч, мясечнік літаратуры, культуры і грамадзкага жыцця пад рэдакцыяй В. Ластоўскага. № 10 за ліпень — сьнежань 1925 г. Коўня. 124 балоны, у 16⁰

Тэкст друкуецца паводле газеты „Сялянская ніва“, 1926, 30.05, 08.06, 20.06, 18.07, дзе падпісаны *Філ. Канд. Я. Станкевіч*. Пры перадруку былі зробленыя нязначныя пунктуацыйныя і артаграфічныя зьмены.

С. 602 ...*два даўжэзныя апавяданьні* <...> А. Матача. — Калі ў навуковых працах за імем А. Матач, пэўна што, хваецца В. Ластоўскі,

дык тут узнікае істотная праблема атрыбуцыі: каму належаць даныя тэксты — рэальнаму А. Матачу, ці, зноў жа, В. Ластоўскаму? (Гл. зацем да с. 219.)

...нашае **незнаёмы** ўжываецца і ў значэнню назоўнага імя... — Такая зьява, як субстанцыяцыя прыметнікаў — надзвычай характэрная для беларускае мовы. На жаль, сытуацыя шматгадовага дзвюхмоўна выклікала проціму псэўдабеларускіх суфіксавых дэрыватаў, якія да таго ж запоўнілі тэксты пісьменьнікаў і пратачыліся ў нармацыйныя слоўнікі. Прыкладам, у народным маўленьні ў якасці спакменьнікаў тарнуюцца прыметнікі *адважны, добры, злы, подлы, стары, спрытны*, а тым часам зрасеізаная фантазія літаратараў вынаходзіць розных „сьмельчакоў“, „дабракоў“, „зьлюкаў“, „падляцоў“, або — „старыкоў“ ды „старцаў“, „спрытногаў“ ды „спрытнякоў“. Сёння некаторыя з гэтых недарэчных вынаходніцтваў могуць падавацца за норму, але ў свой час супраць іх запярэчаў М. Гарэцкі: *сьляпец* (=сьляпы, сляпун); *храбрацы* (=адважныя) (Гарэцкі М. Колькі слоў... С. 361, 363). А калі надта ня хочацца ўжываць прыметнікаў, дык заміж „спрытныя“ й „спрытняка“, можна прапанаваць менш пашыранае, але натуральнае ёмкач, ад ёмкі (рас. *ловкий*) прыкладам: *Тут былі самыя ёмкачы: Юзя Малатарка, Мікіта Бяда, Марка Хаўрусны <...> і Сымон Шворан* (У. Галубок). Пр., кніжнае слова *памомны* (але не *памомкі*) і дыялектнае *нашчадз*, што суіснуюць у А. Абуховіча: *Той каралеўскай жадаў кароны, // Ня дбаў аб чэсьці у памомных*.

Адзілі можна зацяміць, што і ў старабеларускай мове, як відаць з Сс., досыць часта тарнаваліся прыметнікі і дзеепрыметнікі заміж царкоўнаславянскіх спакменьнікаў: *завоеваны, ...пленнік; запроверженый, изнасилынык; здрадливый, наветнык; постыгливый, воздержнык; свянготливый, обретословец*; а яшчэ часцей (відаць, пад уплывам польскае мовы) — незалежныя дзеепрыметнікі цяперашняга часу: *вспомогаючий, споспешнык; змышляючий, притворитель, лицемер; мнечаючий, нещеватель; набываючий, стяжатель; погубляючий, губитель; поправуючий, строитель; примушаючий, насильнык, нудитель; продкуючий, предводитель, наставнык; строфуючий, обличитель, обличнык; упомінаючий, обличитель*; або — нават цэлыя канструкцыі: *войско шикуючий, подвигоположнык; нагороду рицером даваючий, подвигоположнык; любячий Бога, Боголюбец; доброче любячий, благолюбец; зазле маючий, недугователь; игры справуючий, сеновнык; учту справуючий, пировнык; наметы робячий, скиннотворец*. Хоць гэта зьява чыста кніжныя — яны шмат што кажуць нам пра станаўленьне беларускае мовы як сыстэмы. Нездарма найменні пасадаў даўней называліся: *возны, гугменны, даньнічы, дэцкі, канюшы, крайчы, лаўнічы, лоучы, лажнічы, падкаморы, падскарбі, падчасы, піўнічы, прысяглы, радны, скарбны*.

(Гл.: СПБ. С. 279—293.) Да сучаснага *араты* ў старых тэкстах знаходзім аналягічныя дэрываты: *косны* ‘касец’, *цяглы* ‘прыгонны’. (Тамсама.)

Заразом нельга блытаць субстанцыяцыю прыметнікаў як такіх з субстанцыяцыяй прыметнікаў у форме ніякага роду, якая, наадварот, ёсьць калькаваньнем расейскіх формаў: *будучае* (ад рас. *будущее*), *мінулае* (ад рас. *прошлое*) і г.д. Часцяком такія ўтварэньні тарнуюцца ў філязофскай літаратуры для абазначэньня катэгорыяў, прыкладам: *камічнае, трагічнае, высокае, жахлівае, прыгожае*. Апошняя зьява вельмі новая, штучна-кніжная і ня надта карысная для здароўя мовы як сыстэмы, таму заміж *прыгожае* лепш усё ж казаць *хараство, краса* і пад. Аднак трэба помніць, што ў старабеларускай мове існаваў такі сэгмэнт, дзе субстанцыяцыя прыметнікаў у форме ніякага роду мела пашырэнне, ідзецца пра найменні рознага мыта, наагул усякую плату: *валочнае, гарадавое, маставое, медавое, памільнае, папалае, пісчае*. Нават граматыка І. Ужэвіча адводзіць асобнае месца гэтай мадэлі: *належнае* ‘плата за знойсьце’, *тарговае* ‘мыта за гандаль’ (С. 302). Пр.: *А каторыя бы... агурлыся, таковыя маець за агурнае памільнага на грошы даці* (СПБ: 1548 г.). *І каторы чалавек на работу ня выйдзець, іно за первый дзень адгурнага грош заплаціць* (СПБ: 1561 г.). Гэтая мадэль перахавалася ў народнай мове. Пр.: *Што астанеца ад пядзі рублёў, каб аддалі п. Ф. Чарнышэвічу на пагарэлае* (М. Гарэцкі).

Гэт’та мы бачым, што ў пурыстычных выпраках важная не сама прызьбя дэрывацыйная мадэль, а тая сэмантычная функцыя, якую яна выконвае. Калі для адной дэрывацыйнай мадэлі нейкі мэханізм характэрны, дык з гэтага зусім не вынікае, што ён будзе дарэчы ў іншай якасці ці ў іншым сэгмэнце сыстэмы. Абсалютызуючы нейкую адну зьяву за кошт другой, можна моцна нашкодзіць мове, гэтаксама, як і пры неабмежаваным запазычваньні.

...мае быці **абачыць**... — Паводле сучасных нормаў слова *абачыць* разглядаецца як палянізм.

С. 603. ...*Крывічы, Северане, Радзімічы, Вяцічы <...> былі блізкія*... — Спрощанае меркаваньне. Пра станаўленьне прабеларускіх дыялектных групаў гл.: Вэкслер П. Гістарычная фаналогія беларускае мовы. — Мн., 2004. С. 70—86.

С. 604. ...*аканьне ў Маскве ўзьнікла пазьней пад уплывам з паўдня мовы Вяцічоў*. — У сучаснай навуковай літаратуры пашыранае меркаваньне, якога пазьней пільнаваўся й Я. Станкевіч, аб балцкіх вытоках аканьня. (Гл. яго працу: Аканьне — балцкая рыса ў мове вялікалітоўскай. С. 238—269 нашага выданьня.)

С. 605. ...**Белай**, значыць *свабоднай Русыі*. — Гл. кн.: Белая Русь. — Мн., 1991.

С. 606. *Свае выведы аўтар пацвярджае дакумэнальнымі данымі*. — Гл. таксама: Яшкін І. Да вытокаў моўнай сітуацыі ў Беларусі:

Матэрыялы для сацыялінгвістыкі. 50-я — 80-я гады XIX стагоддзя // Польша, 1992, № 4. С. 207—225. Токць С. Нацыятворчыя працэсы на Гарадзеншчыне XIX — пачатку XX ст. у святле тэорыі мадэрнізацыі // Гістарычны альманах, 2002, Т. 6. С. 130—151.

С. 608. А. Матача ня можна залічыць да такіх рабачаёў. — Цяжка сказаць, ці ведаў Я. Станкевіч, што тут ён крытыкуе В. Ластоўскага? А калі б ведаў, дык ці стаў бы казаць: „ягоная стацыя гэта адзін жак“, „тутака ён чыста скандаліцца“ ды „тутака кожнае слова страшная дурніна“ (с. 70)? Цікава, што падобную ацэнку даклада В. Ластоўскага пакінуў лінгвісты Н. Гурло на маргінэзе ўласнага асобніка матар’ялаў правапіснае канфэрэнцыі 1926 г.: „Дурак! А не лінгвіст“. І Станкевіча, і Гурло аднолькава абуралі наўняныя выказы аб „змякчэнні“ галосных гукі. Тут варта ўспомніць асаблівасці характару Я. Станкевіча: „Ён не баяўся стаць адзінокім, займаць неппулярныя пазыцыі, калі быў асабіста перакананы аб іх правільнасці“ (Станкевіч В. Бацькава адзеся // Скарыніч. Вып. 2. — Мн., 1992. С. 170). Цалком імаверна, што ён ведаў пра аўтарства В. Ластоўскага. Маштаб апошняга ён цудоўна ўсведамляў і пры іншай нагодзе не шкадаваў добрых слоў: „Я бачу, што Вы запраўды зробіце штось дастойнае памяці Скарыны“ (Ліставаньне Янкі Станкевіча... С. 115).

С. 611. ...каб у нас заступалі „ў кнігах царкоўных мову крывіцкую... баўгарскай мовай **маскоўскай** рэдакцыі“, наперыць цяжка. — Пр.: „Як паказваюць <...> жаролы, маскоўскія выправіцелі правілі кнігі пераважна не паводле грэцкіх арыгіналаў і не паводле даўнейшых рукапісаў, як яны дыпляматычна заяўлялі ў сваіх прадмовах, а паводле паўднёва-заходнерускіх (беларуска-ўкраінскіх. — **Ю.П.**) друкаваных выданняў, папраўленых з грэцкіх арыгіналаў. <...> Новая царкоўнаславянская мова мусіць разглядацца хутчэй як працяг паўднёва-заходнерускае царкоўнаславянскае мовы, ніж вялікарускай“ (Успенский Б. Краткий очерк истории русского литературного языка. С. 87).

Я. Станкевіч: Пачатнае о-е... — Гл.: с. 214—218 нашага выдання.

Пагаішчанін. — Псэўданім В. Ластоўскага.

Ю. Верашчака. — Псэўданім В. Ластоўскага.

С. 612. ...на абмыльнай фантастычнай гіпотэзе Шахматавай аб мяшаным паходжаньню беларускага народу. — Для Я. Станкевіча ў гіпотэзе А. Шахматава былі непрымальнымі два моманты: 1) існаваньне пратарускага адзінства як прамежкавага стану для беларускае, украінскае й расейскае моў і 2) узьнікненьне беларускае мовы ў выніку зьмешваньня старажытных дыялектаў — паўднёварускіх і ўсходнярускіх. Мала таго, што лінгвістыя неўзабаве прапанавалі шэраг імавернейшых гіпотэзаў, дык жа яшчэ гіпотэза А. Шахматава хача-нехаця абніжала апрычонасьць беларускае мовы, груба кажучы, зводзіла яе да нейкага расейска-ўкраінскага гібрыду. Дадамо таксама, што на пачатку XX ст. надавалася вялікае значаньне чысьціні мовы.

С. 614. Гэтак трэба і пісаці: загнуўшы, забраліся... — Гэтакія формы дагэтуль бытуюць у в. Дамэйкі на Лідчыне.

С. 615. ...сп. В. Ластоўскі ўсё-ж тыкі зьмяняе ў маіх стацыях розны на **рожны** і пад. — Відаць, вымова **рожны** існавала ў яго родным Пагосьце, у В. Ластоўскага яшчэ можна спаткаць адмену **жычыць** заміж **зычыць**. Пра яго рэдактарства цікава расказана ў У. Жылкі: „У апавяданьнях М. Гарэцкага адна з каштоўных дадатных старонак ёсьць іх мясцовыя слоўнікавыя калярыт. А згадваю, распавядаў аўтар «Руны», як старанна вымазваў адзін з выдаўцоў гэтага зборніка, цяпер слуп «крыўскае прапаганды» і выпраўляньняў, усе словы, якія былі не зусім звычайнымі для вуха дзісенца“ (Жылка У. Выбраныя творы. С. 190). Пячатка гэтага рэдагаваньня ляжыць ці не на ўсіх тэкстах часопіса „Крывіч“. Пытаньне можна паставіць нават шырэй: аб уплыве ідыялекту В. Ластоўскага на мову газэты „Наша Ніва“, іншых друкаў тае пары.

...нямаш дзеяпрыметы... на **-ўшы, -шы**, яна счэзла... дзеяпрыметы на **-лы** ўжываюцца... на ўсходзе Беларусі... — У народна-гутарковай мове няма дзеяпрыметнікаў цяперашняга часу незалежнага стану на **-уч, -юч**, і пагатоў не існуе дзеяпрыметнікаў цяперашняга часу залежнага стану на **-ем, -ім**. А што да формы дзеяпрыметнікаў прошлага часу залежнага стану на **-ўшы**, дык на захадзе Беларусі яна ўсё ж спатыкаецца, хоць і не рэгулярна. Дый ня дзіва: раз на ўсходзе існуюць формы на **-лы**, мусіць жа яны нечым кампэнсавалі на захадзе Беларусі. Нават такі пурысты й вораг дзеяпрыметнікаў на **-учы, -ючы, -емы, -імы**, як М. Лужанін, пісаў: *Ёсьць у К. Чорнага невялікая колькасць мясцовых слоў і зваротаў, а таксама застарэўшых слоў*.

...нельга ўжываці: самыя малодшыя, самыя маленькія... — Пр.: „Пабеларуску, апрача звычайнай формы з прыстаўкай **най-**, найвышэйшая ступень прыметнікаў можа быць створана таксама апісальным спосабам, пры дапамозе прыслоўя **сама**, але не пры дапамозе займеньніка **самы**. Прыкл.: *Мой калгас **сама багаты***“ (Станкевіч С. Русіфікацыя... С. 30). Дадамо, што фармант **сама** можа пісацца й разам, становячыся прэфіксаідам, як у подпісе паэта XIX ст.: *Ваіх **самашчыры** беларусін В.К. Суліма Савіч-Заблоцкі*. (Гл. задем да с. 53.)

Дзеясловы многаразныя маюць у нас суфікс **-ава-ць**... — Пр.: „Многаразныя (па-маскоўску: «многократные») дзеясловы ў крывіцкай мове канчаюцца або на **-аць**, або на **-аваць**. *Адрэзаць, глядзець, кідаць* могуць быць многаразныя формы — *адразаць, адкідаць, аглядаць* і г.д., але ад *казаць, пісаць* ня можа быць многаразная форма *адказаць, адпісаць*, бо гэтакія формы гэтых слоў мы маем, і яны маюць значэньне закончанасьці, а многаразныя формы гэтых слоў будуць — *адказавачь, адпісавачь, запісавачь* і г.д. Суфіксамі **-аць** і **-аваць** многаразных формаў крывіцкая мова розьніцца ад мовы маскоўскае, дзе ё **-ываць** (*записывать*). Што датычыць усялякага *uszlachetnienia*, дык мне зда-

ецца, што яно толькі псуе мову. Мова — гэта зьявішча прыроднае, і ўсім штучным яго толькі псуеш. Важна адно: гэта чысьціня мовы, і яе трэба пілнавацца“ (Ліставаньне Янкі Станкевіча. С. 125).

Паводле Датл. (№ 25) на тэрыторыі Беларусі налічваецца шэсьць адменаў дзеясловаў кротнага дзеяньня: 1) *расказ[ва]ць*; 2) *расказ[ы-ва]ць*; 3) *расказ[ьва]ць*; 4) *расказ[ава]ць*; 5) *расказ[ува]ць* і 6) *расказ[ова]ць*. Першая зь іх, якая прынятая ў сучаснай літаратурнай мове за норму, — найбольш кампактна пашыраная на тэрыторыі паўднёва-заходняга дыялекту і ў нейкай меры характэрная для большай часткі Беларусі. Другая, якую Я. Станкевіч адносіць да расейнізмаў, характэрная для Магілёўшчыны і Гомельшчыны. Трэцяя — пашыраная на Віцебшчыне. Пятая — на Гомельшчыне, а таксама на Заходнім Палесьсі, дзе крыху далей на захад бытуе й шостая. Чацьвертая адмена, якую Станкевіч ужыцьцяўляў цэлы век (гл.: Ссл.), характэрная для сярэднебеларускіх гаворак, а ў найбольшай меры — для паўночна-заходняй дыялектнай зоны — ад Лідчыны да Дзісеншчыны, улучаючы й яго родныя мясціны. Таксама трэба мець на ўвазе, што балышныя арэалаў, апрача першага і двух апошніх — моцна перамешаная. Адметна, што адмена з *-ыва-* тыповая й для Лсл., значыць, у „Крывічы“ яна праводзілася сьведама. Пр. зацем да с. 44.

Ня толькі імёны мускія, але таксама жаночкія і ніякія канчаюцца ў родным склоне множнага ліку на *-аў, -оў, -еў...* — Сытуацыю з канчаткамі роднага склону, якая склалася на пач. XX ст., І. Крамко апісвае гэтак: „Для назоўнікаў жаночага і ніякага роду зь цьвёрдай асновай, якія маюць пастаянны націск на аснове, устанавіліся дзьве формы роднага склону множнага ліку: без канчатка, якая больш пашырана ў цэнтры Беларусі, на захадзе і паўночным захадзе, і з канчаткамі *-аў, -оў* (па аналёгіі з мужчынскім родам), якая ўжываецца на ўсёй Беларусі зь перавагай на ўсходзе і поўдні, прычым колькасна пераважаюць формы без канчаткаў“ (Крамко І. Юрэвіч А. Яновіч А. Гісторыя беларускай мовы. У 2-х т. Т. 2. — Мн., 1968. С. 129). На жаль, сучасная сытуацыя, якая ўтварылася вакол гэтых самых канчаткаў, можа стацца помнікам бяздумнай упартасьці. З аднаго боку — Акадэмія навук, якая гатовая бараніць кожную літару нормаў, як дарэчных, так і недарэчных, прынятых у савецкія часы, а з другога боку — незалежная прэса, якая можа пісаць хоць на трасянцы, абы з канчаткамі *-аў, -оў*. І тая і другая тэндэнцыя — вынік безадказнасьці, нежаданьня прымаць уласныя паставы, якія замяняе апэляцыя да аўтарытэту. (Гл. зацем да с. 49.)

У нас некаторыя пішуць сколькі... — Гл. зацем да с. 61.

С. 616. ...*валваваць*. За гэтакія словы, як гэта, сп. В.Л. будуць доўга ўспамінаць благім словам. — Тут Я. Станкевіч адмаўляе першанаперш прапанаванае ў Лсл. слова *валва* ‘хваля’, а ўжо потым — вытворнае ад яго **валваваць*. Але ў Лсл. даецца шэраг: „*вал, валва* (Гродз.),

выльва (Вяліск.), *бурва* (Гомельск. п.)“. Відаць, запраўды *бурва* і *выльва* — квазірэканструкцыі Ластоўскага, чаго ня скажаш пра слова *валва*. Яго пазьней аналізавалі П. Сыцяцко, І. Яшкін, Этсл. (Гл.: Сыцяцко П. Беларускае народнае словаўтварэнне. Афіксальныя назоўнікі. — Мн., 1977. С. 34.) Заразом П. Сыцяцко як на крыніцу спасылаецца на Е. Раманава, а Этсл. — на І. Яшкіна. Дэфініцыя апошняга *валва* ‘хваля, вадзяны грэбень, падняты ветрам’ вельмі ж нагадвае дэфініцыю Лсл.

На жаль, усе аўтары „ня бачаць“ першага слова данага шэрагу *вал*, а яно й ёсьць выходным. Таму *валва* ня „хваля“, а зборнае імя ад *вал* ‘хваля’ — г.зн. ‘прыбой, мноства валоў’. Тут Я. Станкевіч праўдзіць, калі адмаўляе жадныя фанэтычныя пераходы, а мыляцца І. Яшкін ды Этсл., якія бачаць у слове *валва* вынік асыміляцыі *в-н > в-в*. Затое Я. Станкевіч мыліцца, калі кажа пра „перакручаньне“, а праўду піша П. Сыцяцко, зьясьняючы паўстаньне гэтага слова праз дэрывацыю. Пр. у Сс.: *валь на воде*, *волна; валь, стена*; і ў Ссл.: *вал* — *волна (мелкая, невольная); вал* — *пряжа из хлопьев*. Непрадукцыйная мадэль з суфіксам *-в-а* (часцей за ўсё націсьненым), які перадае значаньне зборнасьці, асабліва характэрная для Дзісеншчыны. Пр.: *галацьва* (Лсл., 127), *друцьва* (Лсл., 816), *маладзьва* (Савіч-Заблоцкі), *мышва* (Лсл., 110; Ластоўскі), *нацьва* (Лсл., 685), *старва* (Лсл., 381), *хлусьва* (Лсл., 233, 301) і г.д. (Даныя адзінкі нельга блытаць з кніжнымі словамі: *брытва, дратва, клятва, ліштва*, якія маюць адрозную сэмантыку і, адпаведна, іншы акцэнт.) Ёсьць яшчэ „экзатычная“ этымалёгія да *выльва*: „Агульнапермскае *выл* — ‘паверхня, верхні’, у комі мовах *ва* — ‘вада’. *Выльва* — ‘верхняя вада’“ (Ласкоў І. З маўклівых прадонняў // Польша, 1993, № 8. С. 243). Наўрад ці варта яе ўспрымаць усур’ёз, аднак у сучаснай этымалёгіі й абмылы маюць сваю каштоўнасьць.

Вось жа, калі слова *валва* — натуральнае, дык дэрываты В. Ластоўскага **валвісты, *валваваць* — запраўды антысыстэмныя, бо на суфіксе *-в-а* ня могуць наслоівацца новыя суфіксы — пры дэрывацыі ён адсякаецца. Аднак аналягічную абмылу супраць беларускіх законаў словаўтварэння робіць сам Я. Станкевіч, калі ад слова *гаспадарства* спрабуе ўтварыць прыметнікі: *гаспадарствены* ці *гаспадарствавы*. Суфікс *-ств-а*, як і *-в-а*, у беларускай мове пры словаўтварэнні мусіць адсякацца, дапушчальныя толькі адмены: *гаспадарскі, гаспадарны, гаспадарлівы* і пад. А калі казаць дакладней, дык у абодвух выпадках дэрывацыйны ланцуг зачынае субморф *-ва*, які не дапускае новага нарошчваньня. (Гэта акурат тое месца, дзе пасуе нутраная форма Станкевічавага тэрміна *нарасьценне* ‘суфікс’.)

С. 616—617. ...у якімсь абмежаным кутку скажуць маскалізм зьне з *извне*, і вось ад гэтага маск. сп. В.Л. выводзіць новы маскалізм... — Аргумэнт „кутка“, „засыценка“ чамусьці папулярны срод лінгвістых. Адметна, што яго можна пачуць і з супраціўнага, антышпур-

стычнага, лягеру, прыкладам: „Ну, а ці адпавядаюць статусу літаратурных слоў дыялектызмы <...>, запісаныя, можа, паўстагоддзья таму назад дзе-небудзь на заходнебеларускім хутары і зусім незразумелыя для людзей цяперашняга пакалення?“ (Баханькоў А. Вештарт Г. Прышчэпчык А. Ці глыбока думаў рэцэнзент? // Польша, 1987, № 12. С. 200.)

С. 617. *зьнешні*... — Яшчэ ў ананімным „Лексысе“ кан. XVI ст. пісалася: *внеуду, знадворья*; у „Лексыконе“ Л. Зызанія: *вне града, за местом; вне уду, на дворе; внешний, надворний, верхний, тогосветный*. Яко пишут *внешние* мудрецы — Якъ пишут *тогосветные* мудрецы; і ў беларуска-царкоўнаславянскай „Сыноніме славенароскай“: *верхний, внешний; надворе, вне, внеуду; надворь, вонь* (Старабеларускія лексіконы. С. 8; 24; 72; 88). На жаль, слова *зьнешні*, як і ўсе падобныя калькі, а лепш сказаць „перакручаны“ з расейскае мовы, ці „жарганізмы“ (паводле В. Ластоўскага), выявілася вельмі жывучым. (Гл.: Пацюпа Ю. Беларуская мова ў часе // Гармонія беларускага слова: Падручныя нарысы для журналістаў. — Гродна, 1999. С. 24—25.) Сыстэмную крыттыку да *зьнешні* прапанаваў П. Сцяцко. (Гл. яго: Праблемы нормы, культуры мовы. С. 189—191.)

..., сувязь “прынялося ў іншым значэнню — маск. сувязь, і тут яно зусім на месцу. — Наўрад ці можна падзякаваць В. Ластоўскаму за слова *сувязь* і пагадзіцца зь Я. Станкевічам. Яно нічым ня лепшае за „жарганізмы“, тыя ж *адсутнасць, прысутнасць, сутнасць, зьнешні, неабходнасць, вырашчэньне, рашэнне, надзейны, адносны* і да т.п. (Гл. падраб.: Склот Р. Званар адраджэння. С. 41.) У беларускай мове расейскаму *сувязь* адпавядаюць два словы: *звяззак* і *лучнасць*, а праз гэты наватвор апошнія два словы сталі „бесхацімцамі“ — яны нібыта й ёсць, але й мала дзе прыдаюцца. Балазе, апошнім часам слова *звяззак* пачало вяртацца ў устойлівым спалучэнні ў *звяззку з гэтым*, хоць раней ужывалася й вольна: *Закладайце свае нацыянальныя арганізацыі і дзяржыце **звяззак** з павятовымі камітэтамі і з Вільняю* (М. Гарэцкі). Шкоднасць слова *сувязь* у тым, што гэта яшчэ адзін крок, хоць і мала прыкметны, да сэмантичнае асыміляцыі беларускае мовы расейскаю і ўрыненне першае ў стан „адна мова з двума тэрмінамі“.

Немана, а трэба Нёмна. — Гл. зацем да с. 505.

Спаборнік. Слова, *відаць, няўдала творанае*. — Наўрад ці можна пагадзіцца, гэта адзін з найудалейшых „жарганізмаў“ Ластоўскага. Але заўвага Станкевіча ня марная, бо вельмі няўдалы, нават небыспечны для сістэмы мовы, дэрыват В. Ластоўскага *спаборніцаць*, фармант *—ніцаць*, як ведама, тыпова расейская інавацыя. Словам з расейскім фармантам *—ніцаць*, і з царкоўнаславянскім *—ствоватъ* у беларускай мове адпавядаюць утварэнні з фармантам *—аваць*. У бюлетэні „Свой лад“, які ў 2002—2003 гг. выдаваўся ў Горадне, была спроба ўвесці дзеяслоў *спабораваць*, а ад яго — *спабораваньне* і *спаборніцтва*.

Да беларускага перакладу „Слова аб палку Ігоравым“

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Родная мова“, 1930, № 1—2, дзе падпісаны *Станкевіч Я.* Пры перадруку не адлюстроўваюцца асобныя графічныя і правапісныя асаблівасці арыгіналу: *j* заменена на *й*; напісанне *ji* перадаецца як *i*.

Паводле зместу гэты тэкст мала падобны да рэцэнзіі, найболей жа тарнуецца да рубрыкі „барбарызмы“.

Варта таксама зацеміць, што Я. Станкевіч ставіцца да „Слова пра паход Ігараў“ цалком сур’ёзна як да аўтэнтчнага тэксту. Ні ў 30-я гг., ні пазней, ён не належаў да кагорты скептыкаў, на якую апошнім часам пайшла вялікая мода.

С. 618. ..., *галицы... хотять полетети на уедіе* “ перакл. — „...на пажыву“, а ляпей было-б ...на жыр... — Бадай што ніхто з камэнтатараў ды перакладнікаў не звярнуў увагі на тое, што слова *уедіе* (**уедзьдзе*) адметнейшае за ўсе адпаведнікі і гучыць чыста па-беларуску. Мабыць, прыстаўка *у-* тут развілася з праславянскае **ъ-*. Пр. беларускія дэрываты: *уесьці* ‘даныць’, *уядацца* ‘заглыбляцца’ (прыкл.: *уеўся ў навуку*), *уедлівы* ‘дасьцейлівы’, *уесьціся* ‘растаўсцьцець’, *ня ўеся!* ‘смаката’ — некаторыя адзінкі добра ведамыя, дзье апошнія бытуюць хіба што толькі на Лідчыне. Пр. таксама: *хоць ня ўежна, дык улежна* (БРсл.). Дык ці варта празрыстае і самавітае беларускае слова перакладаць іншым беларускім словам? Істотна, што спакменьнік **уедзьдзе* тарнуецца тут у адным кантэксьце зь беларускім дыялектным найменьнем **галица*, якое, сваім парадкам, мае цікавую гісторыю. Пр.: *Варон і галіц лётаюць стады* (Стары Ёлас); *І сарокі і галіцы селі разам на паліцы* (Д. Рудніцкі). А што да Станкевічавага *жыр*, дык аўтар „Слова“ тарнаваў адзінкі й з гэтакім каранем, прыкладам: *убуди жирня времена*. (Пр.: **уедіе* — *убудити* і суч. белар. **убудзіць* ‘дабудзіцца’). Зацёмім урэшце, у лексыкаграфічных працах Я. Станкевіч нарэдчас звяртаўся да матар’ялу „Слова“, калі быў пэўны ў яго беларускім характары. (Гл.: Ссл., ілюстр. да слова *яруга*.)

„Засмучэньне *ахапіла* агароды“, а *трэ’ было-б* — *Засмучэньне ахапіла* (абняло) сыцены замковыя... — Калі Купалава лексэма *агароды* благая дзеля асацыяцыі з „гародам“, дык Станкевічава — анахранізм, як ведама, культура замкаў на Беларусь прыйшла куды пазней.

„На Нямізе сьцелюць галовы, як снапы“. У *варыгінале* няма *прыраўнаньня*, а толькі *сцьвярджэньне факту*... — Абмыла што да рытарычнае фігуры. У арыгінале прыраўнаньне выражаецца пры дапамозе снадзіўнага склоны: *На Немізѣ снопы стелють головами*.

С. 619. „...жадні веселія“ — *жаднае вясёласьці*... — Пр.: *Тут нам у жадобку* // *Трохі паляжаць*, // *А там, як заляжам*, — // *Ад вялікай лежні* // *Бакі забалаць* (М. Косіч). *Хоць кажы, хоць не кажы*, // *Што*

брахаць нам стыдна — // Не паслухаюць: чужбінка // **Жоднаму** завідна (М. Косіч). У акіяне сьветлым, нібы востраў // **Жадомай**, пракаветнай прыгажосьці (Я. Сіпакоў). Адметна, што паралелі знаходзяцца ў М. Косіч, якая ёсць тыповай заступніцай даўнейшае Севершчыны.

...*Хінова хіба = Фінова (ад Фін)...* — Пэўна што так, хоць іншыя аўтары зьясьняюць гэты назоў менш пэўна, як „агульнае найменне прышлых усходніх народаў“ (Стеллецкий В.И. Слово о полку Игореве: Древнерусский текст и переводы. — Москва, 1965. С. 241).

Ніхто дагэтуль не зрабіў драбязнага прыраўнаньня поэтычных спосабаў „Слова“ з таковымі-ж спосабамі беларускае народнае поэзіі... — У паваенны час такое прыраўнаньне зрабіў знаёмы Я. Станкевіч, былы дырэктар Віленскае беларускае гімназіі, М. Анцукевіч, праца выйшла пасьмяротна, бо пры жыцьці аўтара яна зазнала супраціў з боку Дз. Ліхачова. (Гл.: Анцукевіч Н.П. Слово о полку Игореве: Перевод. Комментарий. Исследование. — Вильнюс, 1992.) А яшчэ за Саватамі зьявіўся шэраг дасьледзінаў на даную тэму: Мочульский В.Ф. „Слово о полку Игореве“ и белорусское устно-поэтическое творчество / Вестник Московского университета, 1962. Сер. 7. Филология, журналистика, № 2. С. 17—33; Тамсама. 1965. Сер. 7. Филология, журналистика, № 1. С. 74—84; Тамсама. 1969. Сер. 7. Филология, журналистика, № 1. С. 69—75. Заразом існуюць прымеркаваньні да ўкраінскага, расейскага, паўднёваславянскага, заходнеўрапейскага ды цюркскага эпасу. (Гл. прыкл.: Творогов О.В. Слово о полку Игореве (Краткая тематическая библиография) // Исследования „Слова о полку Игореве“. — Ленинград, 1986. С. 256—257.)

Зацемкі з крывіцкае (беларускае) мовы

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Родная мова“, 1930—1931, № 5, 6, дзе падпісаны Д-р. Я. Станкевіч. Пры перадруку не адлюстроўваюцца асобныя графічныя і правапісныя асаблівасьці арыгіналу: *j* заменена на *й*; напісаньне *ji* перадаецца як *i*.

„Зацемкі...“ ёсць першым падсумаваньнем пурыстычных напрацовак Станкевіча й завяршэньнем яго праекту „барбарызмы“, які меціме працяг у больш маштабным і „дыялягічным“ праекце „зборак“, у шэразе слоўнікаў.

С. 620. *Дык маем пісачі гэтак: ...шшыць... жжыць...* — Гл. зацем да с. 16.

С. 621. *Астацца ў 2-м значэньню часта чуў я ў народнай мове...* — Гл. зацемы да с. 965—966.

Дзіра, скуль выцякае вада ізь зямлі, завецца жаралом. — Пр.: Ручка сасьніў я **джарало** (М. Стральцоў). Або ў ЭШсл.: адпаведнік да

рас. виселица — жаролка: *Па Хаме Зьмітраваму даўно жаролка плача* (в. Давідавічы, Клімавіцкі р-н).

С. 622. **каята...** *Слова ўжываецца ў „Аль-Кітабе“...* — Можна гаварыць і аб ранейшым ужываньні. Пр.: *На татя приходіть студь и каята, на язычливаго же знамение велми мерзкое* (Ф. Скарына). Чамусьці ў Ссл. аўтар падае гэтае слова з націскам на першым складзе, хоць больш імаверным выглядае націск на апошнім складзе — слова *каята* ўходзіць у дырывацьцыйны шэраг: *любата, магата, рупата* і пад. (Гл. зацемы да с. 634.)

...В. Вольскім, „Узвышша“ № 4 з 1927... — Маецца наўвеце артыкул „Наконт нацыянальнай літаратуры беларускіх татар“. Гл. таксама яго: Татары на Беларусі // Наш край, 1927, № 3, 4; Татарскі тэатр // Узвышша, 1927, № 5; Асноўныя прынцыпы арабскай транскрыпцыі беларускага тэксту ў „кітабах“ // Тамсама. № 6; Аб асаблівасьцях жывой мовы беларускіх татар і арабскай транскрыпцыі „Аль-Кітабаў“ // Наш край, 1928, № 8—9; Беларускія элементы ў бытавой абраднасьці літоўскіх татар // Тамсама. 1929, № 8—9; Вусныя паданьні літоўскіх татар // Тамсама. № 11; Цюрска-татарскія элементы ў беларускай мове // Узвышша, 1929, № 6.

...і ў казках *Сержпутуёскага...* — Сержпутуёўскі А. Казкі і апавяданьні беларусаў з Слуцкага павету. — Ленінград, 1926; суч. перавыд.: Сержпутуёўскі А. Казкі і апавяданні беларусаў Слуцкага павета. — Мн., 2000.

кідлівы... — У „Зборцы“ ад 3 ліст. 1951 г. у тым самым значаньні нарайваецца слова *хіжы* (гл.: с. 694 нашага выданьня). Падрабязней праз гэтую сэмантычную групу, ‘хуткі ў працы’: *спрытны, ёмкі, хіжы, шчыры, споры, спраўны, заядлы, удалы, вёрткі, гарачы* і пад. — гл.: Лексатл.-3, № 5. На жаль, слова *кідлівы* ні ў Лексатл., ні ў ПЗБсл. не фіксуецца. Пр. ужываньні ў літаратуры: *Я работнік спрытны, ёмкі* (А. Гарун); *Да ўсяго ён зьвітны* — // *Аж гарыць работа* (М. Арол).

нізкавокі... — Пр.: У ЭШсл. адпаведнік да рас. *близорукость* — *панікніца*: *Мяне ж панікніца апанавала* (в. Грыневічы, Плешчаніцкі р-н).

С. 623. ...**дрывотнік** (*часьцей, чымся дрывотня і інш.*). — Сумнеўна, бо ніхто не рабіў статыстычных падлікаў. Мала таго, дык жа з гледзішча сыстэмнасьці мовы суфікс *-н-я* (не пад націскам) лепш перадае *nomina toponymica*, ніж суфікс *-нік*, які „перагружаны“ сэмамамі *nomina agentis* ды *nomina instrumentis*. (Гл. зацем да с. 505.)

Баконка, *мусіць, паходзе ад слова „бачыць“* ... — Скарыне сумнеўна. Паводле Этсл. *баконка* — „відавочна, сінкопай з *абаконка* (аб-аконка, *ob-+окъно)“.

Ант. Палявой. *О яз. нас. Новозыб.* — Пр.: С. 863—866.

С. 624. *Пабеларуску ніколі ня кажачца „мінулага году“, „у мінулым годзе“* ... — Беларускія пурыстыя ня раз спынялі сваю ўвагу на гэ-

тай лексычнай групе. Пр.: „Чым, як не нячуласцё да слова, можна растлумачыць тое, што літаратурная моладзь карыстаецца толькі кніжнымі словамі „мінулагодні“, „у гэтым годзе“, забыўшыся на такія яркія, поўныя, насычаныя вясковым калярытам словы, як „сёлета“, „летась“, „залетась“, „сёлетні“, „леташні“, без якіх проста нельга абыйсціся“ (Скрыган Я. Думкі аб мове). Або: „Замест выразу ў *мінулы год* стараіцца ўжываць кароценькае *летась*, таксама як замест *у пазамінулы год* або «два гады назад» — залетась, пазалетась (вядома, пры мэтазгоднасьці такой замены)“ (Кльшшка А. Гутарым і чытаем па-беларуску. № 1. С. 156).

Пурыстыя абы час бароняць стылёвы статус данае групы: „Пра неапраўданасьць паметы «размоўнае» пры слове *летась* сьведчыць і адсутнасьць яе пры антоніме *сёлета* й *сяголета*“ (Сцяцко П. Праблемы лексічнага нармаваньня беларускай мовы. — Гродна, 1999. С. 223). Удакладняюць умовы функцыянаваньня: „*Сёлетні, леташні, (па)залеташні* звычайна выкарыстоўваюцца з назоўнікамі «нячасавяга» значэньня: *сёлетні ўраджаі, леташнія кошты, (па)залеташнія навалніца*“ (Урбановіч І., Саўка З. „Звёзныя“ хваробы-2: Вынікі назірання за моваю газеты „Звязда“ ў 2001—2003 гг. // Абажур, [2003], № 28—30. С. 74—75). Часамі стараюцца дапоўніць групу іншымі адзінкамі: „З гэтага ж шэрагу — *налета* ‘ў будучым годзе’. Апроч натуральнасьці — яшчэ й карацей выходзіць, што істотна для газэты“ (Тамсама. С. 74).

І ўсё ж, негледзя на пэўнае заняўбаньне, становішча данае групы лексыкі ёсьць аб’ектам „зайздрысьці“ для расейскіх пурыстых, якія скардзяцца: „Яшчэ да рэвалюцыі наша літаратурная мова пастрачвала такія пагаворы, як *осенясь, летось*, зь вельмі эканомным зазначваньнем таго, што йдзеца не празь якую там, а кагядзе прамінулую восень ці лета. У гэтых дзівосных паводле дакладнасьці і сыцісласьці часавых прыслоўяў нездарма стаіць указальны займеньнік *се* ў форме *сь*“ (Югов А. Думы о русском слове. — Москва, 1975. С. 17). У беларускай мове гэта далёка не адзіны спосаб выяўленьня часавых катэгорыяў. На абшарах паўднёва-заходняга дыялекту бытуе тоесная група адзінак, утвораных ад слова *рок*: *такрок* ‘летась’, *такрошні* ‘леташні’, *пазатакрак* ‘пазалетась’, *пазатакрашні* ‘пазалеташні’. Гняздо з каранем *-рок-* таксама разьвілося на тутэйшым грунце — у „Баркалабаўскай хроніцы“ знаходзім да яго „этымалогічны матар’ял“: *Бо тот рок* вары мала было, толькі *грыбы: леднікі, апенькі елі*. Падобны прыметнік існаваў ужо ў 1600 годзе ў запісах Менскага гродзкага суду: *Статку дзей у яго было: конь адзін, карова адна, паціцёлак такрочны* (СПБ).

...ніколі ня кажацца... „у леташнім годзе“, але „*летась*“. — Пр.: „Вельмі тыповыя памылка — ужываньне слова *год* у спалучэньні зь *сёлетні, леташні, (па)залеташні*. <...> У *леташні, сёлетні, зале-*

ташні канцэпт *год* ужо ўтрымліваецца — у абліччы караня *лет*. Таму словазлучэньне *сёлетні год* „дэшыфруецца“ як ‘год гэтага году’, а *лета-ташні год* такое ж бессэнсоўнае, як рускае *прошлогодний год*“ (Урбановіч І., Саўка З. Тамсама. С. 74). В. Рабкевіч зафіксаваў нават таўталёгію, злучаную з аксюмаранам: *Сама ў зялёным вогнішчы згараю, // Што завяршыў сяголеташні год* (С. Каробкіна). (Гл.: Рабкевіч В. Верш і літаратурная норма // Вобраз-’81. — Мн., 1981. С. 126.)

...рас. уступать, подвергаться (влиянию). — Пр. зацемку „ўступіць, папусьціць, спусьціць, паправіць“ (с. 669).

праходак... — Пр. у Сс.: **прохожую, хожду, глумлюсь; прохадзка, обходь, глумление.**

прыбраць... — У в. Дамэйкі на Лідчыне кажуць: *Прыбіраць ёлку; Прыбраць у касьцёле да свята*. Або: *Прыбраўся трохі — і паехаў*; але адначасна: *Убраўся — і паехаў*. З гэтых кантэкстаў відаць, што дзеяслоў *прыбіраць* тарнуецца перш-наперш да аб’екту, а да суб’екту — толькі з пазначэньнем меры ці ступені дзеяньня.

раськідон... раськідонства... — Мажліва, што й словы *раскідоміць, раскідомства*, падаваньня ў Лсл. да арт. „РАСТОЧАТЬ“ не такія штучныя, якімі яны ўяўляюцца зь першага пагляду.

С. 625. *Ніколі ня можна казаць „у гэтым годзе“*... — Гл. зацем да с. 624.

...у яго знаходзілася *имат праціўнікаў*... — Пр.: „Выдумляюцца розныя «собскія» маластраўныя дурніцы і выкрутасы, якія нібыта адпавядаюць «законам мовы»“ (Жылка У. Выбраныя творы. С. 189).

Кс. Д-р Бобіч прыслаў нам гэт’кі адказ у лісьце... — На жаль, у тэкстах П. Простага (І. Бобіча) слова *собскі* не спатыкаецца.

С. 626. ...*пад уплывам украінскім і некаторыя Беларусы пішуць сумліў*... — Гл. зацем да с. 597.

С. 627. **харашун... харашуха...** — Пр.: „Гуляе па нашых творах абсалютна кніжная, калькавая «прыгажуня» (часамі нават з падвойным «н») замест народнай «расуні» і зусім дзікі «прыгажун». Ня будзем лічыць неэстэтычным і прыгадаем, як звалі дома кароў: «раска», «расуля», «расуня», толькі не «прыгажуня»“ (Скрыган Я. Блізкія сэрцу думкі // Некалькі хвілін чужога жыцця. С. 300).

Гендэрная лексычная пара на *-ун* (мужчынскі фармант) ды *-ух-а* (жаночы) — у беларускай мове надзвычай прадукцыйная і, часцей за ўсё — стылёва нэўтральная. На жаль, разгледаны канцэпт дачыняецца высокіх катэгорыяў, да якіх словы *харашун* і *харашуха* не заўжды пасуюць. Таму, узяўшы пару *харашун / харашуха* за асноўную, усё ж у высокім стылі варта тарнаваць рэкамэндаваную Скрыганом лексэму *расуня*, дарма што суфікс *-ун-я* нерэгулярны й непрадукцыйны (для стылістыкі рэгулярнасьць можа нават шкодзіць). Праўда, да слова *расу-ня* няма мужчынскага адпаведніка, але ён і не патрэбен, бо каната-

цёлю ўзвышпанасці мае толькі жаночы адменьнік, а мужчынскі — нэўтральную, або, зрэдку, іранічна-абніжаную. (Пр.: рас. *красавец* і *красавчик*.)

чытар... — Як ні стараўся Я. Станкевіч увесці ў беларускую мову слова *чытар*, вынік быў не зраўнаны з тым жа — *спадар*. Відаць, тут існуюць нейкія сэмантичныя замяны, якіх няма ў слове *чытач*. Спакменьнікі з *-ач* абазначаюць: 1) невялікія, але чынныя прылады працы: *таўкач*, *капач*, *сякач*, *здымач*, *зграбач*; 2) суб'екты дзеяння з сузначам непавялічэння, ніжэйшасці, грэблівасці: *таўкач* 'дурань', *цягач* 'валацуга' (в. Дамэйкі), *паніхач* 'халуй', *каўтач* (Лсл., 3); 3) суб'екты, звязаныя з выкананнем часовага, сытуацыйнага дзеяння, якое ня ёсць ні прафэсій, ні працай, ні сталым заняткам: *чытач*, *слухач*, *глядач*, у Лсл.: *слач* — *слачка* (658), *хавач* (740), *хадач* (438), *турзач* (703), *чакач* (175). Да апошніх катэгорыі й адносіцца *чытач*. Зрэшты, няма бяды, кожны з мажлівых суфіксаў мае даць сваё значэнне: *чытач* 'той, хто звязаны з чытаннем пэўнага тэксту', *чытаньнік* 'дэклімацыйнік' (расейскае *чтец*, у М. Гарэцкага яшчэ *чытака*), *чытар* 'лектар'. Можна прытачыць і адваротны прыклад з *-ач*: спакменьнік *пісач* (Савіч-Заблоцкі) у беларускай мове не знайшоў месца, бо слова *пісьменьнік* (у А. Ельскага было яшчэ *пісацель*, *пісар*) мае сталы, а не часовы занятак.

...зборнае *порце*, *-я* (ужываецца ў *Лідчыне*)... — Ужо ў другой палове XX ст. слова *порце* на *Лідчыне* й заваду не было, былі толькі *порткі* 'нагавіцы' ды *бялізна*.

...зборнае *хусьце*, *-я*, кажацца паміж іншым у *Сакольскім павеце*. — Пр. у Лсл.: *хусьце* 'бялізна' (49); на *хусьцёх* 'мэнструацыя' (323).

С. 628. *Гаспадар* з **gostь-pod-arь* — слова складаецца з *двух* словаў — *госць*, *каторae* значыла спачатна „чужнік“, а потым „купец“, і *под-*, *-ar-* — суфікс. — Няўцямна. Паводле Трубацова прасл. **gospodarь* паходзіць ад **gospoda* 'дом, гаспадарства і г.д.', якое ёсць зборным спакменьнікам ад **gospodь*. Гл. с. 154; 649—661 нашага выдання.

С. 629. *Прыкмета ад гаспадарства будзе гаспадарсьцвенны*... — Пазней Я. Станкевіч адмовіўся ад прыметніка *гаспадарсьцвенны* й спрабаваў утварыць *гаспадарствавы*, аднак і той адменьнік і другі ў беларускай мове немажлівыя: субморф *-в-а* замыкае сабою суфіксавы ланцуг. Расейскія словы *государственный*, *мудрствовать* і пад. ёсць царкоўнаславянскімі мадэлямі, нехарактэрнымі для беларускае мовы. (Гл. зацем да с. 969.)

...*Сказаньне а Сівільле, Варш. Ун. Изв. 1898 г.* — Гл.: Карскі Е. Ф. Западнорусское сказание о Сивилле пророчице по рукописи XVI века. Варшава, 1898 (Оттиск из „Варшавских университетских известий“, № II, 1898 г.).

С. 630. „*Выпісы*...“ — Маецца наўвеце хрэстаматыя для школаў: *Выпісы зь беларускае літаратуры: Вусная народная творчасць. Старадаўнае пісьменства*. — Масква—Ленінград, 1925.

...*сударь* — што апошняе ў форме *спудар* было перанята ў беларускае мовы і потым зьменена. — Так ці йнакш, але запраўды ў XVII ст. на царкоўнаславянскім грунце зь беларускага *гаспадар* развілося расейскае слова *государь*. Пра ўплыў старабеларускае „простае“ мовы на станаўленьне расейскае літаратурнае мовы гл.: Успенский Б. А. Краткий очерк истории русского литературного языка (XI—XIX вв.). — Москва, 1994.

Спадар у значэнню рэлігійным рана было выцісьнена царкоўнаславянскім *Господь*... — Сумнеўна. Црк.-слав. *господь* паходзіць ад прасл. **gospodь*, якое ў беларускім вымаўленьні атрымала форму *госпад*. Зацемім гэт'та пры нагодзе: у сваёй легендарнай, незраўнана доўгай набажэнскай практыцы слова *Госпад* пільнаваўся кс. Чарняўскі. У прыватных гутарках ён заўжды гэна падкрэсьліваў. У Горадне ў 90-я гг. XX ст. спроба аднаўленьня слова *Госпад* сустрэла рэзкі супраціў з боку кс. Крыштопіка.

...з гэтымі словамі не звязана жаднае клясавое значэнне... — У 20–30-я гг. XX ст. „клясавасць“ стала адной з найпапулярнейшых сьветаглядных катэгорыяў. На гэтым грунце ў СССР нават вырасла „яфэтычная“ тэорыя акад. М. Мара, які, дарэчы, ня быў прафэсійным лінгвістам. Марысты пільнаваліся клясавай, „стадыяльнай“ канцэпцыі мовы, дзе перавага аддавалася яе канвэргентнаму развіццю, што спрыяла камуністычнай практыцы асьмільяцыі нацыянальных моў. Марызм да пач. 50-х гг. панаваў у савецкай навуцы, дарма што ён замыкаў у сабе шмат ірацыянальнага, Я. Паліванаў наагул называў яго вар'яцтвам. Пасьяла „лінгвістычных“ прац Ё. Сталіна марызм быў адпрэчаны, і менавіта з таго моманту заўжды пільна падкрэсьлівалася „бясклясавасць“ мовы. Фактычна, мова сталася адзінаю сфэраю чалавечае дзейнасьці, якая такім спосабам выпала з пад агульнае канцэпцыі „набудовы“, што пазней выклікала незадаволенасць у Р. Барта: „Ждаў і яго паслядоўнікі сурова асудзілі ідэалізацыю (не даўшы, аднак, што ў цяперашні час яе можна ўнікнуць), праводжаную як прыныц у раньняга Лукача, у лінгвістыцы Мара, працах Бэнішу ці Гольдмана, і ўпрацівілі ёй рэальнасць, недаступную ўплыву ідэалёгіі, такую, прыкладам, як мова ў разуменьні Сталіна“ (Barthes R. *Mythologies*. — Paris, 1957. Цыт. паводле: Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика. — Москва, 1989. С. 129).

Успамінаўся „клясавасць“ ў працы Я. Станкевіча ёсць хутчэй водгульлем часу, чым насьледаваньнем нейкіх ідэалізаваўных тэорыяў мовы. Гэта істотна зацеміць ня толькі таму, што Я. Станкевіч крытыкаваў практыку марыстаў, ня толькі таму, што ён неадменна абаліраўся на дасягненьні прыраўнальна-гістарычнага мовазнаўства, абвешчана-

га марыстамі „ненавуковым“, але й з увагі на яго дыскусію з В. Лас-тоўскім, які, відаць, мацней прасякнуўся ідэяй клясавасці, на што Я. Станкевіч запярэчваў: „Няма чаго баяцца „клясовасці“, бо ў мове адб-іваецца гісторыя людзкасці, і ад гэтага не ўцячэш. Шмат якіх слоў, аб якіх мы на т не дагадаваемся, маюць гэтую „клясовасць“ і нічагусенькі, усё добра“ (Ліставаньне Янкі Станкевіча. С. 125). Лева-арыентаваныя беларусы, такія, як І. Дварчанін, адносілі Станкевіча-палітыка да „клерыкалаў“, але гэт’та ён рупіцца аб праблемах левых, што таксама ёсць ускосным довадам яго „няклясавасці“.

С. 631. ...*можжа быць толькі абыймы (а не абоймы), бо маем абыйму, абыймеи, абыйме і г.д.* — Гэта тыповы прыклад тэарэтызму Я. Станкевіча, яго апэляваньня да „законаў мовы“, на што наракаў У. Жылка. Насуперак аўтару заўжды пісалася *абоймы* (ці *абдымкі*) і ніколі **абыймы*, прыкладам: *Не цябе я люблю, як ў абоймах сьціскаю* (М. Арол). Існавала й адпаведная форма дзеяслова: *Чырвоны мак — нязьменная расьліна — // Абойме кветам махравістым* (Ц. Гартны).

Прынялося так-жа ўтворанае мною прыймо, -а (прыймо вучаньнікаў у школу і пад.). — Наватвор *прыймо* для абазначэньня працэсу ня надта ўдалы. Тут ён нагадвае расейскае ўжываньне *приём посетителей* (стеклотары і пад.), якое перадае дзеянне. Ні ў якім разе нельга забывацца: беларуская мова розніцца ад расейскае тым, што размяжоўвае спакменьнікі дзеяньня (дзееспакменьнікі) і — выніку дзеяньня. Таму ў гэтым значаньні лепей ужываць дзееспакменьнікі: *прыманьне, прыняцьце, прыняцьцё*. З нулясуфіксавых утварэньняў на *-мо* (ад *імаць*) толькі слова *пераймо* ўзьнікла ў стыхій жывой мовы, і менавіта яно абазначае не само дзеянне, а *спакмень*, які звязаны зь дзеяннем.

...збор беспасярэдніх чуцьцёў, ё чэскі vjet. ...беларуская хворма... уймо... — Рэкамэндацыя не супярэчыць законам беларускага словаўтварэньня, але супярэчыць сэмантычнаму архэтыпу дзеяслова *ўняць* ‘адабраць’ (гл.: Ссл., 498), ад якога паходзяць традыцыйныя словы *вуйма* ‘шкода’, *уемны* ‘заганны’ (рас. *ущерб і ущербный*). Пр.: *А яму яка пастыру караці не дапушчаеце й забараняеце. Зачым ся многа сваволенства, злосьці й нядбальства зь немалою вуймаю цэркві Божае... ня множыла* (СПБ, 1627 г.); *Ды грэкі вуйму нарабілі: // Як ляда Трою ўсю спалілі* (В. Равінскі); *Сьветагляд гэты адбіўся ўемна на маральнасьці маіх мысьляў і намераў* (К. Сваяк). Пр. таксама ў Ссл., 1239: *няма яму ўёму ‘няма яму стрыманьня’*. На жаль, слова *вуйма* гэтак „зацёрлася“ ў працэсе расейзацыі, што камэнтатары „Энэіды навыварат“ В. Равінскага прымяркоўваюць тое да расейскага *уйма* ‘вельмі многа’, якое між славянскіх аднакаранёвых адпаведнікаў ёсць хутчэй выняткам, ніж правілам.

С. 632. ...*хто прадпрыймае* — прадпрыемца... — У Ссл. гэтае слова не падаецца.

...тое месца вуліцы, на каторым езьдзяць, мусіць звацца езьдзішча... — Слова *ездзішча* найболей пасавала б да панятку ‘аўта-дром’.

незачэпны, ага. Магчыма, што гэтае слова навет народнае... — На Лідчыне бытуе прыметнік *незачэпны*, а таксама выслоўе *ані чэп!*, якім характарызуюць чужых, незачэпных асобаў. Пр. таксама: „Важна толькі не памыліцца ў выбары дзеяслова. Калі ў слоўніку *недотрога* перакладаецца як *недатыка*, адразу відаць — наватвор вырас не з таго дзеяслова. Трэба было шукаць іншага, магчыма *чапаць*. Ад яго атрымалася б зграбнейшае й больш мілагучнае — *незачэпа*“ (Лужанін М. Збор твораў. С. 493).

Іменьні з суфіксам *-іня*

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Крывіч“, 1924, № 2 (8), дзе падпісаны Я. Станкевіч. Пры перадруку былі зробленыя нязначныя пунтуацыйныя і артаграфічныя зьмены.

Зацемку наконт суфікса *-ін-я* Я. Станкевіч уважаў, відаць, за адну з найважнейшых сваіх прац, а таму й пісаў рэдактару „Крывіча“: „Калі-б выглядала, што шмат ё рэчаў аднаго аўтара, дык можаце пад некаторымі маймі ня ставіць майго прозьвішча, а прыдумайце якую мянюшку, але пад суфіксам *-іня* маё прозьвішча канечнае хай будзе“ (Ліставаньне Янкі Станкевіча. С. 118). Праца адыграла важную ролю ў разьвіцьці беларускае літаратурнае мовы. Ёе імпульс найболей чапіў маўленьне беларускае дыяспары. А ўжо ў 80-я гг. XX ст., даслоўна — на нашых вачох, з маўленьня беларусаў-эмігрантаў слова *большыня*, іншыя адзінкі — перавандравалі ў лексыкон айчынных інтэлектуалаў. Як ні парадаксальна, дадатную ролю тут адыграў адыёзны зборнік „Дары данайцев“ (1986) — які дзеля сьмеху куплялі беларускія нацыяналісты. Менавіта там спакменьнік *большыня* падаваўся як слова „нацдэмаў“ і „бэбурнацаў“.

Гэтай самай парою раз ад разу ўсчыналіся дыскусіі вакол суфікса *-ін-я*. Прыкладам, П. Садоўскі пісаў: „Часта арыентацыя [моваведаў] на рускую мову бывае відавочная. Напрыклад, возьмем вызначэньні і стылістычныя паметы да тыпова беларускіх слоў <...> *дабрыня* і да т. п. У «Тлумачальным слоўніку беларускае мовы» чытаем: «Дабрыня. Разм. Тое, што і дабрата». <...> Цяжка зразумець, чаму *дабрыня* належыць да размоўнага стылю. Гэта нават не вынікае зь ілюстрацыі да гэтага слова: «Іскра ў цемры згасла. І тут мне здалося: Ты ішоў да мяне з дабрыней і адвагай» (У. Караткевіч). Дарэчы, мадэль назоўнікаў зь *-ня* вельмі пашырана ў беларускай мове: *шырыня, вышыня,*

таўшчыня і г.д.“ (Садоўскі П. Ад малой радзімы да вялікай. С. 175—176). Крыху пазней А. Жураўскі зьдзекліва камэнтаваў: „Найбольшую «чысьціню» беларускай мове эмігранцкіх выданьняў надаюць «беларускія» словы тыпу <...> *блізіня* (блізкасьць), <...> *паўніня* (паўната)“ (Жураўскі А. Беларускае савецкае мовазнаўства: здабыткі, праблемы, шляхі развіцця // Беларуская мова і літаратура ў школе, 1988, № 2. С. 14). Ягоная публікацыя мела вынік адваротны задуме й папулярызавала якраз усё „нацыяналістычнае“.

Уплыў зацемкі Станкевіча працягвацца: узуальнымі сталі словы *далечыня* (а ня *далеч*, *далёкасьць*), *чысьціня*, усё часцей тарнуецца *блізіня*, зрэдку — *сініня* (заміж экспрэсія афарбаванага *сінеча*), чакае свае пары беларускае *даражыня* (можна й *дарагоўля*) заміж чужога *дарагавізна* і г.д. Дарэчы, Станкевічаў сьпіс слоў на *-ін-я*, дарма што вялікі, далёка не поўны. Аўтар, даганяючы сваю публікацыю, слаў у „Крывіч“ дадаткі: „У зацемку „Словы з суфіксам *-ін-я*“ дайце слова *вузіня* і прыметы *поўны*, *роўны*“ (Ліставаньне Янкі Станкевіча... С. 120). Дый яшчэ ў нашаніўскую пару пісалі: *Дома яго [Рыгора] не шукалі*. „Зьнік — найдзецца. Не *першыня*“, — казалі бацькі (У. Галубок). Або: *Трэба ведаць, як змагацца іншым разам і з засухай і з макрынёй* (Саха, 1913, № 16. С. 1). Праўда, вышэй, у гэтым самым тэксьце, было: *Робота наша дарма не прападзе і ўраджай, не зважаючы на макрату ці сухату, а будзе* (Саха). І тут таксама ёсьць свая лёгіка.

Пры тарнаваньні суфікса *-ін-я*, зрэшты, як і ўсякага іншага, ніколі ня трэба перасягаць яго сэмантычных мажлівасьцяў. Адзеля гэтага варта помніць пра найбліжэйшае парадыгматычнае атачэньне суфікса. 1) Суфікс *-ін-я* працёўляецца суфіксу *-ат-а*, зь якім мае сынанімічныя аднакаранёвыя дэрываты: *глыбата* (Лсл., 123) — *глыбіня*; *прастата* — *прасьціня*; *цеплата* — *цеплыня*; *чыстата* — *чысьціня*. У дачыненні з расейскаю мовай гэты шэраг мае працяг: рас. *высота* — блр. *вышыня*; рас. *долгота* — блр. *даўжыня*; рас. *широта* — блр. *шырыня* і г.д. 2) Суфікс *-ін-я* працёўляецца суфіксу *-асьць*, зь якім перакрываюцца, як і з папярэднім: *вышыня* — *высокасьць*, *гушчыня* — *густасьць*; *нізіня* — *нізкасьць*; *прасьціня* — *простасьць*; *цішыня* — *ціхасьць*; *цяжыня* — *цяжкасьць*. Калі ў першай пары мы маем справу амаль што з поўнымі сынонімамі, дык пра другую так ня скажаш. Наагул, прадукцыйнасьць *-асьць* істотна перасягае прадукцыйнасьць *-ін-я* (а тым больш *-ат-а*). Утварэньні і зь *-ін-я*, і з *-ат-а* маюць нешта ад зборнасьці, нездарма яны часам адпавядаюць расейскім словам на *-ств-о* (прыкл.: *большинство*).

Беручы пад увагу сынанімію, прадукцыйнасьць і супараваньне расейскім уплывам, можна зразумець, чаму ў сучаснай беларускай мове суфікс *-ат-а* занепадае, а *-ін-я* прагрэсуе. Пад тое зацемім: *ін-я* зап-

раўды адметны, чыста беларускі суфікс, а *-асьць* — хутчэй за ўсё — палянizm. У тэкстах, дзе польскі ўплыў мацнее — ён інтэнсыфікуецца, прыкладам: *Пакора — гэта тая пустасьць, у каторай ставіцца фундамент веры* (К. Сваяк); *У ціхасьці пакоры кленчыў я на цьвёрдай пасады каплічнай* (К. Сваяк). Праўда, яшчэ ў старабеларускай мове *-асьць* стаў надзвычай прадукцыйным, мажліва, перасягнуўшы ў гэтым мову-донарку. А ў XVII—XVIII стст. зь беларускіх тэкстаў ён пратачыўся ў расейскую літаратурную мову.

Тым часам суфікс *-ат-а* — аўтэнтны, але мала прадукцыйны, найхарактэрнейшы ён для паўночна-ўсходняе Беларусі, прыкладам: *відната* (Барадулін), *легката* (Лсл., 301), *ліхата* (Аляхновіч-Чэркас), *магата* (Савіч-Заблоцкі), *мілата* (Барадулін), *пласката* (Скарына), *рупата* (Лсл., 609), *шчадрата* (Барадулін). Відаць, ня варта цалком адмаўляцца ад суфікса *-ат-а* на карысьць *-ін-я*, ужо хоць бы па-дзеля таго, што зь яго дапамогаю ўтворана нямала адметных слоў — тое ж *каята*, узятае Я. Станкевічам з Аль-Кітабаў, а насамрэч — ужыванае яшчэ Скарынам, ці — *рупата*, ад якога паходзіць улюбёны Станкевічаў прыметнік *рупатлівы*, *кіслата*, безь якога не магло паўстаць слова *кіслоцьце* (гл.: Ссл.), і г.д. Гэтаксама суфікс *-ат-а* ня варта блытаць з суфіксам *-от-а* (*бядота*, *згрызота*, *дурнота*), яны маюць адзіную вытоку, але розныя шляхі пратачэньня ў беларускую мову, адпаведна — розныя сэмантыку, прадукцыйнасьць і стыльвае прызначэньне: суфікс *-от-а* (палянizm нахштальт *-асьць*) — больш прадукцыйны, агульнабеларускі і, збольшага, кніжны.

Тонкае стыльвае назіраньне да суфіксаў *-ін-я* і *-ат-а* ёсьць у іранічнай зацемцы Я. Скрыгана:

„Слова любіць, каб яго шанавалі.

Уяўляю сабе, што цяперашні наш заможны чалавек, можа, нават пісьменьнік, едучы недзе на ўласных «Жыгулях» ці нават на «Волзе» і ўбачыўшы прытачны, поўны дзівоснага хараства і лагоды краявід, спыніцца, вылезе з машыны і зачаравана скажа:

— Божухна, якая дабрыня!

А што апошнім часам каторыя зь пісьменьнікаў словам «дабрыня» падменьваюць дабрату і добрасьць — гэтым праўдзе слова не памагаюць“ (Скрыган Я. Некалькі хвілін чужога жыцця. С. 346).

Як бачым з зацемкі, суфікс *-ат-а* нельга замяніць на *-ін-я* ў такіх словах, як *любата*, *смаката*, *дабрата*, апошнія фармальна ёсьць спакменьнікамі, але функцыянальна набліжаюцца да выклічнікаў.

С. 634. *Іменьні з суфіксам -ін-я маюць значэньне абстрактнае і толькі...* — Аднак варта мець на ўвазе: абстрактнасьць суфікса *-ін-я* мае статус меншы супраць суфікса *-асьць*. Пр.: „Чым розніцца *вышыня* ад *высокасьці*? Пэўна тым, што першая становіць **субстанцыю**, а другая — **акцыдэнцыю**. <...> Высокасьць заўсёды высокасьць *нечай*

га, а вышыня можа існаваць **сама празь сябе**“ (Пацюпа Ю. Жанчына і мова // Роля жанчыны ў беларускім грамадстве: Матар’ялы канфэрэнцыяў. — Гродна, 2001. С. 47).

...*ёшмат слоў з суфіксам -іна...* — У беларускай мове суфіксы *-ін-я* і *-ін-а* істотна розныя: 1) акцэнтамі (у першым націск заўжды на апошнім складзе, а ў другім — на перадапошнім або на аснове); 2) граматычным зместам, а адсюль — і спакмянёваю сэмантикай. Да сказа-нага Я. Станкевічам тут можна дадаць тое, што суфікс *-ін-а* — перш-наперш форма-, а ўжо потым словаўтваральны, тым часам *-ін-я* — заўжды словаўтваральны. З дапамогаю суфікса *-ін-а* ўтвараюцца адзінаквыя формы спакменьнікаў: *бярэзіна* — *бярэзіна*, *месца* — *мясціна*, *пчала* — *пчаліна*, *хата* — *хаціна*, *жанка* — *жанчына*, *рыза* — *рызіна* і г.д. Адзінаквыя формы праціўляюцца зборным формам на *-жэ (-је)* і нават могуць утвараць з ім карэляцыйныя пары: *дуб’ё* — *дубіна*, *жалезьё* — *жалезіна*, *пер’е* — *пярына*, *рызьё* — *рызіна*, *траўё* — *травіна*, *чарп’ё* — *чарпіна*. У жывым народным маўленьні можна назіраць віртуознае валоданьне данымі формамі, а ў літаратурна-кніжным ужытку — яны занепадаюць. Апошні момант стварае ўяву, быццам суфікс *-ін-а* менш прадукцыйны за *-ін-я*, хоць ужо сам факт формаўтварэньня мусіць сьведчыць пра адваротнае.

Формы з суфіксам *-ін-а* могуць станавіцца апырчонымі словамі — гэтаксама, як дзеепрыметнікі на *-ан-ы* (скажам, *паважаны*) могуць абяртацца прыметнікамі. Асабліва часта такое адбываецца, калі націск перасоўваецца на фіналь: *альха* — *алешына* — *альшына* ‘алешнік’; *дол* — *даліна* — *даліна* ‘нізкае месца’; *хвойка* — *хвайна* — *хвайна* ‘хвойнік’ і г.д. Адметныя канкрэтна-абагульненыя адзінкі зь фіналью *-іна* ўтвараюцца ад прыметнікаў, скажам: *глыбавіна* (Лсл. 123), *нізовіна* (Я. Скрыган), *кругловіна* (К. Каганец), *сугбавіна* (Я. Драздовіч). А пры словаўтваральным заданьні адзінаквы суфікс *-ін-а* набывае значаньне зборнасьці: *дзічына*, *мякіна*, *дурніна*, але й тут ён не супадае з *-ін-я*. Калі-нікалі адзінакавая форма перадае сэмантику ўзмацняльнасьці з адмоўнай канатацыяй асуджэньня, у гэтым разе суфікс *-ін-а* застаецца формаўтваральным, прыкладам: *Гэтакі каніна! Каб я цябе ‘шчэ на руках насіла!* Тады род з жаночага становіцца агульным.

У расейскай мове суфікс *-ін-а* мае істотна адрозную сэмантику ад беларускага *-ін-а* і пры перакладзе не супадае з ім (Пр.: рас. *вкуснятина* — блр. *смаката*).

Іменьні на -іна наша інтэлігенцыя ўжывае добра... — У сучаснай літаратурнай мове склалася цалком адваротная сытуацыя: суфікс *-ін-я*, як вышэй зазначалася, шырыцца, а майстэрства апэраваньня *-ін-а* як адзінакавай формай — занепадае. У друку часта спатыкаюцца калькі: **жалезка* (рас. *железка*) заміж *жалезіна* або *пабудова* (рас. *постройка*) — ня ў значаньні дзеяньня, а там, дзе мае быць *будыніна*. Даводзіць-

ца сутыкацца зь неразуменьнем формы множнага ліку *спадкі*, бо слова *спадчына* функцыянальна ўраўноўваецца з расейскім *наследство* — і таму ўжо ня дзіва, калі носьбітам мовы не ўспрымаецца слова *спадкаемца*. Яшчэ ў большым заняпадзе карэляты: *жанкі* (*жанка*) — *жанчына*, *дзеўкі* (*дзяўкі*) — *дзяўчына* і да т.п.

С. 635. ...*ці будзе таксама Ліцьве, біцьве і г.п. ць...* — У лісьце за 11.06.1924 г. аўтар надаслаў у рэдакцыю „Крывіча“ карэктыву: „Калі яшчэ ня позна, дык з пасланага мной да «запісак» выкіньце зацемку «т перад мяккім в», бо і без пытаньняў ясна... т і д усюды перад мяккім в зьмяжчаюцца і ў давальным, і ў месным склонах слоў: як *Ліцьве, брыцьве* і г.п. Як гэта ё з зьмяжчэньнем з у слове *зьле* побач з з цьвёрдым у *зло*“ (Ліставаньне Янкі Станкевіча... С. 120). Насамрэч ня ўсё так відавочна. Прынамсі, у літаратурнай мове ўсталявалася адмяняньне без паляталізацыі.

„Земляробства“ ці „ратайства“?

Тэкст друкуецца паводле газэты „Народ“, 1928, № 20, дзе падпісаны Д-р Я. Станкевіч.

Антыномія, якая ўзьнікае ў гэтым артыкуле, далёка перасягае праблематыку адмены тэрміну *земляроб / ратай*. Казаўшы наўперад, нельга не пагадзіцца з аўтарам: 1) слова *земляроб* не супярэчыць законам беларускае дэрывацыі; 2) сэмантика тэрміна *земляроб* ня тое, сямая сэмантицы тэрміна *ратай*. І ўсё ж меркаваньне В. Ластоўскага й „Вісл. Кrynicy“ зусім не надуманае, яно сьцягае нормаў старабеларускае мовы, яшчэ ў Сс. перакладася: *орачь, тяжатель, земледелатель, земледелец, ратай* (зри *рольник*); *рольник, тяжатель, земный делатель, земледелец, пахатель, ратай*. Але пазьней у „Нашай Ніве“ пісалі: *Просты земляроб-гарапашнік астаўся адзін між натоўпамі ворагаў* (М. Арол). Калі даную праблему бачыць шырэй, дык абедзьві староны мецімуць рацыю.

Рэч у тым, што складанаскарочаныя словы ў беларускай мове адносяцца да маргінальных словаўтваральных мадэляў і маюць шэраг структурных забаронаў. Вялікая колькасьць такіх адзінак занячышчвае мову, робіць яе грувасткай, можна нават сказаць, чыста мэтафарычна, што флексійнай індаэўрапейскай сыстэме яна надае рысы інкарпараўнае. Зрэшты, у кожнае мовы — свая традыцыя, свая гісторыя. Расейская мова шмат складанаскарочаных адзінак скалькавала з грэцкае мовы (праз царкоўнаславянскую), а далей ужо звыкла калькавала іх з нямецкае, дзе складаныя ўтварэньні ёсьць тыповаю зьяваю. Праўда, як зазначаў Л. Шчэрба, яны маюць адметнае граматычнае значаньне: „Многія гэтак званыя «складаныя словы» <...> нямецкае мовы ці санскрыту, ёсьць у гэтых мовах словамі адно толькі паводле формы, а ў ісьце больш

адпавядаюць тым найпрасцейшым адзінкам «маўленьня» (*parole*), якія я называю **сынтаксмамі**: балышыня складаных слоў гэтых моў робіцца ў гаварэнні і ня ўходзіць у рэпэртуар «мовы як сыстэмы» (Щерба Л.В. Избранные работы по языкознанию и фонетике. Т. 1. — Л., 1958. С. 9).

У Сс. спатыкаецца нямала артыкулаў, дзе складанаскарочанаму царкоўнаславянскаму слову адпавядае беларускае суфіксальнае ці прыстаўкава-суфіксальнае ўтварэнне. Шмат што з тых артыкулаў мае значнасць і ў сучасным расейска-беларускім перакладзе, прыкладам: *веле-речивый* — **моўны**; *добродетель* — **цнота**; *долготерпение* — **цярп-лівасць**; *достоверно* — **праўдзіва**; *злословить* — **ганьбіць**; *косно-язычный* — **бакатлівы**, **гугнівы**, **недарэкі**; *лицемер* — **хітляны**, **змышляч**; *лицемерный* — **хітляны**, **аблудны**; *маловерный* — **недаверак**; *маломощный* — **недалугі**. Цікава, што старабеларуская мова ахвотна запазычвала нямецкія карані: *домостроитель* — **шафар**; *живописец* — **маляр**; *живопись* — **малярства**; *прелюбодей* — **бай-стар** і г.д., але ніколі не пераймала нямецкае структуры слоў, як пазней гэта рабіла расейская мова, якая здаўна „прызвычалася“ да складаных слоў.

Суседства з расейскаю моваю ператварыла разьдзел складанае дэрывацыі ў свайго роду „зону небяспекі“, дзе калькі множаць і аўтары тэкстаў, і лексыкографы. Ёсць цэлы пласт расейскае лексыкі, да якога ўжо мала хто здольны падабраць адпаведнікі, якія не былі б калькамі: *видоизменяет* — **адмяняць**; *разновидность* — **адмена**; *единодушие* — **згода**; *долгожданный* — **чаканы**; *закономерность* — **пась-лядоўнасьць**; *победоносный* — **пераможны**; *умиротворенный* — **заміраны**; *нововведение* — **навіна**; *взаимоотношения* — **дачы-неньні**; *первоначально* — **спачатку**; *первоначальный* — **выточ-ны**, **пачатны**; *своевременно* — **у час**. Асабліва пільным трэба быць у выпадках: *доброжелательный* — **зычлівы**; *добросовестный* — **сум-ленны**, дзе ёсць пагроза таўталягічных калек „*добразычлівы*“, „*добра-сумленны*“ і пад. А найболей абмежаваныя мажлівасьці складана-скарочаных слоў пры ўтварэнні *потіна асіонаіза*: *жертвоприноше-ние* — **ахвяраваньне**; *сеноуборка* — **сенаваньне**; *стихотворство* — **вершаваньне**.

Складанаскарочаныя словы непажаданыя госьці і ў беларускай тэрміналогіі. З даўных даў існуе эканомная айчынная традыцыя перакладання царкоўнае лексыкі з пачатным фармантам *благо-*: *благодать* — **ласка**; *благоволение* — **упадабаньне**; *благословенный* — **пазорны**; *благочестивый* — **дабратлівы**. У гэтым рэчышчы ў 20-я гг. XX ст. рабіліся даволі ўдалыя спробы ўтварэння сельскагаспадарчых тэрмінаў праз суфіксацыю: *овощевод* — **гароднік**; *овощеводство* — **гародніцтва**; *свиновод* — **свінар**; *свиноводство* — **свінарства**. Эканомнейшымі мелі быць і многія філязофскія тэрміны, калі б кады-

фікатары ня гналіся за расейска-нямецкімі мадэлямі, скажам: *целенап-равленный* — мэтны; *целестремленный* — **мэтлівы**; *целестрогаю-щий* — **намэтны**; *целестрообразный* — **дамэтны** — іх дэрывацыі-ныя мадэлі таксама сягаюць 20-х гг. XX ст.

І ўсё ж гэта ня значыць, што беларуская мова мусіць наўпярэч адмовіцца ад складаных слоў. Проста яны не павінны замяняць іншых, больш прадукцыйных мадэляў. Праўда, і тут ёсць адна адметнасць беларускага словаўтварэння супраць штучнага царкоўнаславянскага — беларускія складаныя словы маюць бясуфіксавую выточную форму, прыкладам: *домостроительство* — **дамарад**; *земледелец* — **земля-роб**; *древнехранилище* — **старасхоў**. Асабліва не прымае беларуская мова складаных слоў з канчарамі спакменнікаў дзеяння — *аньне*, *энь-не*, *-ба*, прыкладам: *новообразование* — **наватвор**; *лесонасаждение* — **лесасеў**; *смолоотечение* — **смаляцёк**. Прыгледзеўшыся ўважлівей да гэтых і іншых адзінак, такіх, як *дамавер*; *грамадзей* (272); *дабрад-зей*; *казнадзей*; *каладзей* (267); *цудадзей* (747); *зубадзёр* (141); *слаба-дум* (657); *старадум* (155); *слабадух* (657); *драванос* (162); *зубасад* (141); *мутасьвет* (337); *дурасьвет* (Савіч-Заблоцкі); *слабасіл* (657, 714); *даматур*; *дабрахот*; *мовасьпеў* (614); *словачын* (121), — у дужках старонка Лсл. — можна заўважыць, што іх канцавыя карані могуць разглядацца як **суфіксойды**. Да суфіксойдаў адносіцца й фармант *-роб* у слове *земляроб*.

Дык жа, падсумоўваючы дыскусію, зацемім: слова *ратай* больш характэрнае для беларускае мовы, але *земляроб* (адрознае за яго) — таксама на месцы.

С. 637. ...дзе ён у ўкраінскай літаратуры бачыў гэтае слова. — Гл. зацем да с. 78.

...словы „ратай“, „ратайства ня годзяцца для замены імі слоў „земляроб“, „земляробства, бо маюць іншае, вужшае значэнне. — Заўвага датычыць толькі скразнога значэння разгляданых адзінак, бо слова *ратай* можа набываць пераноснае значэнне і гэтым самым перасягаць панятка *земляроб*. Скажам, яшчэ ў „Лісьце да Абуховіча“ пісалася: *Без мала: з мудрых ораторов не будет много ратаев*. Або пазней: *Цэлае неабробленае агромнае беларускае поле!.. Сколькі ратаеў табе патрэба?! Божжа!* (Г. Леўчык.)

Тварэнне новых словаў

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Нёман“, 1932, № 4, дзе падпісаны Я.С.

С. 639. ...дык пропоную „плюйня“ (вялікая) і „плюйніца“ (меншая)... — Абмыла ў смантышцы. Суфікс *-іц-а* пры пэўных кантэкстах запраўды выконуе памяншальную функцыю (*травіца*, *шабліца* і г.д.),

але з прыметнікавымі й дзеепрыметнікавымі асновамі яго функцыя — чыста словаўтваральная, бо ў такіх выпадках няма аб'екту, які трэба памяншаць. (Пр.: *грыбніца, капаніца*.) А ў словах *снуйніца, плюйніца* з гледзішча сынхроніі і традыцыйных уяўленняў аб дэрывацыі мы маем справу з суфіксам *-ніц-а*, які наагул не нясе памяншальнае сэмантикі ў жадных кантэкстах (праўда, з гледзішча дыяхраніі ды нетрадыцыйных падыходаў да словаўтварэння тут можна таксама гаварыць пра *-іц-а* як суфікс, суфіксоід ці субморф).

І хоць з фармальнага боку словы *плюйня* й *плюйніца* ўтвораныя бездакорна, аднак згодна з законамі беларускага словаўтварэння першае мае абазначаць 'памышканьне, дзе плююць', а другое — нейкую „аснову“, што дае сэмантичныя варыяцыі: 'месца' або 'прылада да плявання'. Пр.: *кніжня* — *кніжніца, мыльня* — *мыльніца, памыйня* — *памыйніца*. У бальшыні разоў *-ніц-а* даўнімае нават нешта большае, чым *-н-я*, але рэч тут ня ў рознай велічыні, а ў рознай функцыі. (Пр. зацэмы да с. 505; 634. Пр. таксама ў ЭШсл.: адпаведнік да рас. *плевательница* — *плёвалка* (Чэрвеньшчына) — апошняе слова больш пасуе як назоў прылады да плёвання.)

Кажны ці кожны?

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Калосьсе“, 1938, № 3, з дадаткам паводле часопіса „Веда“, 1973, Том 5, № 1, дзе падпісаны *Д-р. Я. Станкевіч*.

С. 641. *У цэнтральнай і ўсходняй Беларусі звычайна ё хорма кажны.* — Адменьнікі гэтага слова маюць гэтакую часава-прасторавую стратыфікацыю: *кажны* (Гістсл., ПЗБсл., Тсл., Бсл., Скарына), *кажан* (ПЗБсл.), *кажды* (Гістсл., ПЗБсл., Бсл.), *кожны* (Гістсл., ПЗБсл., Тсл., Бсл., Скарына), *кожын* (Тсл.), *кожды* (Гістсл., ПЗБсл., Тсл., Лсл.), *кужды* (ПЗБсл.). Калі адкінуць спарадычную форму *кужды*, дык усе адменьнікі падзяляцца на больш пашыраныя віды з падвідамі: *кажны* (*кажан*) і *кожны* (*кожын*) — і менш пашыраныя без падвідаў: *кажды* і *кожды*. Станкевіча тут можна ўпікнуць у пэўнай тэндэнцыйнасці, але збольшага ён мае рацыю: паўднёвабеларускі адменьнік з [о] запраўды мог развіцца не без уплыву ўкраінскае мовы.

Сьветка, сьветчыць, пасьветчаньне

Тэкст друкуецца паводле „Беларускай газеты“, 1943, 12 траўня. Пры першапублікацыі тэкст ня быў падпісаны. Аўтарства вызначае на падставе запісу аб налічэнні ганарару Яну Станкевічу, які зроблены алоўкам на асобніку газеты, што знаходзіцца ў Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі.

Што знача слова „гудзец“ у песні

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Веда“, 1952, № 3, дзе апублікаваны пад крыптонімам *Я.С.*

С. 645. ...у мове чэскай *hudba* знача „музыка“... — У беларускай народнай мове паводле Лсл. ёсць словы *гудзьба* 'музыка' і *гудзьбіт* 'музыка' (*Вы гудзьбіты не гудзіця, // Майго татку не будзіця* [Навагр. п.]). Цікава пад тое зацэміць Скарынава ўтварэнне *пљу́ніца* 'музыка' або 'музычная снасыць' (*Восхоцеши ли пакъ учитися Музики тоестъ Певници, Премножество стиховъ и песней светыхъ, по всеи книзе сии знаидеши* [Скл.]).

Да назоваў беларускіх грошы

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Веда“, 1952, № 4, дзе падпісаны *Я.Станкевіч*.

С. 647. ...*ізрой*, але я іх ня памятую... — У Гістсл. таксама падаецца няпэўна: *ізрой* 'грашовая адзінка (?)': *Отдаи Герлаху конь а люба 10 изроевъ* (Гр. 1300).

Моўная зацёмка

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Siaubit“, 1960, № 1 (12), дзе быў апублікаваны пад крыптонімам *J. St.*

Да слова „спадар“

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Незалежнік“, 1966, № 3, дзе падпісаны *Я. Станкевіч*.

С. 653. Слова „*Спадар*“ ё найкаштоўнейшым колцам... — Імпэт, зь якім Я. Станкевіч пашыраў гэтае слова, спрычыніўся да мянушкі *Янка-спадар*, а таксама да ўзьнікнення панятку *спадароўшчына*. Пр.: „Лета 1929 году зьліўляецца часам ужо разгорнутай барацьбы з «спадароўшчынай» (Я. Станкевічам)“ (Дварчанін І. „Змаганне — паслядоўнік „Грамады“ // Місарэвіч Я., Каралёў Д. І. Дварчанін: Гісторыка-біяграфічны нарыс. — Гродна, [1995]).

Яшчэ да слова „спадар“

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Веда“, 1973, Том 5, № 2, дзе падпісаны *Я. Станкевіч*.

С. 654. ...зьясьняе значаньне слова „*господь*“... — Гл. зацем да с. 628.

Да слова „гаспадар“ у значаньню „монарха Вял. Кн. Літоўскага“

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Веда“, 1973, Том 5, № 2, дзе апублікаваны пад крыптонімам *Я. Ст.*

Куточак мовы

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Незалежнік“, 1966, № 3. Тэкст ня быў падпісаны.

Праз тое, якою мае быць наша мова

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Веда“, 1973, Том 5, № 2, дзе падпісаны *Я. Станкевіч*.

...прыбор... — Гл. зацем да с. 624.

Татulyка, матulyка, а ня батя, батюшка, матушка

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Веда“, 1973, Том 5, № 2, дзе апублікаваны пад крыптонімам *Я. Ст.*

Уступіць, папусьціць, спусьціць, паправіць

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Веда“, 1973, Том 5, № 2. Тэкст ня быў падпісаны.

С. 669. *...ужываюць у вадных прыпадках „папусьціць“...* — У в. Дамэйкі на Лідчыне кажуць: *Толькі папусьціся яму!*

„Самакат“, „каза“ й інш., або: назовы рэчаў, расьлін і інш., ад назоваў жывёлы паходзячыя

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Веда“, 1973, Том 5, № 2, дзе падпісаны *Я. Станкевіч*.

Із слоўніка (Веда, 1973, т. 5, № 1)

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Веда“, 1973, Том 5, № 1, дзе апублікаваны пад крыптонімам *Я. Ст.*

Падрабязней на гэтую тэму гл. с. 633—635 нашага выданьня.

Із слоўніка (Веда, 1973, т. 5, № 2)

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Веда“, 1973, Том 5, № 2. Тэкст ня быў падпісаны.

С. 675. *Нядаўна хтось у нас пусьціў у друк наш русыцызм „подзьвіг“...* — Пр.: „Марна шукаць беларускіх адпаведнікаў да славянізмаў *восторг, подвиг*, іх ня мае ніводная эўрапейская мова, у тым ліку — і беларуская. Бясконцымі падаюцца спробы выдумаць тоесную адзінку да слова *подвиг: патуга, спатуга, чын, спасіл* (В. Ластоўскі), *вычын, дасягненьне* (С. Станкевіч), *здзейсьце* (А. Разанаў) і г.д. Чым болей такіх спробаў, тым болей мы пераконуемся, што жывую мову нельга выдумаць або стварыць на чужы ўзор, як нельга зьмяніць яе гісторыі. Трэба навучыцца ўслухоўвацца ў мову і карыстацца тым, што ёсць. Дарэчы, у старажытных беларускіх лексыконах слова *подвиг* мае два значаньні: а) ‘духовы ўчынак’ *стараньне, чуйнае стараньне* і б) ‘рыцарскі турнір’ *шырмерства, запасьніцтва, валка*“ (Пацюпа Ю. Беларуская мова ў часе // Гармонія беларускага слова: Падручныя нарысы для журналістаў (Зборкі пазнаньня чысьціні беларускае мовы. Люты 1999 г. — Гродна, 1999. С. 7).

Надзвычайная патрэба

Тэкст друкуецца паводле газэты „Беларус“, 1970, № 160, дзе падпісаны *Я. Станкевіч*.

Як правільна гаварыць і пісаць пабеларуску

Тэкст друкуецца паводле выданьня: Д-р Я. Станкевіч і інш. Як правільна гаварыць і пісаць пабеларуску. Пастановы Зборкаў Чысьціні Беларускае Мовы. Шшыток 1. Вільня, 1937.

С. 678. *...МАМЭНТ...* — Пр.: *Ці помніш ты, Ганна, // Шчасьлівы мамэнт, // Як граў нам на дудцы // Нябожчык Вінцэнт* (Я. Колас).

У савецкім узусе пашырыўся палянізм *момант* — затое згладзілася розніца між адменьнікамі з „тарашкевіцы“ і з „наркамаўкі“. У адваротным выпадку сёньня мы мелі б афіцыйную норму **мамент*. Дарэчы, расейска-польскія гібрыды ў савецкай практыцы досыць-такі пашыраны. І нараджаліся яны амаль заўжды стыхійна. Гэта як нейкі падсьведамы абарончы мэханізм стварэньня квазібеларускіх моўных элемэнтаў, якія яшчэ чакаюць адумывага дасьледаваньня.

С. 679. *...студзень і пад. е выпадае...* — Пр.: „Зьвярніце яшчэ ўвагу на выпадазеньне галоснай пры скланеньні назваў пэўных месяцаў: дванацатага верасья (а ня верасеня!), сьнежня (а ня сьнежаня!), аднак: дваццатага студзеня (чэрвеня, ліпеня)“ (Кльшка А. Самавучак. № 1. С. 155).

Мясцовая хворма ад *цвёісьці* — *цвёію*... — У в. Дамэйкі на Лідчыне кажуць: *Вясна, усё цвёіе, пташкі сьпяваюць, васало!* Аднак: *Яблыня цвёіце; Сыр зацьвёіў*. Пра сыр ніколі ані *цвёіце*, ані *цвёіе* ня кажуць.

Ня ўсе расьліны *ЦВІТУЦЬ*... — Гл. зацэмы да с. 991—992.

...*РЫШТАНТ*... — Пр. у ЭШсл.: да рас. *арестант* блр. звычайная форма: *Ходзіць, як рыштант* (в. Кабыльце, Аршаншчына); і блр. павелічальна-грэблівая форма: *Раштанцюга ён прама стаў* (в. Страхаў, Лядненскі р-н).

...*абыйму, абыймеш*... — Гл. зацем да с. 631.

...ня „рожны, рожніца“ і г.д. — Гл. зацем да с. 615.

С. 681. ...не ўвапхну — увапхнуць... — Гэтакія формы ўзьніклі ў савецкай беларускай мове дзеля „непадобнасьці“ да расейскае мовы, але ў народным маўленьні яны рэдчас спатыкаюцца. Праўда, падваяюцца толькі прыстаўкі, але не прыёмны. Паводле маіх назіраньняў, у Лідзкім раёне побач з звычайным дзеясловам *урваць* ёсьць яго экспрэсійная, узмоцненая форма *ўварваць*. Успамінаючы гэт’та формы *ўвабрацца, увагнаць, увагнуць, увапрэць, увапхнуць* дапушчальныя і нават патрэбныя, калі разглядаць іх як узмоцненыя адменьнікі формаў звычайных. Часамі рэдуплікацыя прыводзіць да істотных зьменаў сэмантыкі: можна прыязна сказаць *убрацца ў прыгожыя строі* і непрыязна — *убрацца ў пер’е*, узаемазамена дзеясловаў кожнай фразы немажлівая, бо істотна памяняецца сэнс сказаньня.

Агульна-беларускімі хвормамі ёсьць *УХОД, УХОДЗІНЫ*... — У старых тэкстах, не запсаваных сучаснымі карэктурамі, мы сустракаем форму *ўходзіць* заміж сучаснае *ўваходзіць*: *Дзёмка і Грышка ўходзяць у карчму* (Г. Марцінкевіч); *Уходзіць Юлька, бледная, пастарэўшы* (П. Просты); *Амільян зь Міхалкам спраўлялі ўходзіны* (С. Бірыла). Адно ў форме дзеяслова *ўвайшла* — перад ненацісьненым галосным гукам *[i]* (*ішла*) — законна ўзьнікае прыстаўка *ўва-*

С. 682. ...магчыма *ВАЙСТРЫЦЬ* пад уплывам хвормы *З ас.* — Гл. с. 236—237 нашага выданьня.

...*налена ў вагні, ў ваўсе*... — Варта зацэміць адрозьненні ў паглядах Я. Станкевіча і У. Дубоўкі на ролю гэтак званых прыстаўнага *[в]*. Апошні піша: „Калі пачатковае націскное *[о]* з прыдыханьнем *[в]* траціць свой націск, дык прыдыханьне ўжываецца толькі ў тых выпадках, калі папярэдняе слова мае адкрыты канчатак“ — *вялікія вазёры, на вялікіх азёрах*. Для Дубоўкі важнае раўнамернае, „сьпеўнае“ разьмеркаваньне зычных і галосных гукаў, а для Станкевіча беспасярэдні кантакт у *з а*. Прыстаўнае *[в]* Дубоўкі, фактычна, ёсьць пратэза, а Станкевіча — эпэнтэза. Правіла Станкевічава мае „граматычны“ змест, а ў Дубоўкі — „рытарычны“. У паасобных спалучэньнях іх правілы могуць супадаць, але часцей расходзяцца. Паводле Дубоўкі: *ночкаю васеньняю; спраўляў асяніны*. А паводле Станкевіча магло б быць: *ночкаю*

асеньняю; спраўляў васяніны. У цэлым Станкевіч больш праўдзіць, але кожная з тэорыяў мае падставы ў жывым маўленьні і па-свойму карысная.

С. 683. *У вершах дзеля разьмеру*... — У вершах, як можна заўважыць, вытрымаваюцца не правапісныя, а артаэпічныя нормы. Правапіс, хаця-нехаця мусіць ім падпарадкоўвацца. Толькі ў тым разе, калі груба парушаецца артаэпія, ад паэта трэба вымагаць слупнага напісаньня. На жаль, нават у клясыкаў, асабліва нашаніўскае пары, адступаў ад нормы процьма. У савецкія часы намаганьнямі рэдактараў і літкансультантаў выпрацавалася сякая-такая паэтычная культура (якая сёньня зноў-такі траціцца). Але сыляное следаваньне правапісу не заўсёды ў згодзе з жывым маўленьнем. (Гл. падраб.: Пацюпа Ю. Занядбаная старонка правапісу: Прапановы пісаньня прыназоўніка *у/ў* перад словамі, што пачынаюцца з галоснай // *ARCHE*, 2003, № 6. С. 162—175.)

С. 684. ...назоўныя імёны на *-іст* прынялі на канцы *ы...* — Пр.: „У мове старапольскай найранейшая фіксацыя назоўніка *organista* — 1367 г., *ewangelista* — канец XV — пачатак XVI стет.; у старабеларускай адпаведныя формы датуюцца 1516 і 1387 гг. Як відаць, храналёгія не дае падставаў меркаваць пра пярэшынства ў гэтым выпадку якой-небудзь з моваў.

Такім чынам, можна казаць, што ў старабеларускай мове працэс засваеньня назоўнікавых формаў на *-іста* XVI ст. ішоў самастойна, ад польскай мовы незалежна. Гэтыя формы можна разглядаць як агульнаславянскую інавацыю. Зрэшты, у беларускай мове паралельна зь *-іста* пад уплывам царкоўнаславянскай мовы засвойваўся й фармант *-іст*. У прыватнасьці, назоўнік *евангеліст* упершыню сустракаецца ў помніку рэлігійнага зьместу «Чэцыці» (1489), г.зн. фактычна на стагодзьдзе пазьней, чым адпаведны назоўнік на *-іста*“ (Хромчанка А. Назоўнікі на *-істы/-ысты* ў беларускай мове // *Роднае слова*, 1993, № 9. С. 26). На жаль, зьясьняючы паходжаньне формаў на *-істы* праз аналёгію з прыметнікамі, аўтарка спасылалася толькі на Абрэмска-Яблоньскую, ня ведаючы пра прыярытэт Я. Станкевіча ў даным пытаньні.

С. 686. ...*определятельный* — *АЗНАЧАЮЧЫ*; *определяемый* — *АЗНАЧАЛЬНЫ*; *определённый* — *АЗНАЧАНЫ*. — У сучаснай мове адпаведна: *азначальны, азначаны, азначаны*.

...*бел. ГАСПАДАРСТВЕННЫ*, а не „дзяржаўны“... — Гл. зацэмы да с. 616; 628—629; 969.

С. 687. *Рас. именно, адпавядае белар. ПАЙМЕННА*. — Сумнеўна з сэмантычных меркаваньняў.

Узноў накірае значэньне словаў „зычыць, зычэньне“... — Дзеяслоў жадаць мае інтэнцыю „сабе“, зычыць — „некаму іншаму“.

СТАНОВІШЧА — мае ў сабе элемент актыўнасьці... *ПАЛАЖЭНЬНЕ*, наадварот, мае ў сабе элемент пасыўнасьці... — Скрайне няўдалая спроба скарэляванае дэфініцыі (хоць зразумець яе можна).

Рэч у тым, што суфікс *-ішча* перадае значаньне **месца** (*nomina toronimica*), а суфікс *-эньне* перадае **дзеянньне** (*nomina actionis*), дык сэмантика слоў апырыёры мусіць быць адваротная. Але справа заблыт-ваецца яшчэ й эвалюцыйнай сэмантикі ў часе. Цяпер слова *палажэньне* тарнуецца скрайне рэдка, а спробы яго замяніць — яшчэ горшыя. (Гл.: Сыцяцко П. Праблемы лексічнага нармавання беларускай мовы. — Гродна, 1999. С. 67—68.) Мяркуючы з дэфініцыі, у першым разе трэба было б ужыць слова *стаўленьне*, у другім — *становішча*. А мяркуючы з кантэкстаў, мусіць пісацца гэтак: *людзі маюць стаўленьне (ставяцца), пастава (пазыцыя) беларусаў, але — асноўныя палажэньні (сьцьверджаньні) кнігі. У гэтым кантэксьце варты ўвагі наватвор на-становы, ужыты А. Жлуткам пры перакладзе М. Карышчага: Толькі загадваеш ты няскільных да песень багіняў // Клікаць і слухацца мне раіш тваіх настановаў.*

С. 688. **ПАБЕЛАРУСКУ ёсьць ХВАРАВІТЫ, а не хвараблівы**. — Паводле Ссл. у беларускай мове ёсьць два сынонімы: *хваравіты* ды *хваравекі* (апошняя тарнуецца і ў в. Дамэйкі на Лідчыне). Дык жа імаверны арэал першага слова Ашмяншчына — Імсьціслаўшчына, а другога — Лідчына — Ігуменшчына, што ў нейкай меры адпавядае ізаглёсам беларускіх дыялектаў. Аднак на Лідчыне ў в. Дамэйкі побач з *хваравекі*, г.зн. 'той, які схільны да хваробы', існуе й слова *хвароблівы* — 'той, які выклікае хваробы', прыкладам: *Ціпер такая хвароблівая пагода; або: Гэта такая хвароблівая зараза — барані Божа!* Апошняя ўжываньне блізкае да расейскага прыметніка *болезнетворный*, але шырэйшае за яго.

„ЯЗЫК“ і „МОВА“ — абодва словы беларускія. — Гл. зацем да с. 12.

Із Зборкі пазнаньня й чысьціні мовы 22 верасьня 1951 г.

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Веда“, 1951, ліпень — верасень, дзе апублікаваны пад крыптонімам *Я.Ст.*

У арыгінале тэкст меў найменьне „Куток мовы“, насамрэч — гэта рубрыка. Пра яе, як сьведчыць ліставаньне, аўтар рупіўся яшчэ ў 1944 г. Пр.: „Ст. Ст <анкевічу> аб «кутку мовы» я напісаў, але чамусьці ён не адказуе. Ці ня выехаў ён із Бэрліну на якісь час?“ (Лісты Яна Станкевіча да Антона Адамовіча // ARCHE, 2002, № 3. С. 249.)

С. 689. ...з асноваю на *-і-* (або *-ы-*) у неазначаным ладзе... **вадзіць, крышыць**... — Маюцца наўвеце дзеясловы 4-ага прадукцыйнага клясу. Гл. таксама зацэмы да с. 55; 599.

...сюды не належаць **біць, віць**... — Маюцца наўвеце дзеясловы 10-ага непрадукцыйнага клясу.

...з асноваю на *-е-* ў неазначаньніку, малочыя адначасна ў 1 ас. ц. часу канчаток *-у...* **сядзець — сяджэ-у, вісьцець — вішэ-у...** — Маюцца наўвеце дзеясловы 2-ага непрадукцыйнага клясу.

...з выняткам **хацець — хачэ-у...** — Дзеяслоў *хацець* (як і *бегчы*) — рознаспрагалны. Ён адмяняецца як дзеяслоў 2-га непрадукцыйнага клясу, але ў форме 3-й асобы множнага ліку цяперашняга часу заміж *-аць* мае канчатак *-уць*.

Сюды-ж належаць дзеясловы на *-эць* у неазначаньніку з папярэднім шыпячым сугукам (**дрыжэць, вераішчэць...**) ...а таксама **ляжаць, баяцца, стаяць, спаць**. — Маюцца наўвеце дзеясловы 2-ага непрадукцыйнага клясу.

Засталыя дзеясловы належаць да першае часьці... — Аўтар называе шэраг дзеясловаў, якія адпаведна клясыфікуюцца: *біць* — 9-ы непрадукцыйны кляс; *казаць* — 1-ы непрадукцыйны кляс; *гуляць* — 1-ы прадукцыйны кляс, падкляс А; *мінуць* — 2-ы прадукцыйны кляс; *сябраваць* — 3-ы прадукцыйны кляс; *умець* — 1-ы прадукцыйны кляс, падкляс Б.

Апрычоную катэгорыю складаюць дзеясловы **ем, дам і ё** або **ёсьць**... — Дзеясловы *ёсьці, даць, быць* — становяць групу г. зв. нетэматычных дзеясловаў, што захоўваюць архаічныя формы адмяняньня.

С. 690. **Беларуская народная мова мае гэтакія дыялекты...** — Станкевічаў падзел на дыялекты розніцца ад прынятага ў сучаснай беларускай дыялекталёгіі: 1) арэаламі дыялектаў, паўночна-ўсходняга й паўднёва-заходняга; 2) вылучэньнем сярэднебеларускіх гаворак як дыялекту асобнага; 3) вылучэньнем віленска-ашмянскага дыялекту, які часткова супадае з паўночна-заходняю дыялектнаю зонаю; 4) малою ўвагаю да групы заходнепалескіх гаворак. З гледзішча сучаснае навукі гэтаму бачаньню бракуе стэрэаскапічнасьці ў разуменьні зьяў рознага парадку, а тым часам нашай акадэмічнай дыялекталёгіі бракуе адвагі выйсьці па-за абсягі штучных дзяржаўных межаў.

Важным адкрыцьцём, зробленым на падставе матар'ялаў Датл., сталася ў паваеннай дыялекталёгіі вылучэньне занальнай групоўкі гаворак „Комплексы адрозьненняў, якімі вылучаюцца ці адасабляюцца дыялектныя зоны, зьяўляюцца як бы тым ці іншым адхіленьнем ад дыялектнай канстытуцыйнай структуры (сыстэмы) адпаведных гаворак, яе трансфармацый, вынікам рознага ўзаемадзеяньня адпаведных гаворак з суседнімі гаворкамі або мовамі ці суіснаваньня зь імі. Інакш кажучы, гэта не паказчык этнагенэтычнай сувязі гаворак зоны, а вынік іх культурна-гістарычнага ўзаемадзеяньня зь іншымі гаворкамі або мовамі, вынік іх уплыву. У сувязі з гэтым занальная групоўка гаворак беларускай мовы па сваіх вытоках, паходжаньні, у адрозьненьне ад этнагенэтычнай дыялектнай, зьяўляецца культурна-гістарычнай групоўкай“ (Крывіцкі А. Дыялекталогія беларускай мовы: Дапам. — Мн., 2003. С. 142).

С. 691. ...сярэдняя паласа сярэдняга дыялекту, казаў той, сэрца й хрыбет беларускае мовы... — Пр.: „За крыніцу літаратурнай мовы, кажуць нам, прынята так званая цэнтральная гаворка. Аднаго сьцьвер-

джання, відавочна, не хапае. Патрэбна навуковая праца, дзе былі б вызначаны межы распаўсюджвання гэтай гаворкі, яе асноўныя асаблівасці, дзе таксама знайшлі б месца назіранні й вывады мовазнаўцаў, зробленыя пасля Карскага й Краёвага слоўніка Чэрвеншчыны й Віцебшчыны.

Яшчэ сьцьвярджаюць, што на гаворцы гэтай вырасла мова Янкі Купалы й Якуба Коласа. Зноў жа хацелася знайсці ў навуковым даследаванні пацвярджэнне, як гаворка ператварылася ў мову асновапаложнікаў беларускай літаратуры. Ня менш важны для мэт граматыкі й правапісу навуковы разгляд тытанічнай работы над беларускім словам нашых клясыкаў, практыка сучасных нам паэтаў і празаікаў“ (Лужанін М. Магчымасці мовы. С. 524).

Із Зборкі пазнання беларускае мовы 3.XI.1951 г.

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Веда“, 1951, кастрычнік — снежань. Тэкст ня быў падпісаны. Некаторыя свае зьмешчаныя ў часопісе матар’ялы Ян Станкевіч як рэдактар не падпісваў. Аўтарства вызначае на падставе тэкстагічнага аналізу.

С. 694. *Хіжы адказуе рас. проворный.* — Гл. зацем да с. 622.

Дзярлівы адказуе рас. хищный... — У Сс. тарнаваліся: *драпежца, драпежство.*

Із Зборкі пазнання беларускае мовы 9 лютага 1952 г.

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Веда“, 1952, № 2. Тэкст ня быў падпісаны.

Із Зборкі пазнання беларускае мовы 29 сакавіка 1952 г.

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Веда“, 1952, № 3. Тэкст ня быў падпісаны.

С. 699. Слова „напрамак“ — *украінскае.* — Гл. зацем да с. 592.

...рас. „вехі“ адказуе блр. *тычкі.* — Толькі ў канкрэтных словах, але не ў высокім стылі, бо „Паэма вяхі“ А. Разанава мусіла б называцца „Паэма тычкі“.

Із Зборкі пазнання беларускае мовы 12 красавіка 1952 г.

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Веда“, 1952, № 4. Тэкст ня быў падпісаны.

С. 702. *Зборка чысціні беларускае мовы ў Вільні...* — Гл. с. 677—688 нашага выд.

С. 703.„закід“, „закідаць“... ёсць *полёнізмамі*... — У ранейшых тэкстах Я. Станкевіча гэтае слова бытвала.

Із Зборкі пазнання беларускае мовы 14 чэрвеня 1952 г.

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Веда“, 1952, № 6. Тэкст ня быў падпісаны.

С. 705. *Гэта характарыстычная асаблівасць беларускай мовы...* — Гл. зацем да с. 93.

...„гадавіна“ — *маскалізм і ўкраінізм...* — Усе словы з фармантам *-авін-ы*, а таксама адзінкавыя на *-авін-а*, зборныя на *-авінь-е* — найчасцей утвораюцца ад дзеясловаў 3-га прадукцыйнага класа на *-аваць* і найчасцей маюць сэмантыку ‘пабочны прадукт дзеяння’: *пілавіны* (*пілавіна, пілавіньне*), *каласавіны, шумавіньне, скалоцьвіны, скружавіны, лушчавіны* і г.д. Нават падобныя віртуальныя адзінкі (якіх няма ў прыродзе, бо няма самога прадукту) выяўляюць тую самую сэмантыку: **меркавіны, *кіравіны, *будавіны.*

А для складанага дзеяння найчасцей ужываецца фармант *-ін-ы*, або *-і* (якія нельга блытаць з *-авін-ы*): *адведзіны, адведкі*, у дзеясловах 3-га прадукцыйнага класа — *унк-і: рабункі, стасункі, лятункі.*

Валей, вялей... — Пр.: *Валей.* Лучшэ. *Валей* з *голаду прапасці*, чым *чужую скібку ўкрасьці* (Грсл.).

Із Зборкі пазнання беларускае мовы 28 чэрвеня 1952 г.

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Веда“, 1952, № 8. Тэкст ня быў падпісаны.

С. 707. *Спакменьнікі на -ка...* — Спакменьнікі *nomina actionis* на *-ка* разьвіліся ў расейскай канцылярскай (прыказнай) мове XVII ст. (бадай што, не раней) і зараз жа набылі немалую прадукцыйнасць: *Честных сотен и слобод тяглым людям для корчемных вьшмки выбирати по годом и себя десятицких* (Соб. Уложение); *а в приказах подавати письменные явки* (Тамсама); *И много тех присылок было говорено кое о чём* (Аввакум). Словы на *-ка* ў гэтай сваёй функцыі ня маюць аналягаў у іншых славянскіх мовах, у тым ліку і ў беларускай, гэта — калярытная рыса расейскага жывога маўленьня, прыкладам: *В самом деле, пересмешка злонравия есть лучший способ к исправлению* (А. Кантемир); *Видно пишет без оточки* (В. Казин). У беларускай мове *nomina actionis* з *-ка* сталі шырыцца толькі за Саветамі. Аднак гэты момант даў падставу такім філэлягам, як Ф. Філін, адносіць суфікс да „ўсходнеславянскіх“. (Ведама, якая навуковая вартасць гэтакай „ўсходняй славяншчыны“!)

Насамрэч у беларускай мове, як і ў польскай, суфікс *-ка* абазначае прылады працы. І вельмі рэдка — дзеянне, але не як працэс, а як *зьяву*.

Прыкладам, зьява — *жаброўка* або *жэбры*, працэс — *жабраваньне*. Супраць расейскіх адзінак на *-ка* беларускія адзінкі не перадаюць дзеяслоўнай транзытыўнасьці. Разьвіліся ж гэтыя расейскія суфіксы, хутчэй за ўсё, у выніку перараскладаньня *potina agentis* на *-чик*, *-щик*. Гл. зацем да с. 592.

С. 708. **Спакменьнікі на *-чик* або *-щик*...** — Спакменьнікі *potina agentis* на *-чик*, *-щик* разьвіліся ў расейскай канцылярскай (прыказнай) мове XV—XVI стст., прадукцыйнасьць іх была проста шалёная: *В его не въешают ни ямщик ни боровицк, ни бобровник* (Грамота 1483—1501); *А provedчики и доводчики поборов своих у них не берут* (Грамота 1509); *мастеров всяких было много: иконники, книжные писцы, серебряные мастера, кузнецы и плотники и каменщики, и всякие кирпичики и стеньщики и всякие рукодельники* (Домострой). Гэтая прадукцыйнасьць трымалася й пазьней: *Козовод. Плохо, брат! Жены-сумбурица не лад* (Я. Княжнин); *„Кто ты?“ — спросил допросчик* (Батюшков). Адным зь першых беларусаў гэтыя суфіксы ўжываў А. Белабоцкі, які жыў у Расеі: *Бог сыщиков посылает, розыскивать тайне злости; або: Знамя несет воинственно сам знаменщик именитый*. Але на Беларусь суфікс праточваўся павольна, разам з расейскай тэрміналёгіяй, скажам: *К яму падбег ляснічы і далажыў, што ўсё гатова, толькі яшчэ няма Кузьмы, кухараўскага аб'ездчыка* (К. Каганец). І толькі ў савецкі час суфіксы *-чык*, *-шчык* сталі бядою беларускага словаўтварэньня, навадніўшы тэрміналёгію. Гл. зацем да с. 591.

..., *паласоўшчык*“ — у „*Тарасу на Парнасе*“ — *русыцызм, пабеларуску — ляснік*... — На жаль, прыняты ў школьнай практыцы тэкст „*Тараса на парнасе*“ прыгладжаны, але не аўтэнтчны. У сьпісе, які можна ўважаць найаўтарытэтнейшым, гэтак сказана: *Чы знаў з вас, браты, хто Тараса, // Што у палесаўніках быў* (Шляхам гадоў: Гісторыка-літаратурны зборнік. — Мн., 1990. С. 236).

заказнік... — Гэтае слова ў значаньні ‘аканом’ ужывалася яшчэ ў актах XVI ст., якія апісваюць падзеі на Ігуменшчыне, прыкладам: *Року прошлага, 1566, у восені, заказнік воласьці Сьвіслацкае зь сяла Задобрыцкага на імя Аляксей Сыцпановіч Пашковіча паспол зь людзьмі яго... у бару ў дзераве бортнам дваццаць раёў пчол надралі і немалыя шкоды... пачынілі* (СПБ).

С. 709. ...*творацца яшчэ гэтакімі нарасткамі: —цель: вучы-цель...* — У сучаснай беларускай мове словы з суфіксам *-цель* ўважаюцца за палянізмы ці расейнізмы.

С. 710. *Можна сустрэць у нашым друку слова „пасяджэньне“.* — Гл. зацем да с. 592.

Із Зборкі пазнаньня беларускае мовы 15 кайстрычніка 1952 г.

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Веда“, 1953, № 1—2. Тэкст ня быў падпісаны.

С. 711. ...*сталі ўжываць іх — пад расійскім уплывам...* — Насамрэч першае скланеньне ў беларускай мове мае два тыпы: 1) з націскам у пачатковым становішчы (адз.: *цень*, *ценя*, мн.: *цені*; адз.: *спосаб*, *спосаба*, мн.: *спосабы*) і 2) з націскам у канцавым становішчы (адз.: *лыч*, *лыча*, мн.: *лычы*; адз.: *баран*, *барана*, мн.: *бараны*) існуе таксама зьмешаны тып (адз.: *дом*, *дома*, мн.: *дамы*; адз.: *камень*, *каменя*, мн.: *камяні*), ці, урэшце — *меч*, што скланяецца паводле абодвух тыпаў і становіць сабою тып *няўстойлівы*. У гэтым кантэксьце спакменьнікі *волаты* і *ворагі*, з націскамі на пачатку, хутчэй становяць правіла, чым яго парушаюць. Зрэшты, можна дапусьціць і абодва адменьнікі як рэгіянальныя зьявы. Гэтак на Гомельшчыне існуе форма *камень*, якая даны спакменьнік робіць граматычна больш аднародным.

...у „*Роднай мове*“... — Гл. с. 236—237 нашага выд.

Із Зборкі пазнаньня беларускае мовы (Веда, 1953, № 3)

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Веда“, 1953, № 3. Тэкст ня быў падпісаны.

С. 714. *Слова гэтае ўжывалася ў старабеларускай мове...* — Яшчэ ў 1924 г. у лесьце да В. Ластоўскага Я. Станкевіч абгрунтоўваў даны адменьнік: „Дарма Вы ўжылі «крывічэсьлівы» для перакладу «благородный». Сусім добра й досыць «дабрародны». Няма чаго баяцца «клясовасьці», бо ў мове адбываецца гісторыя людзкасьці, і ад гэтага не ўцячэш. Шмат якіх слоў, аб якіх мы на'т не дагадаваемся, маюць гэтую «клясовасьць», і нічагусенькі, усё добра. Тое-ж літоўскае «*piletis*» або «крывічэсьлівы» ў прынцыпе мелі-б значыць тую самую «дабрароднасьць». Апрача таго, ад «Крывіч» ня можа быць прыметы «крывічэсьлівы»; было-б неяк інакш (ня ведаю, як), але ніколі «крывічэсьлівы». Калі яшчэ ня позна, выкіньце гэтае слова“ (Ліставаньне Янкі Станкевіча. С. 125). Пазьней слова *дабрародны* не лучыла ў РБсл. (гл. пра гэта: с. 833), аднак савецкія аўтары зрэдку яго тарнавалі, як, прыкладам, у перакладзе рамана В. Катаева „Бялее парус адзінокі“ (Мн., 1949): *Дабрародная* й дарагая рыба скумбрыя, царыца Чорнага мора (У. Краўчанка). Аднак ня трэба й забывацца, што *дабрародны* ўсё ж калька, а ў старым беларускім пісьменстве куды часцей тарнаваліся *шляхетны* й *зачны* (зачны), прыкладам: *Іван. Бацька так мой казываў, ціеун вельмі зачны* („Іван і царкоўны стораж“). (Пр. зацем да с. 637. Гл. таксама: Старабеларускія лексіконы. С. 71; 147.)

Із Зборкаў пазнаньня беларускае мовы

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Веда“, 1954, № 1, дзе падпісаны *Я. Станкевіч*.

С. 718. ПЕРАЗ... — Пр.: *Селянін. Ох, як нешчасьлівае жыццё маё! Хаджу я, хаджу пераз цілюхенькі дзень, аж ногі анямелі, рук не чуваць ад працы і тапара* (К. Марашэўскі). І гэтак па ўсім тэксьце камэдыі.

Аб некаторых словах і хормах нашае мовы

Тэкст друкуецца паводле газэты „Бацькаўшчына“, 1955, № 20, 26—29, 32—35, 38, дзе падпісаны *Я. Станкевіч*.

Компромітуючая брошурка

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Веда“, 1954, № 1, дзе падпісаны *Я. Станкевіч*.

Л. Искра — псэўданім Лява Гарошкі.

Некалькі слоў выясьненьняў

Тэкст друкуецца паводле газэты „Бацькаўшчына“, 1955, № 36, дзе падпісаны *Я. Станкевіч*.

В. Мікалаеня — псэўданім Леаніда Галяка (інфармацыя Антона Шукеляйца).

Адказ сп. Мікалаені

Тэкст друкуецца паводле газэты „Бацькаўшчына“, 1955, № 44, дзе падпісаны *Я. Станкевіч*.

Пра некаторыя сумляваньні

Тэкст друкуецца паводле газэты „Бацькаўшчына“, 1956, № 19, дзе падпісаны *Я. Станкевіч*.

Зьясьненьне што да колькіх словаў, ужываных, між іншага, у „Сяўбіце“

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Siaŭbit“, 1959, № 6 (11), дзе быў падпісаны *Prof. D-r. J. Stankievič*.

<Ліст у рэдакцыю газэты „Беларус“>

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Веда“, 1973, Том 5, № 1. Тэкст ня быў падпісаны.

Адказ на зацем праз мову вялікалітоўскага (беларускага) перакладу Біблі

Тэкст друкуецца паводле часопісаў „Веча“, 1971, № 4 (14); 1972, № 5 (15); „Веда“, 1973, Том 5, № 1, дзе падпісаны *Проф. др. Я. Станкевіч*.

Аб беларускім слоўніку

Тэкст друкуецца паводле газэты „Гоман“, 1918, № 40, дзе падпісаны крыптонімам *Я. С.* Пры перадруку былі зробленыя нязначныя пунктуацыйныя і артаграфічныя зьмены.

С. 826. „*Вольная Беларусь*“ — беларуская газэта нацыянальна-дэмакратычнага кірунку, якая з 1917 па 1918 г. выходзіла ў Менску, належала Беларускаму Нацыянальнаму Камітэту. Рэдактарам газэты быў Я. Лёсік, зь якім Я. Станкевіч у гэты час і пазьней палемізаваў.

..., „лука“ не „рэчной залив“, але рэчны „полуостров“... — У Ссл. лука ‘мыс; выгін ракі’.

Ня Гродня, але Горадня... — Гл. зацем да с. 505.

...не Вільля, але Вельля (ад Велія — вялікая)... — Запраўды сярод мясцовага насельніцтва бытуе назоў *Вяльля*, які зьясьняецца лінгвістымі праз адпаведнае славянскае слова. (Гл.: Юрэвіч У. Слова жывое, роднае, гаваркое...: Навукова-папулярная кніга. — Мн., 1992. С. 254.)

„Атока“ па мойму „остров“, а „полуостров“ паўатока. — У беларускай мове слова *атока* мае значаньні: 1) ‘востраў’ і 2) ‘рукаво ракі’. На думку В. Мартынава, у праславянскай мове слова **otokъ* абазначала ‘рэчны востраў’, а слова **ostrovъ* — ‘востраў наагул’. (Гл.: Этсл. Т. 1.) Зацёмім пад тое: бадай што толькі ў беларускай мове з усіх славянскіх рэчная лексыка з альяморфам *-ток* паслядоўна базуецца на жаночым родзе: *атока*; *вытока*; *затока*; *патока* ‘ручай, які не замярзае’; *пратока*; *прытока*; *растока* ‘яр, размыты веснавой вадой’; *судока* ‘зьяльцыццё рэк’; *утока* ‘вусьце’.

„Атока“ будзе ад „ацекаць“... — Мяркуецца, што этымалёгія данага слова дваякая: 1) **obtok-a* ‘востраў’, 2) **ottok-a* ‘рукаво’, В. Мартынаў дапускае ў абодвух выпадках адну базавую адзінку: **obtok-a* (Тамсама).

..., *шчэляпа*“ ад *целяпаць*... — Сумнеўна. Наагул, паходжаньне слова *шчэляпа* цьмянае. М. Фасмэр да рас. *щелп* заўважае: „Чал., ніж. скула“, паўдн. (Даль), побач із *скелп* — тое самае. Можа, ад *цель*“

Далей ён падае рас. *целья*, якое разглядае ўжо як пазычаныне з комі, але й дапускае паходжаньне ад рас. *цель* ‘шчыліна’.

Руска–Беларускі Слоўнік. Браты М. а Г. Гарэцкія. Смаленск, 1918. Друкарня Адзела Народнае Асьветы. Стр. 108.

Тэкст друкуецца паводле газэты „Гоман“, 1918, № 62, дзе падпісаны *Янка Станкевіч*. Пры перадруку былі зробленыя нязначныя пунктуацыйныя і артаграфічныя зьмены.

Гістарычны кантэкст зьяўленьня слоўніка закранаецца ў нарысе М. Гарэцкага „Смаленск — Менск — Вільня“: „Пасьля Кастрычніка я жыў у Смаленску і ў самым канцы 1917 г., ці ў самым пачатку 1918 г., пачаў супрацоўнічаць у «Известиях Смоленского Совета». <...> Агалашэньне ў сьнежні 1918 г. на камуністычнай канфэрэнцыі ў Смаленску незалежнасьці Беларусі нарабіла тады гуку“ (Гарэцкі М. Творы. — Мн., 1990. С. 290). 12 ліпеня ў газэце „Дзяньніца“ (№ 19), рэдагаванай З. Жылуновічам, зьявілася абвестка аб выхадзе слоўніка. Г. Гарэцкі потым успамінаў: „Брат склаў і выдаў у Смаленску невялічкі руска–беларускі слоўнік; я дапамагаў яму, працуючы ў той час стэнаграфістам абласнога Саўнаргасу“ (Гарэцкі М. Збор твораў. У 4 т. Т. 4. — Мн., 1986. С. 354).

З Багацькаўкі М. Гарэцкі паведамляў да Ц. Гартнага: „Дзядзька Жылуновіч! Я ўжо меўся выяжджаць гэтымі днямі ізноў у Смаленск шукаць працы і выдаваць *беларуска–рускі* слоўнік“ (Гарэцкі М. Творы. С. 395).

Відаць, праца над слоўнікам запачаткавалася ў 1913 г., калі пісьменьнік настойліва пісаў у „Нашу Ніву“ патрабаваньні:

„У восьмы дзень мая паслаў я па Вашаму адрасу пяць руб. грошы і прасіў, каб вы парупілісь прыслаць мне „Словарь белорусского наречия“ Носовича.

Сягоньня ўжо, хвала Богу, 29-ы дзянёк мая, але я нічога ад Вас яшчэ не дачакаўся“ (Тамсама. С. 394).

„28 мая, не даждаўшыся аніякага адказу зь Вільні, я паслаў ужо адкрытку з пытаньнем, ці дайшлі мае грошы і ці вышлюць калі мне „Словарь“.

І дужа прасіў адгукнуцца мне хутчэй. Сягоньня 16-ы дзень іюня, але я і цяпер яшчэ ня маю ні «Словаря», ні адказу, у чым тут прычына“ (Тамсама. С. 394).

Пазьней у лісьце да Я. Карскага М. Гарэцкі гэтак ацэньваў свой даробак: „Зьявілісь <...> другія выданьні маіх слоўнікаў, прычым II выданьне «Маскоўска–белар. слоўніка» братоў Гарэцкіх, разумеецца, мае зусім мала супольнага зь першым яго выданьнем, за якое мне цяпер надта сорамна, хоць вінаваты, праўда, ня столькі браты Гарэцкія, столькі слоўнік І.І. Носовіча, — хай сьвят ляжыць наш слаўны зямляк!“ (Тамсама. С. 399).

Рэцэнзаванае выданьне становіць сабою пачатак беларускай перакладной лексыкаграфіі на сучасным кругабеце беларускай мовы.

Слоўнік вытрымаў перавыданьні: адно ў 1919 г., два ў 1920 г., тры ў 1921 г., два ў 1924 г., адно ў 1925 г. і два ў 1926 г., што сьведчыць аб попыце на перакладныя выданьні падобнага кшталту. Прыкладам, у 1924 г. Я. Станкевіч піша да В. Ластоўскага: „Новы слоўнік Гарэцкага, калі ён ё ў Вільні, мне прышлюць, і я перашлю Вам, сягоньня пішу, каб прыслалі“ (Ліставаньне Янкі Станкевіча да Вацлава Ластоўскага з Прагі–Чэскае // Спадчына, 2001, № 3. С. 125). Потым удакладняе: „Слоўнік (новага) Гарэцкага яшчэ мне не прыслалі, няма ведама, ці ё ён у Вільні“ (Тамсама. С. 127). Урэшце мусіць прызнаць: „Мне адказалі зь Вільні, што там яшчэ дагэтуль новага слоўніка М. Гарэцкага няма і калі будзе, ня ведаюць. Дык можна толькі выпісаць беспасярэдня зь Менску, але гэта, пеўне, Вы самі зробіце“ (Тамсама. С. 134).

Неадменным аўтарам варыянтаў данага шэрагу слоўнікаў быў М. Гарэцкі, яго суаўтарам, апрача брата Гаўрылы, выступіў (у 1924 г.) М. Байкоў. Наступныя перавыданьні мелі назовы: „Невялічкі беларуска–маскоўскі слоўнічак“ (1919), „Маскоўска–беларускі слоўнік“ (1921), „Практычны расійска–беларускі слоўнік“ (1924). Лексыкаграфічныя працы М. Гарэцкага выходзілі ў Вільні, Менску й Маскве. (Гл. падрабязней: Шчэрбін В. Слоўнікавая спадчына Максіма Гарэцкага // Роднае слова, 1993, № 9. С. 19—23.)

Я. Станкевіч выступаў рэдактарам „Невялічкага беларуска–маскоўскага слоўнічка“ і, як можна даўнімаць, яшчэ адным суаўтарам М. Гарэцкага. Прыкладам, у назове можна прыпусьціць Станкевічаў уплыў. Нешта падобнае ён раіў і В. Ластоўскаму: „Мне здаецца, што ляпей было–б назваць слоўнік «Маскоўска–Крывіцкі (беларускі) Слоўнік», а не «Расійска–Крыўскі (беларускі) Слоўнік».

У канцы ня важна «Крыўскі» ці «Крывіцкі», але маскоўскі, а не расійскі. Калі ўжо будзеце пісаць «расійскі», дык ляпей «расейскі»“ (Ліставаньне Янкі Станкевіча. С. 151). Гл. таксама зацем да с. 15.

Паралельна з Станкевічавай выйшлі рэцэнзіі: Я. Лёсіка („Вольная Беларусь“, 1918, 18 жн.) і, злосьная, А. Ярушэвіча (Чырвоны шлях, 1918, № 5—6).

С. 827. ...нашые продкі... у XVI і XVII сталяццях выдавалі беларускія слоўнікі. — У XVI ст. выйшлі беларускія слоўнікі: „Лексисъ съ толкованіемъ словенскихъ мовъ просто“; „Лексис сиречь реченія, въкратце събранны и из славенскаго языка на просты рускій діалектъ истолкованы. Л.З“. [Вільня, 1596] — аўтар Л. Зізани (Тустаноўскі). У XVII ст.: „Лексиконъ славенороссій іменьъ толькованіе, Всечестнымъ отцемъ Кір Памвою Берындою... згромаженный“ [Куцеін, 1653]; „Синонима славеноросская“. (Гл. суч. выд.: Старабеларускія лексіконы. — Мн., 1992; Лексикон словенороський Памви Беринди. — Київ, 1961.)

...слоўнік Носовіча ды імат іншых невялічкіх. — Маецца наўвеце: Носович И.И. Словарь белорусского наречия. — Санкт–Петербург, 1870.

Апрача слоўніка І. Насовіча Я. Станкевічу былі ведамыя працы Я. Чачота, М. Косіч, Е. Раманава, М. Нікіфароўскага, У. Дабравольскага і пад.

...былі мала або зусім непрыдатны для практычнага ўжытку. — Відаць, тут даўнімаецца неадпаведнасьць правапісных нормаў гэтых працаў практычным патрэбам беларускамоўнага спажываўца, але ні ў якім разе ня зьмест, бо Я. Станкевіч да працы І. Насовіча ставіўся з надзвычайнай павагай, ставіў яе ў прыклад савецкім аўтарам. (Гл. с. 837.)

С. 828. *С 3200 з гакам слоў толькі невялічкая лічба перакладзена, нам здаецца, не правільна, або не зусім правільна.* — Пр. ацэну Я. Лёсіка: „Само тлумачэньне не заўсёды ўдатнае. Напрыклад, *забор* ня толькі *тын*, але й *плот*; *везде* — *усюды*, а не *абиде*... *жсрдь* — саўсім не *рубель*, а *жсрдка*, *железы* — *залозы*, — і процьма слоў іншых, саўсім няўдала вытлумачаных“ (Цыт. паводле: Лёсік. Я. Творы. С. 307). Або: „Ёсьць хібы й з другога боку. Аўтары стараюцца кожнае расійскае слова вытлумачыць адным словам беларускім. Для практыкі можа гэта й найбольш пажаданы спосаб, але нельга сказаць, каб ён заўсёды быў трапным“ (Тамсама).

Зоська Верас. Беларуская–польская–расейская–лацінскі батанічны слоўнік. Выданьне газэты „Голас Беларуса“. Бач. 76 in 16⁰. Вільня, 1924

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Крывіч“, 1924, № 2 (8), дзе падпісаны *Філ. канд. Я. Станкевіч*. Пры перадруку былі зробленыя нязначныя пунктуацыйныя і артаграфічныя зьмены.

Ідэя батанічнага слоўніка ў З. Верас высьпявала шмат гадоў. Ці ня першым гэтую ідэю падкінуў ёй Г. Леўчык, які яшчэ 7 траўня 1915 г., паведамляючы „адрас гадоўлі лекарскімі зёлкамі“, заўважыў: „Вось і прыйшло ў голаў, што ў вас можа здарзіцца словазборык (слоўнік) беларускіх зёлак лекарскіх, ну, ведама, калісьці, не цяпер. Добра будзе ведаць, як кожная зёлка па-нашаму завецца!“ (Леўчык Г. Доля і хлеб: Выбраныя творы. — Мн., 1980. С. 118.)

Пра ўмовы надрукаваньня рэцэнзіі Я. Станкевіч 11. 12. 1924 г. пісаў да В. Ластоўскага: „Зоська Верас (праўдз. прозьвішча Сівіцкая) не напісала «Батанікі», але напісала батанічны слоўнічак, якога рэцэнзію я Вам у «Крывіч» паслаў. Зрабіў я рэцэнзію з пазычанага экзэмпляру. Цяпер паслаў у Кнігарню, каб прыслалі мне; як прышлюць, перашлю Вам“ (Ліставаньне Янкі Станкевіча... С. 146). А яшчэ раней удакладняў: „Аўтарка батанічнага слоўніка просіць, каб я псэўдоніма ў рэцэнзіі і інш. не выдаваць. Ня помню, ці я ў сваёй рэцэнзіі напісаў яе праўдзівае прозьвішча? Калі напісаў, дык, зрабеце ласку, выкіньце“ (Тамсама. С. 144).

Шэраг просьбаў датычыў зьместу рэцэнзіі: „Прашу ўставіць ніжэйшае ў рэцэнзіі батан. слоўніка ў тое месца, дзе разьбіраюцца асобныя словы.

„*Загардушка* — павінна быць *загартушка*, бо *загартае* мукі і інш. (гл.: Зяленскі — Душэўскі «Батаніка»)“ (Тамсама. С. 145). Просьба ня выканана, і дарэчы. У тэрміне *загардушка* назіраецца звыклая для беларускае мовы асымільяцыя паводле звонкасьці перад галоснымі, гэтаксама ў Лсл.: *прыгардаць* — рас. *причалить* (820) — запісана ў Бешанковічах. (Пр.: *прыгарнаць* — рас. *пригребать* [526].) Больш ведамы прыклад — *бац* (*бацук*) < *пацук*. (Гл.: Блінава Э., Мяцельская Е. Беларуская дыялекталогія. С. 61.)

„Відук“ з рэцэнзіі батанічнага слоўніка Зоські Верас выкіньце“. (Тамсама. С. 146). Просьба выканана.

Наагул, Я. Станкевіч пільна цікавіўся даробкамі З. Верас. Побач з карэктывамі да рэцэнзіі, ён прасіў В. Ластоўскага: „Апрача таго, Зоська Верас напісала «Мядовыя расьліны», кніжка вялікая за батанічны слоўнік, але гэта пакуль што рукапіс. Аб гэтым рукапісе «Мядовыя расьліны» я пераслаў Вам яе ліст да мяне. Калі–б Вы ў прынтцыпе згадзіліся «Мядовыя расьліны» надрукаваць, дык рукапіс яна–бы Вам прыслала“ (Тамсама. С. 146). „Мне здаецца, што вельмі патрэбна было–б надрукаваць яе «Мядовыя расьліны»“ (Тамсама. С. 143). Сама аўтарка гэтак характарызавала даную кнігу: „Вось цяпер ляжыць у мяне праца большая за «Б[атанічны] слоўнік». Гэта брашурка пад назовам «Мядадайныя расьліны» <...>. Мае яна слоўнік выключна мядадайных расьлін у 5 мовах (апроч тых, што ў «Бат. слоўн.», яшчэ ўкраінская мова), пасыла ідуць дэталічныя апісаньня кожнай расьліны: выгляд яе, дзе расьце, як размнажаецца, яе карыснасьць і т.д. — абымае больш 200 расьлін. А ў канцы пададзена: прамысловыя–мядадайныя, фруктова–мядадайныя і т.д. І што ш з гэтаго — ляжыць, і німа надзеі, каб сьвет пабачыла. Горка, ды ўсё“ (Ліст Людвікі Шантыр (Зоська Верас) да В. Ластоўскага // Скарыніч. Вып. 3. С. 89).

З. Верас скардзілася В. Ластоўскаму й на праблемы, звязаныя з „Батанічным слоўнікам“: „Вельмі мяне ўцешыла Вашае зацікаўлене маёй працай, бо папраўдзі сказаць, то судзячы па адносінах нашых «выдаўцаў» да слоўніка, я ніяк не магу ўцяміць, нашто яны яго выдавалі? Надрукавалі і палажылі, — ані слова аб ём ні ў прэсі, ні ў гутарцы, вучыцалі–«прыроднікі» нат’ ня ведаюць аб яго існаваньні“ (Тамсама. С. 88—89). Слоўнік не знайшоў водгуку і ў Савецкай Беларусі. Усё з батанічнае тэрміналёгіі, што лучыла ў РБсл., было ўзята з БНсл. ды зборнікаў тэрміналёгіі 20–х гг., а пры нястачы ў гэтых жаролах — жыўцом перанята з расейскіх слоўнікаў. Працай З. Верас найболей цікавіліся гуманітары, паэты. Другое ж нараджэньне слоўнік перажыў у наш час, калі ў 1992 г. зьявілася яго факсімілье.

С. 829. *Вялікая шкода, што аўтарка пры кожным назове не паказала, дзе гэты назоў запісаны...* — На падобную заўвагу аўтарка адказвала В. Ластоўскаму: „Вы пішэце, што ён «страціў» сваю навуковую

(даслоўна лінгвістычную) вартасць, дзеля таго, што ў ім німа адмечаных мейсцовасцяў, скуль узяты назоў данай расьліны. Гледзячы вачамі лінгвіста — гэта так, але ж я як батанічка (хоць толькі дылетантка) звяртала ўвагу на так сказанае батанічнае яго значэнне. Мяне заўсёды дзівіла, як мала наша моладзь знаёмая з нашай флорай і як індывідуальна адносіцца да ўсялякіх праяваў расьліннага жыцця. Пачынаючы ад слоўніка, я мела намер увясці зацікаўленых і знаёмых з назовамі ў сьвет нашай расьліннасьці пры помачы папулярных брашурак. Не манілася я „пісаць“ іх сама, бо залішне мала маю патрэбнай веды, але ж хацела перакладаць і папулярываць працы вядомых натуралістаў.

Але пасля першай спробы ўся ахвота адпала. Відаць <...> інтэлігентнае грамадзянства не дарасло яшчэ да таго, каб цікавіцца такімі драбніцамі, што самыя ў вочы ня лезуць, а трэба да іх яшчэ нахіліцца“ (Ліст Людвікі Шантыр... С. 89).

...магло б быць толькі грытанка, бо прасл. ръ дало ў крывіцкай мове ры. — Запраўды Гістсл. фіксуе адзінае ўжываньне: *георъгии вда-рилъ его въ **гъритань** копьем своим* (Чэцьця 1489 г. Рукапіс Бібліятэкі Акадэміі навук Украіны, ДА/415л.). Аднак выходная аснова да *гартань* — **guer-*, ад якой утварылася й беларускае *горла* з **gъrdlo*. (Гл.: Этсл.) А *гъритань*, хутчэй за ўсё — мясцовая зьява ад стараславянскага *гъритань*. Дарэчы, усе старабеларускія лексыконы падаюць: **гортань** — *горло*, ці наадварот: **горло** — *гортань* як тоесныя паняткі, дзе *гортань* — царкоўнаславянскі адпаведнік да беларускага *горла*. Дык, калі пазней узнікла патрэба да разьмежаваньня двух анатамічных паняткаў, можа, лепей было наагул адкінуць *гартань* ды ўзяць ведамае на Гарадзеншчыне *гардзель* (*гърдзель*)? А што да назову расьліны, дык зусім няма пэўнасьці, што менавіта ад данага караня паходзіць зафіксаванае ў Лсл. (798), а пазней у слоўніку З. Верас, слова *гартань*.

С. 830. ...*пакрывіцку магло б быць* сонечнік. — Пр. рэкамэнд. на с. 859.

Хварбідла *сваім д паказуе, што гэта полёнізм...* — Гл. зацем да с. 829.

„Русско-белорусский словарь“ Масква, 1953

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Беларускі зборнік“, 1957, Кніга 7, дзе падпісаны *Я. Станкевіч*.

Заганы слоўніка, пералічаныя ў рэцэнзіі, не адзіныя. Гэтае нібыта акадэмічнае выданьне з году ў год перапісвае тых самыя недакладнасьці й абмылы, яно нават ня можа ўзгадніцца з тым, што мае ў сваім адвароце, у БРсл. Прыкладам, у БРсл. ёсьць словы *існасьць* і *сутнасьць* (першае — бытавала ў беларускай мове здавён, а другое — сапсаванае расейскае), але ў РБсл. знаходзім толькі горшае — *сутнасьць*. Ці, ска-

жам, у БРсл. ёсьць словы *добры* й *ладны*, якія перадаюць расейскае *порядочный*, але ў РБсл. — знаходзім толькі пераклады расейскіх рэмарак, а гэтых беларускіх адпаведнікаў да *порядочный* — няма. І, урэшце, у РБсл. расейскае спалучэньне *отсутствующий взгляд* перакладаецца як *адсутны позірк*, а ў Тлсл. ёсьць беларускае нескалькаванае спалучэньне *непрытомны погляд*. Але ўкладаньніцаў гэтыя неадпаведнасьці не хваляюць.

У часы напісаньня рэцэнзіі цяжка было адгадаць, што РБсл. стане „железобетонным“ на гады, што зь яго дапамогаю гвалтам будзе фармавацца заганны узус.

Пра тое, як слоўнік уплываў на беларускае маўленьне, ёсьць адна цікавая зацемка ў Я. Маўра: „Зьвяртае на сябе ўвагу тое, што паток «уяўленьняў» катастрофічна павялічыўся за апошні год.

Зьявілася падазрэньне, ці ня звязана гэта з выхадам у сьвет руска-беларускага слоўніка, ці няма там санкцыі на «ўяўленьні». Аказваецца — так яно й ёсьць: санкцыя дадзена. Чорным па беламу надрукаваны там прыклады: *ён уяўляе сабой увасабленьне сумленнасьці, гэта ўяўляе вялікую каштоўнасьць*. Дык вось адкуль пачалося ўсё гэта непаразуменьне. Паспрабуем па меры сіл разабрацца ў гэтым пытаньні.

<...> Нездарма мы да слова «ўявіць» абавязкова дадаём слова «сабе». <...> А цяпер мы пачалі ўяўляць *сабой*. «Вообразить собой» і па-руску сказаць нельга. Дзякуючы рэкамэндацыі слоўніка ў нас сталі гвалтам *уяўляць сабой*. Калі мы прымаем за аснову гэтыя словы, то павінны будзем і зьмяніць іх: я ўяўляю сабой, ты ўяўляеш сабой, уявім сабой, уявіце сабой і г.д. Наўрад ці патрэбны такія наватворы.

Калі можна сказаць «алмаз уяўляе каштоўнасьць», значыцца, можна казаць і «каштоўнасьць уяўлена (уяўляецца) алмазам». Магчыма, заўтра мы прачытаем у нашых газэтах або пачуем па радыё, што на «сельскагаспадарчай выстаўцы малочная жывёла ўяўлена кастрамскай пародай». Вось куды вядзе лёгіка падобных перакладаў.

Ці так ужо цяжка перакласьці «представляет собой» натуральна, проста, з дапамогаю тых слоў, якія мы маем і якіх многа прыведзена ў тым жа слоўніку. Напрыклад: кіт належыць да млекакормячых жывёлаў, граніт ёсьць горная парода, бульбакапальнік ёсьць машына і гэтак далей, і гэтак далей. А калі хто захоча сказаць «урачыста», той можа перакласьці: ён прадстаўляе сабой увасабленьне сумленнасьці. Гэта будзе з усіх бакоў лепш, чым «уяўляе сабой» (Маўр Я. Спрэчныя „ўяўленні“: Заметкі аб мове // Літаратура і мастацтва, 1954, 13 ліст.).

Праўда, сам Я. Маўр забыўся, што ў 20-я гг. заміж расейскага спалучэньня *представляет собой* існавала адвечная беларуская форма *становіць сабой*, якую ўжо тады быліталі з формай скалькаванай *уяўляе сабой*, прыкладам: *Творчасць паэты становіць сабою зварот-*

ны момант у разьвіцці беларускай грамадзянскай думкі і, апроч таго, уяўляе сабой значныя, чыста мастацкія дасягненні (М. Пятуховіч); Дазволь, чытачу, з прычыны асаблівай важнасці пастаўленага пытаньня крыху спыніць сваю ўвагу за парогам творчасці Ёл. Дубоўкі, якая **становіць сабою прадмет** нашай думкі ў далейшым (А. Бабарэка).

С. 832. ...„скразняк“ зам. цяга... — Сумнеўная рэкамендацыя. Бо „цяга“ можа быць толькі ў печы. Відаць, Я. Станкевіч калькуе польскае *przeciąg*.

С. 836. ...**аптакар**, **аптакарскі**. — Запраўды, у жывой народнай мове бытуе **аптакар**. На гэтым націску нават пабудаваны сьмешны момант у камэдыі XVIII ст.: *Хведар. За прапрашэньнем васпанскім, ёсьць у сяле нашым такар, дак тот, Бог ведаець, якое ліха назвадзіў у яе пуза* (М. Цяцёрскі). Відаць, на такім самым націску суфікса **-ар** грунтуецца й рыма ў „Лісьце да Абуховіча“: *Бяз мала: з мудрых апатароў ня будзець многа ратаёў* (Ц. Камуняка).

...расейскі суфікс **-ка**... — Колькасьць псэўдабеларускіх адзінак у РБсл. за кошт суфіксаў **-ка** і **-чык** / **-шчык** дасягае астранамічных лічбаў. Гл. зацэмы да с. 707—708.

С. 837. ...**на** **-нэ** (*птушанэ*)... — Гл.: Датл. № 84; 85. З грунту, гэта невялікі абсяг Беларусі.

Беларускія прыказкі, прымаўкі й загадкі

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Беларускі зборнік“, 1960, Кніга 12, дзе падпісаны Я. Станкевіч.

Ант. Полевой: „О языке населения Новозыбковского уезда Гомельской губернии“. Выданьне Інстытуту Беларускае Культуры. Менск, 1926, бал. 47 in 8⁰

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Родная мова“, 1930, № 1—2, дзе падпісаны Д-р. П. Вайцюлевіч. Пры перадруку не адлюстроўваюцца асобныя графічныя і правапісныя асаблівасьці арыгіналу: *j* заменена на *й*; напісаньне *ji* перадаецца як *i*.

Да беларускае мовы Горадненскага пав. Чарнігаўшчыны

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Родная мова“, 1930, № 1—2, дзе падпісаны Д-р. П. Вайцюлевіч. Пры перадруку не адлюстроўваюцца асобныя графічныя і правапісныя асаблівасьці арыгіналу: *j* заменена на *й*; напісаньне *ji* перадаецца як *i*.

Мова „Сьцежкаў–дарожкаў“ М. Зарэцкага

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Родная мова“, 1930, № 3—4, 5, дзе падпісаны М. Піліпёнак. Пры перадруку не адлюстроўваюцца асобныя графічныя і правапісныя асаблівасьці арыгіналу: *j* заменена на *й*; напісаньне *ji* перадаецца як *i*.

Крывіччына ў „Талков’ым словар’у жывого великорусского языка“ В. Даля

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Веда“, 1951, № 1, дзе падпісаны Я. Станкевіч.

Пераглядаючы этнографічныя зборнікі

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Веда“, 1952, № 11—12; 1953, № 1—2; № 3, дзе апублікаваны пад крыптонімам А.

„К истории белорусского языка в XVII столетии“. (Я. Карскі, „Известия по русскому языку и словесности“, 1930 г. т. III, 1)

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Родная мова“, 1931, № 1 (6). Першапублікацыя не была падпісаная. Пры перадруку не адлюстроўваюцца асобныя графічныя і правапісныя асаблівасьці арыгіналу: *j* заменена на *й*; напісаньне *ji* перадаецца як *i*.

Асаблівасьці мовы вялікалітоўскае (беларускае) у назіраньнях Адама Варльпі

Тэкст друкуецца паводле часопіса „Веда“, 1973, Том 5, № 2, дзе падпісаны Я. Станкевіч.

Маленькі маскоўска–беларускі (крывіцкі) слоўнічак фразэолёгічны і прыказкаў ды прывітаньні, зьгэньні і інш.

Тэкст друкуецца паводле выданьня: Я. Станкевіч (пры ўчасьцю Ант. Адамовіча). Маленькі маскоўска–беларускі слоўнічак фразэолёгічны і прыказкаў. 2-е выд. Ню Ёрк: Крывіцкае Навуковае Таварыства Пранціша Скарыны, 1953 (разьдзелы I—III); разьдзелы IV—VI друкуюцца паводле выданьня: Я. Станкевіч (пры ўчасьцю Ант. Адамовіча). Маленькі маскоўска–беларускі (крывіцкі) слоўнічак фразэолёгічны і прыказкаў ды прывітаньні,

зычэнні і інш. Менск: Выд-ва Падручнікаў і Літаратуры для Моладзі ў Менску, 1944. Пры перадруку разьдзелаў IV—VI быў захаваны правапіс ў нескладовага згодна з граматыкай Антона Лёсіка (Менск, 1943).

С. 943. **Безвач.** — У. Хадька, што, як і Станкевічаў рэспандэнт А. Адамовіч, паходзіў зь Ігуменшчыны, пісаў: *Уснох, калі безвач мы любім, // Разойдзецца прыкрая млістасьць.* Заразом у яго слова *безвач* ужываецца ня толькі як прыслоўе, але й як спакменьнік, прыкладам: *Люблю і я твой новы дол, // Мой край, да безвачы любімы.* Словаўтваральная мадэль без- + -зь прыраўнальна рэдкая: *безьліч, безьведзь* — апошнія спатыкаецца толькі ў Лсл.: **Безьведзь** дзе дзеўся (19).

То-жс ба то. — Пр.: „Ну, **то жс ба то!** Глядзі ж!“ — // *З ласкаваго гразьбой пракаркала варона* (М. Багдановіч).

Не шманаю. — Гэты фразэалгізм у народным маўленьні заўжды быў вельмі пашыраны, часта спатыкаўся і ў літаратуры, прыкладам: *Але наш дзядзька не шманае: тытун у люльку накладае* (Я. Колас). *Але Ігнацы не шманае, за пляшкай бутлю каркаваў* (А. Паўловіч). На жаль, у сытуацыі дзвюхмоўя пад ціскам расейскіх жаргонных слоў *шмонать* і *шмон* ён стаў забывацца, успрымацца неадэкватна.

Белика вещь! — Іншы адпаведнік, які зазвычай вымаўляцца зь іроніяй: *Наўда вялікая!* або: *Не вялікая наўда!* (Гл.: Ссл.)

С. 944. **Ежедневно... Ежеминутно.** — Гл. падраб.: Клышка А. Самавучак. № 1. С. 155—156. Заразом А. Клышка нагадвае: ужываючы словы на *што-* „вы засьцеражаце сябе ад розных штучных слоў, як *паўсядзённа* і г.д., якія гуляюць на старонках газэт“. Варта таксама нагадаць: апрача гэт’га пералічаных адменьнікаў у беларускай мове ёсць абстрактнае прыслоўе *штораз*, якое адпавядае расейскаму *постоянно*, прыкладам: *А тую [зямлю], што ёсць... дзеляць штораз на меншыя часткі...* (Наша Ніва, 1909, 20 жніўня.)

Смажыць яечню. — Часьцей за ўсё ў народнай мове словам *яечня* (яешня) называецца рас. *амлет*, а рас. *яичница* — па блр. *смажаныя яйкі*.

...собіла... — Пр.: *Собіла ж: і на гэты раз я быў сьведкам сустрэчы тых аўтара й рэдактара* (Ф. Янкоўскі). Іншы адпаведнік — *надало*, прыкладам: *Ліха надало ўкаціцца нейкай паганай хваробе ў вёску Ценькаграйку* (А. Гурло). Зацёмім гэт’га: дзеясловы *собіць* і *надаваць* ёсць сынонімамі толькі ў форме безасабовых выказваньняў. (Гл. таксама: Ссл.)

С. 945. **Што табе за дзела?** — У сучаснай літаратурнай мове слова *дзела* не ўжываецца, аднак Я. Скрыган пісаў: „Праўда мовы — гэта й праўда вобраза, і праўда душы, і праўда атмасфэры. І нам, пісьменьнікам і журналістам, нельга ня мець гэтага на першай сваёй увазе. У мове нават маленькае парушэньне можа пачапаць нашу веру ў

праўду. Мы, напрыклад, прымушаем селяніна (у нашых творах) гаварыць: «Якая табе справа» або «Не твая справа», а селянін свае мовы не пазнае, бо ён гаворыць: «Што табе да таго», «Які табе клопат», «Ня твой клопат» або нават «Не тваё дзела». І гэта натуральна, бо «справа» ў такім кантэксьце ніколі народам не практыкуецца, а «дзела» бытуе вельмі шырока» (Скрыган Я. Яшчэ трохі аб мове. С. 319).

Лягчаць... — Пр.: „У нашых установах, вельмі часта з газет, часопісаў, з радыёстанцыяў — мы чуем не заўсёды чыстую, прыгожую мову, а часта нейкі жаргон. <...>

Не астаюцца ад гэтага й некаторыя аўтары літаратурных твораў, у якіх «яна палегчана ўздыхнула», «ён доўга настойваў на сваім...» («она кастрыраванна здыхнула», «конь доўга настойваў гной»)" (Чорны К. Публіцыстычныя нататкі. С. 108).

С. 946. **Весьці курну.** — У в. Дамэйкі, што на Лідчыне, кажуць: *Кот пацеры гаворыць.* Пр.: Датл. № 301 (адменьнікі да мяўкаць).

Паняць сваю волю. — У в. Дамэйкі пра чалавека ці жывёлу, якія адчулі беспакаранасьць, распусьціліся кажуць: *Паняў сваю волю.*

Няма дзіва. — Пр.: *І страху мала, // Дзіва няма, // Што ўжо настала // У нас зіма* (Стары Ёлас).

С. 947. **Мадзець.** — Дзіўна, што прыкладаў з гэтым словам раскідана па беларускай літаратуры процьма, а яно так і не пашырылася ў належнай меры.

Па дзеля мяне. — Выраз пашыраны ў в. Дамэйкі на Лідчыне, прыкладам: *Па-дзеля мяне ні, хоць ты заліся!*

...першыня. — Пр.: *Дома яго [Рыгора] не шукалі. „Зьнік — найдзецца. Не першыня“, — казалі бацькі* (У. Галубок).

С. 948. **Знакам тым.** — Пр.: *Ходзіць гэта мая матка з’імною, восьмым ці дзвямі, а пошасьць — знакам тым халера — косіць народ, што ні радачкі* (Цётка).

Таким образом. — Гэты расейскі выраз мае дзьве сэмантычна адрозныя адмены: 1) *такім парадкам* і 2) *такім спосабам*. А „такім чынам“ — няўдалае ўтварэньне з расейскім кампанэнтам. Рэч у тым, што яшчэ ў Сс. беларускае слова *парадак* адпавядала царкоўна-славянскаму слову *чинь*, і гэтаксама — *парадны* — *чинны*.

То и дело. — Іншыя адпаведнікі: *Тады, абі час, плёўся Дзяніс пагаманіць з Кацярынай* (У. Галубок); *Сядзіць Прахор на лаўцы пры рэчцы з калакоткай у руках, раз у раз даючы знаць стукам зьвяглівай дошкі, што ня сьпіць* (У. Галубок); *Я й давай ёй [нявестцы] тыкаць [фігі] раз-пораз* (Ядвігін Ш.).

С. 949. **Прагнаць смагу.** — У в. Дамэйкі на Лідчыне нярэдка можна пачуць: *Ну, трохі прагнаў смагу.*

С. 960. **Гэтыя дзеяпрыметнікі у поўным ужываньні.** — Гл. зацёмы да с. 60; 602.

С. 961. *Замест іх ужываюцца дзеяпрыметнікі на -ны, -ты...* — У свой час П. Глебка, спрабуючы стаць на перашкодзе дзеяпрыметнікам залежнага стану цяперашняга часу, у якасці ўзору падаваў ужываныя Я. Купалы: „Купала залежныя дзеяпрыметнікі мінулага часу на -аны, -яны, -ены ўжывае ў якасці тых жа дзеяпрыметнікаў цяперашняга часу: *пагарджаны* (36), *неўніманы* (53), *няспыняная* (60), *крыўлены* (64), *гадаваны* (70), *збздзяны* (81), *няўжоннае* (96), *аслепны* (101), *расплаканы* (133), *гнаная* (298), *паганяны* (312), *неўніманая* (320), *гадаваная* (158). Што гэтыя дзеяпрыметнікі выступаюць у ролі адэкватнай замены залежных дзеяпрыметнікаў цяперашняга часу, відаць з кантэкстаў, у якіх яны стаяць: *плыве голас неўніманы, як бы хвалі мора* (53), *а там гэты, у вёсцы стогне і плача ваш брат, пагарджаны, гаротны мужык* (36), *каб шоў гоман неспыняны* (144) і г.д. Гэта ж сысьвярджае і аналёгія з словам «паважаны»: іменна паважаны цяпер, а не ў мінулым. Тут можна прыгадаць і аналягічную форму з паэмы «Сыцяг брыгады». «Як ад роднай галінкі дубовы лісток *адарваны*, родны Мінск я пакінуў, нямецкай бамбёжкаю *гнаны*». Можна прывесці прыклады і з старажытнай літаратуры. Вось два выразы зь «Літоўскага статуту»: «Лісты маюць быць *даваны* ў пажытках, сталу і скарбу нашага гаспадарскага належаць, і галаўшчына... з іменьня яго маець быць *плачана*».

Такім чынам, як мне здаецца, дзеяпрыметнікі залежнага стану ў мове Купалы на -аны, -яны, -ены складаюць вялікую цікавасць для даследчыка ня толькі з пункту гледжання характарыстыкі мовы паэта, але й далейшага практычнага разьвіцця беларускай мовы наогул (Глебка П. Аб мове Янкі Купалы // Літаратура і мастацтва, 1946, 10 жніўня).

Зусім няма такжа ў Крывічоў дзейных дзеяпрыметнікаў мінулага часу на -шы, -ўшы. — Гл. зацем да с. 614.

С. 963. *Найвышшая ступень ніколі ня творыцца пры помачы займя „самы“...* — Гл. зацэмы да с. 52—53; 615.

У мове беларускай прыналежнасьць выказуецца ня родным склонам прадметніка... — У савецкай пурыстычнай літаратуры на гэты конт ёсьць нямала цікавых заўваг у Я. Скрыгана. Аднак ня варта забывацца, калі йдзеца не пра асобу, а пра аб'ект нежывы, тады назіраецца адваротная зьява, прыкладам, расейскае спалучэньне *овощная база* найлепш перакласьці *база гародніны*, а расейскі выраз *головная боль* — па-беларуску *боль галавы*.

С. 964. *...ужываюцца у мове беларускай займёны прыналежныя — ягоны, ейны, іхны.* — Не заўжды. Прыкладам, у в. Дамэйкі на Лідчыне наагул няма гэтакіх займёнаў, ёсьць толькі *іх* і *іхны*. Тым часам займя *ейны* наагул характэрнае хіба толькі для некаторых гаворак паўночна-ўсходняга дыялекту.

С. 965. *Разгляданы дзеяслоў агульна пашырыўся, запісаны між іншага у Аш., Вал.* — У в. Дамэйкі на Лідчыне таксама заўжды кажуць *астацца* (і ніколі — „адтаць“), прыкладам: *Глядзі, астанеся ад алтобуса!*

С. 966. *У некаторых гаворках мовы народнай „астацца, асталы“ і г.д. ужываецца ў вободных прыведзеных значэньнях...* — З гэтае прычыны (ды яшчэ пад уплывам дзвюхмоўя) нават такія знаўцы мовы як Я. Скрыган, дапускалі блытаніну: „Яшчэ хочацца выказаць думку, што напісаньне слова „асталіся“ мае большую будучыню, чым „засталіся“. Літара „з“ у слове „засталіся“, мабыць, асталася як дыялектнае прыдыханьне (? — Ю.П.), бо ў словах „астаца“, „астатнія“ (паводле Я. Станкевіча, *засталыя*. — Ю.П.) яе няма“ (Скрыган Я. Думкі аб мове: Нататкі пісьменніка // Літаратура і мастацтва, 1957, 20, 23 лют.).

З савецкіх пурыстых найбліжэй да Я. Станкевіча ў гэтым пытаньні стаяў М. Лужанін: „Блытаюць дзеясловы (на гэты раз — прэзаікі!) *застацца* й *астацца*, або зусім зьліваюць іхнія значэньні, хочуць абысьціся адным *астацца*. Праўда, так гавораць на Случчыне. Але літаратурная мова — шырэйшая, яна зрабіла строгае разьмежаваньне: «Я даганяў каня, але *астаўся*», значыць *адстаў*, ня зьбегся. *Застацца* можна аднаму, або *застацца* за стоража, ці на другі год у тым самым клясе“ (Лужанін М. Збор твораў. У 4-х т. Т. 4. — Мн., 1981. С. 492). Часамі менш упэўнена: „*Застацца* і як правамоцны адменнік *астацца*, хоць наша мова прызнае яго найчасей у значэньні *не пасьпець* (астаўся ад цягніка) ці ў значэньні *ня зьбегся, адстаў*“ (Тамсама. С. 515).

Зацэмім яшчэ, што „астатні“ ня можна ўжываць у значэньню „засталы“ (=м. *остальной*), ані ў якім іншым значэньню... — У савецкай традыцыі склалася іншая норма, якая тарнавала *астатні* як ‘засталы’ і нават, зрэдку, як ‘апошні’.

Прыкладам, больш строгая рэкамендацыя Скрыганава: „Шыльда на карчме <...> „Бар „Астатні грош“. Але ў апошні надпіс я ня веру, на старадаўні ён не падобны, бо трэба не «астатні», а «апошні грош»“ (Скрыган Я. Некалькі хвілін чужога жыцця. С. 356).

І мякчэйшая ў Ф. Янкоўскага: „Так, на Рудзеншчыне (у Рудзенску, у Русаковічах і іншых вёсках), на Маладзечаншчыне бытуюць словы *апошні* і *астатні*.

<...>

Гэтыя два словы *апошні* і *астатні* — ужываюцца і ў літаратурнай мове ў якасці адпаведніка рускаму *последний*.

На Гродзеншчыне, на поўначы Брэскай вобласці М. Федароўскі засьведчыў слова *рэшні* (параўн.: рэшта) — *апошні* і *астатні*.

Гэта слова ўжыта, напрыклад, у прыказцы *Лепшы гнеў першы, як рэшні*, дзе *рэшні*, — напаслядак, пад канец, пасля; параўн.: *рэшта, нарэшце, зрэшты*“ (Янкоўскі Ф. Роднае слова: 3 навукова-папулярных нарысаў. — Мн., 1967. С. 88).

Пад канец жывыцы Я. Станкевіч перамяніў сваю думку і ў Ссл. усё ж дапусціў прынятае ў савецкіх слоўніках *астатні* ‘засталы’, можа таму, што знайшоў прыклад з М. Нікіфароўскага, запісаны ў Віцебскай губэрні? Затое пакінуў па-за слоўнікам адменьнік *астатні* ‘апошні’, які раней уважаў крыху больш дапушчальным. Тут можна гаварыць пра збліжэнне Станкевічавай інжынэрыі й савецкае нормы.

С. 967. ...**крупны** (націск на **ы**) *набеларуску значыць „маючы крупы трыхіну“*... — Акцэнтныя і сэмантичныя парамэтры прыметніка *крупны* крыху шырэйшыя. 1) У в. Дамэйкі Лідзкага раёну ўжываецца *крупны* ‘з крупамі трыхіну’ (націск на першым складзе), прыкладам: *От ціперака нешта німа **крупных** сьвіней, а некалі бывала ў мясі адныя крупы, аж страшна*. 2) Слова *крупны* (націск на апошнім складзе) яшчэ ўжываецца ў дачыненні да хлеба, што пячэцца з мукі буйнога памолу, прыкладам: *А салодак свой хлябок... // Хоць і чорны, і **крупны*** (Ц. Гартны). Адапаведна, хлеб зь мякінаю (з *пушам*) — *пушны*: *Жывот — як той бубен: так выплнуўся ў дзіцяці ад **пушнога** хлеба й бульбы* (М. Гарэцкі). Такім парадкам, слова *крупны* (*крупны*) г.зн. ‘з дамешкам крупаватага складніку’ — у кожным разе слова ня мае дачынення да расейскага *крупный* — блр. *буйны* (*буйны*).

Вялізарны — м. „громадный“... — Гл. зацем да с. 592.

С. 969. Прыметнік „**гаспадарскі**“, калі датычыць *гаспадары*... — Гл. зацэмы да с. 154; 649—661.

Прыметнік ад „*гаспадарства*“ будзе *гаспадарствавы*... — Субморф –в–а ў словах на –ства (–ства) замыкае дэрывацыйны ланцуг, спыняючы ўсякае нарошчваньне суфіксаў. Відаць, Я. Станкевіч гэта адчуваў, а таму й вагаўся, спачатку ўчыніўшы кальку з расейскага *гаспадарственны* (*государственный*), а потым — кальку з польскага *гаспадарствавы* (*pańsławowy*). Аднак калі мы ня хочам бурыць сыстэмы беларускае дэрывацыі, дык мусім выбіраць паміж прыметнікамі *гаспадарскі* й *гаспадарны* (бо *гаспадарлівы*, *гаспадароў*, *гаспадароўскі*, *гаспадарчы* — маюць іншы сэнс). Дзеяслоў, адпаведна, можа быць *гаспадаравець*. Але ня можа быць ані **гаспадарстваваць* — гэта **кніжны расеянiзм** (царкоўнаславянiзм), ані **гаспадарнічаць* — гэта **гутарковы расеянiзм**. (Гл. зацем да с. 628—629.) Дарэчы, дзеяслоў **гаспадарстваваць* тут такі самы антысыстэмны, як **валгаваць*. (Пр. зацем да с. 616.) У іншых выпадках Я. Станкевіч добра ўтварае, пішучы: „**грамадзкі** (да «грамадства»)“, а не **грамадствавы* (с. 972). І наагул,

няма такіх пільных тэрміналагічных патрэбаў, дзея якіх можна парушаць законы мовы.

С. 971. *Заплаціў за каня **толькі**, колькі прасілі*... — Гл. зацем да с. 61.

С. 982. *Куляшоў: У зял. дуброве 50*... — Маецца наўвеце зборнік: Куляшоў А. У зялёнай дуброве: Вершы. — Мн., 1940.

Прыметнік ад „сяла“ *ёсьцека селавы*... — Пр.: *Я так і не пазнаю Ульяны — гэтае першае **селавое** дэлегаткі* (Я. Скрыган); ***Селавыя** багатыры з Калычан радаваліся* (Я. Скрыган); *Апаражнілі **селавікі** запаветныя скарбы, змоўк старасьвецкі парк* (Я. Скрыган).

Аднасель. Ар. — м. *хутор*... — Слова *хутар* прыйшло ў беларускую мову ў пару „Нашае Нівы“. Л. Гмырак, які прысьвяціў гэтай тэме артыкул і апавяданьне, нават зафіксаваў народную песню з рэфрэнам *Хутара-ра, хутара*:

Спарадзіла мяне маці
У сьвятую нядзелю...
Ой, хутара, хутара!
У сьвятую нядзелю.

Але побач можна спаткаць і нешта падобнае да Станкевічавага адменьніка, прыкладам: *Праўда й тое, што ў кожнай вёсцы, часьцей на **аднасельлі**, зладзеі знаходзяць прытулак і нават маюць сваіх агентаў* (Наша Ніва, 1909, 10 вер. [м. Воранава Лідз. п.]).

С. 985. *Узноў накірае значаньне словаў „зычыць, зычэньне“*... — Гл. зацем да с. 687.

С. 986. **Санажаць**... *ужываецца, між іншым, у Вал.; Аш. і Л.* — А таксама ў в. Дамэйкі на Лідчыне.

С. 988. ...„**лярэчнік**“ (= м. *пенал*)... — Пр. у ЭШсл. іншыя адменьнікі да рас. слова *пенал*, што спатыкаліся ў 20-я гг.: *Янка скорчыў свой **каўчэг*** (в. Лук’янава, Сеньненскі р-н); *Згубіў **пак** з грыхвелем* (в. Старына, Чэрвеньшчына).

...ужываецца яшчэ **кухрык** (з усходняга *Палесься*...) — Ф. Янкоўскі, што сам з Глушчыны, пісаў: „Ні дырэктарава ці леснікова, ні прафэсарава ці пастухова дзіця ня ведае сёньня куфэрка дарожнага. Цьвёрдага, ня вельмі зручнага. А яшчэ ў нядаўнія дваццатыя і трыццацтыя гады зь вёскі ехалі вучыцца зь ім, з куфэркам...“

У напакаванай сенам і саломай драбінцы — мама й я. Пад сенам, у перадку, той самы куфэрak. У ім ручнік, бохан хлеба і — скварка“ (Янкоўскі Ф. Само слова гаворыць: Філар. эцюды, абразкі, артыкулы. — Мн., 1986. С. 5).

С. 989. ...ёсьць „**злучыць, злучаны, злучэньне**“... — Вельмі рэдкі дэрыват з гэтым самым каранем у паэты XIX ст.: *Я клічу вас... браты,*

злучыцца // *Ў адну вялікую радзіну* — // ...*Каханьня роднага злучыну* (Гаравід).

С. 991. ...як **толькі**, так і **колькі** ужываецца бяз с на пачатку. — Гл. зацем да с. 61.

С. 992. Але гуркі — „гараць“. — Пр.: „У літаратурнай мове існуе родавае паняццё *цвёсьці* (*цвіценьне*). А ў народных гаворках да яго ёсць некалькі відавых паняццяў: жыта *красуе* (красавала, закрасавала, адкрасавала), а лён *цвіце*, яблыні *цвітуць* (зацвітаюць, зацвілі, адцвілі), гурочкі *гараць*, гарбузы *гараць*, а картоплі *кураць*.

Красаваць, цвёсьці, гарэць, курэць (журыць)... Нейкае неапісальнае спалучэнне і скапленне паэтычнасці і ўзорнай, амаль тэрміналягічнай дакладнасці“ (Янкоўскі Ф. Роднае слова. — Мн., 1967. С. 26).

І як працяг тэмы: „Звоніць з рэдакцыі стыліст. Пытаецца і абуралася:

— Нашто столькі слоў? Як *жыта* — то яно *красуе*; як *кветка* — то яна *цвіце*; як *край* — то ён *квітнее*? А ўсюды падыходзіць адно — *цвіце*!

Ці трэба адказваць?“ (Янкоўскі Ф. Само слова гаворыць. С. 49.)

...*цвёію, цвёіеш і г.д.* — Гэтая форма бытуе ў в. Дамэйкі на Лідчыне, аднак паралельна суіснуе й форма *цвіце*. Паміж імі ёсць нейкая няўлоўная розніца, прыкладам, можна пачуць: *Усё цвіе, пташкі сьпяваюць*. Але пра канкрэтны аб’ект кажуць: *Яблыня ўжо цвіце*.

...„*краска*“ слова *старшае* у нашай мове і *чыста крывіцае*. — Я. Станкевіч імкнуўся размежаваць словы *краска* і *кветка* як аўтэнтычнае і пазычанае. (Гл. таксама с. 594.) Пазьней сярод беларускіх філэлягаў выказвалася прапанова (ня надта ўдалая) да стылёвага размежавання гэтых тэрмінаў: „«Краска» і «кветка» — яны сапраўды сынонімы і з сэнмантычнага боку адна другую не дапаўняюць, але ж мова якое-небудзь адно з гэтых слоў не адкідае, бо «краска» забяспечвае размоўны бытавы стыль, а «кветка» нэўтральны і нават высокалітаратурны“ (Яскевіч А. Карані маладога дрэва. — Мн., 1967. С. 55). Куды больш удалая спроба сэнмантычнага размежавання даных адзінак: „Ня ўсе кветкі краскі. Палявыя, лугавыя, лясныя кветкі называюць *краскамі*, а садовыя толькі *кветкамі*. А пакаёвыя <...> *вазоны*“ (Кльшкі А. Гаворым і чытаем па-беларуску: Самавучак беларускай мовы // Маладосць, 1991, № 1. С. 152).

Варта зацеміць, што ўсе тры рэкамэндацыі — „пурыстычная“ Я. Станкевіча, „стылёвая“ А. Яскевіча і „сэнмантычная“ А. Кльшкі — не такія адвольныя, як можа падацца на першы пагляд. Яны становяць сабою этапы „сталення“ беларускае культуры маўлення. Слова *кветка*, зважаючы на фанэтыку, запраўды можа ўважацца за палянізм, але зь ім звязаныя нэўтральныя дэрываты: *кветнік, кветніцтва* (беласав. — *кветкаводства*), маркеры высокага стылю: *квет, квітнець* (у

Ссл. — *красаваць*) і пад., таму выкідваць з мовы карань *-квет-* недамытна. (Пр. выпэй зацем да *пляць*, а ніжэй (с. 594) — да *каса*.) Паводле ж П. Вэкслера — усё якраз наадварот: „Форма *цвет* або запазычанае з царкоўнаславянскае, або паходзіць з полацка-разанскае дыялектнае групы“ (Тамсама. С. 93). Ці не такім самым пасьпешлівым пурызмам, як і Станкевіч, паводзіўся М. Багдановіч, калі пісаў: „...*Цвяток* радзімы *васілька*“? Бо ведама, што Багдановіч знаў ня толькі *цвяток*, але й словы *кветка, краска*.

Гутарковая ж канатацыя, якая бачыцца Яскевічу, таксама мае сваю прычыну: „Устаноўка вызначаць словы тыпова беларускага ландшафту як нізкастылёвыя зьяўляецца вынікам арыентацыі на стылёвую схематыку рускай мовы, у якой высокастылёвая лексыка ў значнай ступені пакрываецца стараславянствамі“ (Садоўскі П. Ад малой радзімы да вялікай. С. 175). Насамрэч, у беларускай мове ролю „славянства“ выконуюць палянізмы. Рэкамэндацыя А. Кльшкі з усіх — найрацыянальнейшая. Слова *краска* трэба пільна ахоўваць, а захаваць тое можна толькі ягоным спосабам. Аднак сэнмантычнае размежаваньне слоў *краска* й *кветка*, пры ўмове натуральнага разьвіцця мовы, цягне за сабой і стылёвае размежаваньне (адваротнае таму, якое прапанаваў А. Яскевіч). Побыт беларуса ўсё менш датыкае сельскага жыцця: ён усё радзей спатыкае краскі ў прыродзе і ўсё часцей — у літаратуры. Таму *краска*, тарнуючыся ў паэзіі, мае стаць маркерам паэтычнага (*кветка* — нэўтральнага, *квет* — высокага) стылю.

С. 993. ...*паўстала далей „кветка“*. — Апошнім часам пагляды на слова *кветка* мяняюцца. Пр.: „У пазыцыі перад *ve* пераход заднепаднябных ізноў не аднастайны. У большасці ўсходнеславянскіх гаворак другое зьмякчэнне заднепаднябных, здаецца, ахоплівала заднепаднябныя, за якімі ідзе спалучэнне *ve*, але таксама ёсць прыклады заднепаднябных, што ў гэтай пазыцыі захоўваліся нязмёныя. <...> Прысутнасць спалучэнняў *kv, gv, xv* у беларускіх гаворках можна вытлумачыць адным зь пяці спосабаў: (1) пазьнейшым польскім уплывам; (2) аналёгіяй (узаемадзеяннем *cv* перад *e* і *kv* перад *i*); (3) гукаперайманням; (4) архаізмамі; (5) агульнымі ляхіцка-заходнярускімі лексычнымі ізаглёсамі. <...> Але польскі ўплыў хіба не тлумачыць усіх выпадкаў <...>. Найбольш праўдападобным тлумачэннем можа быць тое, што некаторыя прабеларускія дыялекты <...> не зазналі другога рэгрэсіўнага зьмякчэння заднепаднябных у гэтай фанэтычнай пазыцыі. Чаргаваньне заднепаднябных перад *ve* з шыпячымі пачалося, мабыць, у паўднёваславянскай зоне, а тады пашырылася на ўсходнеславянскія дыялекты“ (Вэкслер П. Гістарычная фаналогія беларускае мовы. — Мн., 2004. С. 92).

Некаторыя праўніцкія тэрміны беларускія

Тэкст друкуецца паводле выдання: Я. Станкевіч. Некаторыя праўніцкія тэрміны беларускія. Ню Ёрк: Крывіцкае Навуковае Таварыства Пранціпа Скарыны, 1953.

Юры Пацюпа